ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Η ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ ΞΕΝΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: 1975-1995

Π.ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΑΚΗ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Επιβλέπων Καθηγητής:

Δ. ΤΣΑΟΥΣΗΣ

ΑΘΗΝΑ, 2001

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Η ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ ΞΕΝΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: 1975-1995

Π.ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΑΚΗ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Επιβλέπων Καθηγητής:
Δ. ΤΣΑΟΥΣΗΣ

ΑΘΗΝΑ, 2001

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 6

1. Κινητικότητα των Ξένων Φοιτητών, Διεθνοποίηση και Παγκοσμιοποίηση 6

2. Μεθοδολογία, Πηγές και Προβλήματα Δεδομένων 13

2.1. Αλλοδαποί-αλλογενείς: 15

2.2. Ομογενείς-Έλληνες Εξωτερικού 16

2.3. Κύπριοι 16

2.4. Υπότροφοι 17

3. Παρουσίαση Δεδομένων 17

3.1. Οι Διαρθρωτικές Αλλαγές και η Βαθμίδα Εκπαίδευσης 17

3.2. Οι Αλλαγές στο Διεθνή Χώρο: Προέλευση 19

3.3. Κατηγορίες Επιστημών και Κλάδοι Σπουδών 20

4. Η Δομή της Μελέτης 21

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ 25

1. Εισαγωγή 25

2. Οι Κλασσικές Θεωρίες 27

2.1. Ρεαλισμός & Νεορεαλισμός 27

2.2. Εκσυγχρονισμός & Εξάρτηση 30

3. Παγκοσμιοποίηση 40

3.1. Η Μετάβαση σε μια Μετα-μοντέρνα Κοινωνία 44

3.2. Η Παγκοσμιοποίηση της Οικονομίας & η Ανάδυση Περιφερειακών Συνασπισμών 46

3.3. Τεχνολογία & Νέες Μορφές Εργασιακών Σχέσεων 52

4. Η Θέση του Κράτους 58

4.1. Η Θέση του Κράτους στις Κλασσικές Θεωρίες 58

4.2. Κράτος και Παγκοσμιοποίηση ή η Παγκοσμιοποίηση του Πολιτικού 61

4.3. Η Δομή του Διεθνούς Συστήματος: Από το Εθνικό στο Διεθνικό Κράτος 67

5. Συμπεράσματα: Διεθνοποίηση, Παγκοσμιοποίηση & Φοιτητική Κινητικότητα 72

5.1. Ο Μεσαίωνας και η Αναγέννηση 73

5.2. Η εθνικιστική περίοδος: 1800-1950. 74

5.3. Η μεταπολεμική περίοδος. 77

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ & Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ..... 85

1. Εισαγωγή: Το κλίμα της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου 85

2. Ο Διπολισμός & το Διεθνές Πλαίσιο Πολιτικής 86

2.1. Η Διεθνής Πολιτική για τη Δυτική Ευρώπη 90

3. Η Εφαρμογή της Διεθνούς Πολιτικής στην Ελλάδα. 95

3.1. Η Πολιτική του Ο.Ο.Σ.Α. 98

3.2. Η Παρέμβαση της Διεθνούς Τράπεζας 101

3.3. Η Διαμόρφωση του Εκπαιδευτικού Κλίματος στην Ελλάδα 103

4. Οι Ιστορικές Συνθήκες & η Διεθνής Διάσταση της Εκπαιδευτικής Πολιτικής. 106

4.1. Το Πανεπιστήμιο & η Εκπαιδευτική Πολιτική της Εθνικιστικής Περιόδου. 106

4.2. Η Αναδίπλωση της Ελληνικής Πολιτικής. 110

5. Συμπεράσματα: Η Πολιτική 1950-1975 115

5.1 Ένα "Κλειστό" Εκπαιδευτικό Σύστημα & η Ιδιότυπη Οριοθέτηση του "Ξένου". 115

5.2. Ο Έλεγχος της Πρόσβασης στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. 121

5.3. Διαδικασίες Εισαγωγής Ξένων Φοιτητών 122

5.4. Η Διεθνής Διάσταση της Ελληνικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής (1950-75). 125

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ ΤΑΣΕΙΣ: Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΩΣ ΠΕΡΙΦΕΡΙΟΠΟΙΗΣΗ. 138

1. Η Αναδίπλωση της Πολιτικής των Χωρών του Δυτικού Συνασπισμού 138

2. Η Διαμόρφωση μιας Περιφερειακής Εκπαιδευτικής Πολιτικής για την Ευρώπη 142

2.1. Περιοριστικές Πολιτικές & Επιλεκτική Κινητικότητα στον Άξονα Βορρά-Νότου 142

2.2. Οργανωμένη Φοιτητική Κινητικότητα: Η Λογική της Ευρωπαϊκής Πολιτικής 147

2.3. Οι Επιπτώσεις του Erasmus & η Αναδιάρθρωση της Κοινοτικής Πολιτικής 155

3. Οι Εκτός Ευρώπης Εξελίξεις. 158

4. Συμπεράσματα: Η Θεσμοποίηση της Διαπανεπιστημιακής Συνεργασίας 169

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΤΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑΣ..... 173

1. Εισαγωγή 173

2. Η Ελεύθερη Κινητικότητα 174

2.1. Τρέχοντες Ορισμοί και Διαδικασίες Επιλογής και Εισαγωγής. 177

2.1.1. Αλλοδαποί – Αλλογενείς 177

2.1.2. Ομογενείς -Έλληνες του Εξωτερικού 180
2.1.3. Κύπριοι 181
2.2. Η Ευρωπαϊκή Διάσταση 181
2.3 Οι Ποσοστώσεις για τους Ξένους Φοιτητές 183
2.3.1. Αλλοδαποί-Αλλογενείς 184
2.3.2. Ομογενείς-Έλληνες του εξωτερικού 186
2.3.3. Κύπριοι 187
2.4. Η Κρατική Πολιτική για την Ελεύθερη Κινητικότητα 188

3. Η Οργανωμένη Κινητικότητα 193
3.1. Οι Διμερείς Διακρατικές Συμβάσεις 194
3.1.1. Χρονολογική και Γεωγραφική Ταξινόμηση των Συμβάσεων 195
3.1.2. Το Περιεχόμενο και η Διαδικασία Υπογραφής των Συμβάσεων 197
3.2. Η Υλοποίηση των Συμβάσεων: Τα Μορφωτικά Προγράμματα 200
3.2.1. Δυτική Ευρώπη (Ευρωπαϊκή Ένωση) 202
3.2.2. Βαλκανικές Χώρες & χώρες της Ανατολικής Ευρώπης 205
3.2.3. Μέση Ανατολή 207
3.2.4. Αφρική 209
3.2.5. Ωκεανία, Άπω Ανατολή & Λατινική Αμερική 209
3.2.6. Οι Υποτροφίες βάσει Μορφωτικών Συμβάσεων 210
3.3. Τα Μνημόνια Εκπαιδευτικής Συνεργασίας με την Κύπρο 214
3.4. Η Νομοθεσία και οι Ποσοστώσεις για τους Υπότροφους 218
3.5. Η Κρατική Πολιτική για την Οργανωμένη Κινητικότητα: οι Υποτροφίες 221

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΕΓΚΡΙΘΕΙΣΑ ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ 233

1. Εισαγωγή 233

2. Η Κινητικότητα των Ομογενών & των Κυπρίων 234
2.1 Οι Ομογενείς -Έλληνες του Εξωτερικού 234
2.1.1. Ποσοστώσεις και Εισακτέοι 234
2.1.2. Βαθμίδα Εκπαίδευσης & Κατηγορία Επιστήμης 236
2.1.3. Προέλευση 240
2.2. Οι Κύπριοι 241
2.2.1. Ποσοστώσεις και Εισακτέοι 241
2.2.2. Βαθμίδα Εκπαίδευσης & Κατηγορία Επιστήμης 244

3. Η Κινητικότητα των Αλλοδαπών-Αλλογενών 249
3.1. Η Ελεύθερη Κινητικότητα 249
3.1.1. Ποσοστώσεις και Εισακτέοι 249
3.1.2. Βαθμίδα Εκπαίδευσης & Κλάδοι Σπουδών 250

3.1.2. Προέλευση: Οι κατευθύνσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής....255
3.2. Η Οργανωμένη Κινητικότητα: Οι Υποτροφίες....272
3.2.1. Βαθμίδα Εκπαίδευσης και Κατηγορία Επιστήμης....273
3.2.2. Η Κατανομή των Υποτροφιών....276
4. Η Συνολική Εικόνα....281

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Η ΚΡΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΞΕΝΟΥΣ ΦΟΙΤΗΤΕΣ.... 308

1. Η Εκπαιδευτική Πολιτική τη Δεκαετία του '80 308
1.1. Η Πολιτική προς τους Ομογενείς και τους Κυπρίους....308
1.2. Η Πολιτική προς τους Αλλοδαπούς-Αλλογενείς....313
1.2.1. Η Πολιτική προς τη Μέση Ανατολή....313
1.2.2. Η Πολιτική προς την Υποσαχάρειο Αφρική....316

2. Η Εκπαιδευτική Πολιτική τη Δεκαετία του '90 320
2.1. Η Πολιτική για τα Βαλκάνια & την Ανατολική Ευρώπη....322
2.2. Η Πολιτική απέναντι στους Ομογενείς και η Πολιτική για τη Διάδοση της Γλώσσας....334
2.3. Ευρωπαϊκή και Κρατική Εκπαιδευτική Πολιτική....338

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.... 342

I . ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ.... 342

II. ΕΛΛΗΝΙΚΗ.... 351

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΩΝ ΜΟΡΦΩΤΙΚΩΝ ΣΥΜΒΑΣΕΩΝ 355

1.Μορφωτικές Συμβάσεις με Χώρες Μέλη της Ε.Ε. και της Δυτικής Ευρώπης....355

2.Μορφωτικές Συμβάσεις με Βαλκανικά Κράτη....362

3.Μορφωτικές Συμβάσεις με Κράτη της Ανατολικής Ευρώπης....364

4.Μορφωτικές Συμβάσεις με Κράτη της Αφρικής....367

5.Μορφωτικές Συμβάσεις με Κράτη της Μέσης Ανατολής....371

6.Μορφωτικές Συμβάσεις με Κράτη της Βόρειας & της Λατινικής Αμερικής....375

7.Μορφωτικές Συμβάσεις με Κράτη της Άπω Ανατολής & της Ωκεανίας....378

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Κινητικότητα των Ξένων Φοιτητών, Διεθνοποίηση και Παγκοσμιοποίηση

Τα τελευταία χρόνια έχει ξεκινήσει μια μεγάλη συζήτηση για το "νέο ρόλο" που η εκπαίδευση καλείται να παίξει σε ένα κόσμο αλληλεξάρτησης και διευρυμένων ανταλλαγών. Πολύς λόγος γίνεται για την προώθηση της "διεθνούς διάστασης" στο χώρο των πανεπιστημίων και τη σχέση των "διεθνοποιημένων σπουδών" με τις οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες της "κοινωνίας της γνώσης ή της πληροφορίας". Η προσθήκη μιας διεθνούς διάστασης στα προγράμματα σπουδών (των πανεπιστημίων) εμφανίζεται ως επιβεβλημένη λόγω και της αύξησης του αριθμού ξένων φοιτητών, στις ανάγκες των οποίων τα ιδρύματα καλούνται να ανταποκριθούν.

Η αύξηση της (ελεύθερης και οργανωμένης) κινητικότητας των ξένων φοιτητών είναι μια σχετικά πρόσφατη εξέλιξη, που αποκτά σημαντικές διαστάσεις μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Μέχρι και το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα δεν μπορεί κανείς να αντιμετωπίσει αυτού του είδους την κινητικότητα ως ουσιώδες θέμα προς συζήτηση. Μόνο μια μικρή ελίτ φοιτητών ακολουθούσε σπουδές σε διεθνώς αναγνωρισμένα πανεπιστήμια του εξωτερικού. Έως τότε, ο αριθμός των φοιτητών που είχε σπουδάσει σε πανεπιστήμια ξένων χωρών δεν ξεπερνούσε το 1,5-2% του παγκόσμιου φοιτητικού δυναμικού. Σύμφωνα δε με στοιχεία της Unesco, στην περίοδο 1960-1980 ο (παγκόσμιος) πληθυσμός των ξένων φοιτητών αυξήθηκε από 245.000 σε 977.000 άτομα. Το 70% περίπου του συνόλου κατευθύνθηκε σε πανεπιστήμια χωρών του Ο.Ο.Σ.Α. (Ebuchi:1989: 287).

Σε διεθνές επίπεδο, παρουσιάζεται ραγδαία αύξηση της κινητικότητας των ξένων φοιτητών προς τα πανεπιστήμια των βιομηχανοποιημένων χωρών[1]. Το ρεύμα αυτό αρχικά κατευθύνθηκε από τις χώρες του Νότου προς τις χώρες του Βορρά, και ιδιαίτερα προς πέντε κύριες χώρες υποδοχής: τις Η.Π.Α., τη Γαλλία, τη Βρετανία, τη Γερμανία και την Ε.Σ.Σ.Δ. Οι ροές ωστόσο διαφοροποιήθηκαν σταδιακά, καθώς αναπτύχθηκαν

---

[1] Η αύξηση της κινητικότητας των ξένων φοιτητών συνέπεσε και με την αλματώδη αύξηση της κοινωνικής ζήτησης για τριτοβάθμια εκπαίδευση, η οποία οδήγησε στη διεύρυνση των συστημάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και το "άνοιγμα" των πανεπιστημίων σε μεγάλους αριθμούς φοιτητών. Αυτό είχε σαν συνέπεια, στις χώρες του Ο.Ο.Σ.Α. τουλάχιστον, παρά την αλματώδη αύξηση του απόλυτου αριθμού των ξένων φοιτητών τα ποσοστά ξένων φοιτητών να παραμένουν σε σχετικά χαμηλά επίπεδα. Στις περισσότερες χώρες, ακόμα και αυτές που αναπτύσσουν συγκεκριμένες πολιτικές προσέλκυσης ξένων φοιτητών, το ποσοστό ξένων φοιτητών κυμαίνεται γύρω στο 4% του συνόλου του φοιτητικού δυναμικού της χώρας. Εξαίρεση αποτελούν το Βέλγιο, η Ελβετία και η Γαλλία που ήδη από το 1985 παρουσίαζαν ποσοστά ξένων φοιτητών πάνω από 10%.(Ebuchi,1989: 296-298) Ακόμα και στις Η.Π.Α. που σε απόλυτους αριθμούς δέχεται τους περισσότερους ξένους φοιτητές, το ποσοστό τους κυμαίνεται περί το

οι εκπαιδευτικές ανταλλαγές ανάμεσα στις χώρες του Βορρά, αλλά και συνεργασίες ανάμεσα στις χώρες του Νότου.

Η έντονη αυτή κινητικότητα των ξένων φοιτητών τα τελευταία πενήντα χρόνια δεν δημιουργήθηκε αυθόρμητα. Το αντίθετο μάλλον. Για τη διάδοση της ιδέας των σπουδών στο εξωτερικό φαίνεται να έρευσε πολύ μελάνι και ακόμη περισσότερο χρήμα. Η αύξηση της κινητικότητας των ξένων φοιτητών στη δεκαετία του 1960, έρχεται ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων πολιτικών. Ο πληθυντικός δικαιολογείται από το γεγονός ότι δεν μιλάμε για μία αλλά για πολλές "πολιτικές" καθώς διάφοροι διεθνικοί δρώντες, "διεθνείς παίκτες" θα μπορούσε να πει κανείς, οδήγησαν στη σταδιακή διαφοροποίηση του σκηνικού στο χώρο της εκπαίδευσης.

Από τη μια μεριά είναι δυνατόν να επισημανθούν πολιτικές "διεθνοποίησης" των εκπαιδευτικών συστημάτων, οι οποίες έχουν ένα ιστορικό παρελθόν. Πρόκειται για τις πολιτικές των αναπτυγμένων βιομηχανικών χωρών, που διεκδίκησαν ρόλο μεγάλης δύναμης και που ανέπτυξαν (ανταγωνιστικές μεταξύ τους) πολιτικές για την προσέλκυση σημαντικού αριθμού ξένων φοιτητών. Μέχρι το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η κινητικότητα των ξένων φοιτητών φαίνεται να διαμορφώνεται ως αποτέλεσμα τέτοιων αυτόνομων (εθνικών) πολιτικών των κρατών, που επιχειρούν την προσέλκυση φοιτητών από περιοχές ή χώρες του άμεσου περίγυρού τους, με σκοπό τη διεύρυνση ή τη διατήρηση του ζωτικού τους χώρου και την εξυπηρέτηση πολιτικών, οικονομικών και πολιτιστικών στόχων.

Τα πράγματα φαίνεται να διαφοροποιούνται σταδιακά μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς διεθνείς οργανισμοί, που ενεργοποιούνται στο χώρο της εκπαίδευσης προωθούν και χρηματοδοτούν την εφαρμογή ευρύτερων περιφερειακών εκπαιδευτικών πολιτικών. Κάποιοι απ' αυτούς (η Διεθνής Τράπεζα για παράδειγμα) άσκησαν ευθεία επίδραση πάνω στη δομή των εκπαιδευτικών συστημάτων και στην κατεύθυνση της κρατικής πολιτικής, χάρη στην άμεση χρηματοδότηση προγραμμάτων που αφορούσαν την εκπαίδευση. Άλλοι, όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης και ο Ο.Ο.Σ.Α. (από τη δεκαετία του 80) φαίνεται να ασκούν μάλλον διαπλαστική δράση πάνω στις πολιτικές των εθνικών κρατών, μέσα από την προώθηση συγκεκριμένων ιδεών και προτάσεων στα διεθνή fora.

3,1% του συνόλου των εγγεγραμμένων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. (Open Doors, 1995/96:1).

Μπορεί να υποστηριχθεί ότι, με την ανάπτυξη της δράσης των διεθνικών δρώντων μεταπολεμικά, περνάμε από τη φάση της "διεθνοποίησης" στη φάση της "παγκοσμιοποίησης" της εκπαίδευσης.

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης ως "διεθνοποίηση" των εκπαιδευτικών συστημάτων ορίζεται η ανάπτυξη μιας διεθνούς διάστασης της εκπαιδευτικής πολιτικής, για λόγους οικονομικούς, πολιτικούς και πολιτιστικούς. Αυτή η αυτόνομη κρατικής (εκπαιδευτική) πολιτική, αποτελεί απόφαση των εθνικών και συνήθως υλοποιείται κυρίως ως πολιτική προσέλκυσης σημαντικού αριθμού ξένων φοιτητών.

Η "παγκοσμιοποίηση" [2] των εκπαιδευτικών συστημάτων αντίθετα, φαίνεται να αποτελεί μια περισσότερο πολύπλοκη διαδικασία, που σχετίζεται αφενός με το βαθμό ενσωμάτωσης ενός κράτους στο διεθνή χώρο και αφετέρου τη διαφοροποίηση του κανονιστικού πλαισίου μέσα στο οποίο τα κράτη δρουν. Η διαφορετική αυτή οργάνωση του διεθνούς χώρου, ωθεί τα κράτη να υιοθετήσουν λογικές "παγκοσμιοεντοπιότητας", και να τροποποιήσουν αντίστοιχα κρατικές πολιτικές και πρακτικές. Ακολουθώντας τη λογική του Beck (1999:241-243), η μελέτη αυτή θα υποστηρίξει ότι το κλειδί για την κατανόηση (και την αντιμετώπιση) των τάσεων της παγκοσμιοποίησης συνδέεται με την κατανόηση του τρόπου που το διεθνές περιβάλλον παρεμβάλλεται, παρεισφρέει και σχετικοποιεί τις τοπικές (εθνικές) δομές.

Ωστόσο πρέπει εδώ να επισημανθεί ότι το θεωρητικό πλαίσιο για την ανάλυση των τάσεων "διεθνοποίησης" ή/ και "παγκοσμιοποίησης" βρίσκεται ακόμη υπό διαμόρφωση. Στη διεθνή βιβλιογραφία επικρατεί ασάφεια και ρευστότητα στο περιεχόμενο των όρων (διεθνοποίηση ή παγκοσμιοποίηση) που χρησιμοποιούνται εναλλακτικά για να περιγράψουν παρεμφερείς διαδικασίες και πολιτικές. Παράλληλα διαφορετικές πλευρές της παγκοσμιοποίησης τονίζονται σε διάφορους ορισμούς[3].

---

[2] Για τις πολλαπλές ερμηνείες του όρου "παγκοσμιοποίηση" βλέπε και Hirst & Thomson,1996:1-18.

[3] Σύμφωνα με έναν εξαιρετικά πλατύ ορισμό του Ο.Ο.Σ.Α. ως παγκοσμιοποίηση νοείται "το σύνολο των διαδικασιών, των οποίων το συνδυασμένο αποτέλεσμα, σχεδιασμένο ή όχι, είναι η προώθηση της διεθνούς διάστασης της εμπειρίας στα πανεπιστήμια και τα παρεμφερή ανώτατα ιδρύματα" (de Witt & Callan,1994:7). Εναλλακτικά, ως "διεθνοποίηση ορίζεται η διαδικασία μέσω της οποίας ένα εκπαιδευτικό σύστημα οφείλει να εμπλουτίζεται και να γίνεται προσιτό σε σπουδαστές προερχόμενους από διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα και χώρες, δίνοντας έμφαση στη δυνατότητα ανάπτυξης προγραμμάτων τα οποία είναι διεθνώς συμβατά με την προσδοκία να αποκτήσουν όλοι οι σπουδαστές την απαραίτητη εμπειρία και εκπαίδευση καθώς και τις ικανότητες που θα τους επιτρέψουν να ανταποκριθούν σε ένα κόσμο που χαρακτηρίζεται από αυξημένες ανταλλαγές σε διεθνές επίπεδο"(Ebuchi,1989:46). Τέλος, σύμφωνα με τον K. Ebuchi (1989:49) "διεθνοποίηση είναι η διαδικασία μέσω της οποίας η διδασκαλία, η έρευνα και οι παροχές υπηρεσιών ενός ανώτατου εκπαιδευτικού συστήματος γίνονται διεθνώς και διαπολιτισμικά συμβατές".

Η κινητικότητα ξένων φοιτητών (και διδασκόντων) αποτελεί κεντρική όψη της παγκοσμιοποίησης της εκπαίδευσης, κυρίως γιατί αποτελεί την πιο απτή, την πιο μετρήσιμη πλευρά της. Ωστόσο η έννοια της παγκοσμιοποίησης δεν περιορίζεται στη μέτρηση της κινητικότητας ξένων φοιτητών (και διδασκόντων). Πέρα από την κινητικότητα των προσώπων η παγκοσμιοποίηση της εκπαίδευσης περιλαμβάνει και άλλες όψεις. Όψη της παγκοσμιοποίησης των εκπαιδευτικών συστημάτων αποτελεί η ανάπτυξη δικτύων, ακαδημαϊκών και θεσμικών, που προωθούν τη διαπανεπιστημιακή συνεργασία και την ανταλλαγή ευρημάτων και πληροφοριών[4]. Σημαντική όψη της παγκοσμιοποίησης, αν και δύσκολα μετρήσιμη, είναι και εκείνη που αφορά τη συμβατότητα των προγραμμάτων σπουδών και τις οργανωτικές μεταβολές στο χώρο των πανεπιστημίων. Έτσι άλλοτε η παγκοσμιοποίηση συσχετίζεται με την κινητικότητα ιδεών και γνώσεων στο χώρο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Άλλοτε η έμφαση δίνεται στην κινητικότητα των προσώπων – διδασκομένων και διδασκόντων. Άλλοτε τέλος τονίζεται μια πιο θεσμική πλευρά, που προϋποθέτει τη συνεργασία μεταξύ φορέων διαφορετικών εκπαιδευτικών συστημάτων.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η έννοια της "παγκοσμιοποίησης" των εκπαιδευτικών συστημάτων και των προγραμμάτων σπουδών, προωθείται από τις αναλύσεις των διεθνών οργανισμών. Στις αναλύσεις αυτές η παγκοσμιοποίηση των σπουδών, δεν εμφανίζεται ως γεγονός που έχει ήδη επιτευχθεί, αλλά ως συνεχής διαδικασία και σκοπός. Η παγκοσμιοποίηση της εκπαίδευσης νοείται ως παράγοντας διαμόρφωσης μιας "κοινής κουλτούρας", ενός κοινού πολιτιστικού υπόβαθρου. Οι χώρες που παρέχουν τέτοιου είδους εκπαίδευση συμμετέχουν σε έναν κοινό πολιτιστικό (ίσως παγκόσμιο) διάλογο. Οι χώρες που ζητούν τέτοιου είδους εκπαίδευση επιδιώκουν άλλοτε την ένταξή τους στον κοινό πολιτιστικό χώρο, άλλοτε την απόκτηση ικανότητας να αντιπαρατεθούν σ' αυτόν και να τον ανταγωνιστούν με τα ίδια του τα μέσα, άλλοτε και τα δύο ταυτόχρονα. (Τσαούσης, 1993: 116-117).

Όποιον όρο κι αν επιλέγουν οι μελετητές για να περιγράψουν τις εξελίξεις στο χώρο της εκπαίδευσης φαίνεται να καταλήγουν σε ένα κοινό συμπέρασμα: ότι μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής φαίνεται να έχει εκ των πραγμάτων ξεφύγει από τον αποκλειστικό έλεγχο του εθνικού κράτους. Μια πλειάδα

---

[4] Ο Guy Neave (1989[α]) επισημαίνει πέντε στάδια ανάπτυξης των δικτύων :
- Διμερείς διασυνδέσεις σ' ένα μόνο επιστημονικό τομέα
- Ανταλλαγές επιστημονικού προσωπικού σ' ένα μόνο επιστημονικό τομέα
- Σχηματισμό δικτύου
- Δίκτυα που απλώνονται σε πολλούς επιστημονικούς τομείς
- Συμπράξεις

διεθνικών δρώντων δραστηριοποιείται στη χάραξη πολιτικών για την εκπαίδευση: (δι)εθνικά κράτη, υπερεθνικοί (διεθνικοί) δρώντες, όπως για παράδειγμα η Ευρωπαϊκή Ένωση, διεθνείς οργανισμοί, εταιρίες και βέβαια οι ίδιοι οι φορείς της εκπαίδευσης: τα πανεπιστήμια, οι φοιτητές και οι διδάσκοντες.

Οι διάφοροι αυτοί φορείς ή δρώντες αναπτύσσουν αντίστοιχα είδη πολιτικών (κρατικών ή πανεπιστημιακών για παράδειγμα), που αφορούν τις εκπαιδευτικές ανταλλαγές και τη φοιτητική κινητικότητα, οι οποίες μπορεί να αλληλοσυμπληρώνονται ή να συγκρούονται. Για παράδειγμα, μια κρατική πολιτική προώθησης του βαθμού παγκοσμιοποίησης του εκπαιδευτικού συστήματος μπορεί να ωθεί τα ανώτατα ιδρύματα της χώρας να χαράξουν μια καθαρά εκφρασμένη αντίστοιχη πανεπιστημιακή πολιτική. Αντίθετα μια ασαφής ή παθητική στάση του κράτους μπορεί να περιορίσει το βαθμό παγκοσμιοποίησης ενός εκπαιδευτικού συστήματος. Μια πολιτική "παγκοσμιοποίησης" που προωθείται από έναν διεθνικό δρώντα, (την Ευρωπαϊκή Ένωση για παράδειγμα) μπορεί να αντιμετωπίζεται θετικά ή αρνητικά από τα κράτη μέλη κ. ο. κ. Ακόμη η αντιμετώπιση των όρων της παγκοσμιοποίησης (της εκπαίδευσης) δεν εμφανίζεται πάντα ως μία "ενεργητική" πολιτική. Είναι δυνατόν να λαμβάνει τη μορφή μιας "παθητικής" πολιτικής και μιας εκ των ενόντων αντιμετώπισης των συνθηκών και των καταστάσεων που κάθε φορά δημιουργούνται.

Η τάση παγκοσμιοποίησης των εκπαιδευτικών συστημάτων μπορεί να χαρακτηριστεί και ως παράδοξο, μια που παραδοσιακά η εκπαίδευση θεωρείται αποκλειστικός χώρος δράσης του κράτους. Στα πλαίσια του εθνικού κράτους, ως διεθνώς κρατούντος προτύπου κοινωνικοπολιτικού σχηματισμού, η σύνδεση κράτους και πανεπιστημίου είναι στενή, η εκπαίδευση (κάθε βαθμίδας ακόμη και της τριτοβάθμιας) αποτελεί μηχανισμό (παραγωγής και) αναπαραγωγής της εθνικής ιδεολογίας και εξυπηρετεί βασικούς σκοπούς και επιδιώξεις του κράτους.

Κάτω από την οπτική αυτή, η επίδραση των τάσεων της παγκοσμιοποίησης συνιστά τόπο δομοποίησης (κατά την ορολογία του Giddens), συνάντησης του διεθνούς και του εθνικού χώρου και ανοίγματος του εθνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Αυτό σημαίνει ότι ανάλογα και με την (περισσότερο ή λιγότερο ενεργητική) πολιτική ενός κράτους ένα παγκοσμιοποιούμενο σύστημα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης μπορεί να είναι:

- Ανοικτό προς κάθε κατεύθυνση και πανταχόθεν προσβάσιμο ή αντίθετα ανοικτό προς ορισμένες μόνο κατευθύνσεις. (είτε να προωθεί την κινητικότητα προς τα έξω με την αποστολή φοιτητών στο εξωτερικό, είτε να προωθεί την κινητικότητα προς τα έσω με την υποδοχή ξένων φοιτητών και την παροχή εκπαιδευτικών υπηρεσιών).

- Επιλεκτικό ως προς την κατεύθυνση και/ ή ως προς την έκταση της παγκοσμιοποίησης και ως προς τις μορφές κινητικότητας και/ ή συνεργασίας που προωθεί.

Οι παραπάνω επισημάνσεις οδηγούν σε ορισμένους βασικούς προβληματισμούς και ερωτήματα:

Πρώτο ερώτημα αποτελεί το πώς μορφοποιούνται μεταπολεμικά οι τάσεις παγκοσμιοποίησης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, πώς και μέχρι ποιου σημείου συνδέονται με την εμφάνιση και τις δραστηριότητες υπερεθνικών φορέων ή δρώντων.

Για να αποτυπωθεί η συνολική τάση χρειάζεται μια ερμηνεία αυτού που συχνά αναφέρεται ως "διεθνές σύστημα", του κανονιστικού πλαισίου δράσης των επιμέρους εθνικών κρατών. Το πλαίσιο αυτό φαίνεται να έχει σημαντικά διαφοροποιηθεί από την πρώτη μεταπολεμική περίοδο μέχρι σήμερα, με αποτέλεσμα, ιδιαίτερα μετά την κατάρρευση του διπολισμού, το κύρος του "εθνικού κράτους" να βάλλεται και από την εμφάνιση "παγκόσμιων διαδικασιών" και από την άνθηση των "τοπικών ταυτοτήτων" Αυτό δεν σημαίνει ότι το εθνικό κράτος δεν αποτελεί πια (ή ότι θα σταματήσει να αποτελεί στο άμεσο μέλλον) πλαίσιο χάραξης της εκπαιδευτικής πολιτικής. Σημαίνει όμως ότι μια κρατική εκπαιδευτική πολιτική που προωθεί (ανοίγει) το εκπαιδευτικό σύστημα είναι δυνατόν να εκφράζει μια επιθετική, ρητή και δήλη πολιτική παγκοσμιοποίησης ενώ αντίθετα μια κρατική πολιτική που περιστέλλει (κλείνει) το εκπαιδευτικό σύστημα μπορεί να αποτελεί μια αμυντική, σιωπηρή και λανθάνουσα κατά περίπτωση πολιτική σε συνάρτηση με τον περιβάλλοντα διεθνή χώρο.

Η ανάπτυξη ενός διαφορετικού κανονιστικού πλαισίου δράσης των εθνικών κρατών φαίνεται να συνδέεται με το κατά πόσο η κρατική εκπαιδευτική πολιτική είναι δυνατόν να παραμείνει αυτόνομη ή οφείλει να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες. Κι ακόμη με το κατά πόσο οι νέες συνθήκες που διαμορφώνονται προσφέρουν ευκαιρίες σε κράτη που στο παρελθόν βρίσκονταν στην περιφέρεια των εξελίξεων να χαράξουν μια περισσότερο ενεργητική και αποτελεσματική εκπαιδευτική πολιτική.

Δεύτερο ερώτημα αποτελεί το πως διαμορφώνονται, ως αποτέλεσμα της διαντίδρασης του διεθνούς και του εθνικού χώρου, οι επιμέρους επιλογές των εθνικών κρατών (και συγκεκριμένα της Ελλάδας της οποίας η πολιτική αποτελεί αντικείμενο αυτής της μελέτης). Με άλλα λόγια πώς οι τάσεις παγκοσμιοποίησης, όπως αυτές μορφοποιούνται κάθε φορά, ωθούν τα εθνικά κράτη να διαμορφώσουν μια εκπαιδευτική πολιτική, που καθιστά το εθνικό σύστημα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης εν όλω ή εν μέρει ανοικτό.

Η παρούσα εργασία εντάσσεται στον χώρο της εκπαιδευτικής πολιτικής, με την ευρεία έννοια του όρου. Επιδίωξή της είναι μια πρώτη προσέγγιση της διεθνούς διά-

στασης της (Ελληνικής) εκπαιδευτικής πολιτικής για την τριτοβάθμια εκπαίδευση, μέσα από τη συστηματικότερη θεώρηση της κινητικότητας των ξένων φοιτητών προς την Ελλάδα.

Είναι ευρέως γνωστό, η Ελλάδα ήταν (και παραμένει), χώρα που έστελνε (και στέλνει) μεγάλο μέρος του φοιτητικού της δυναμικού για σπουδές στο εξωτερικό. Παράλληλα ωστόσο, και αυτό είναι πολύ λιγότερο γνωστό, αποτελεί και μια "μεσαίου μεγέθους" χώρα υποδοχής ξένων φοιτητών (Σταμέλος:1992:40-41). Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρουσιάζονται από διεθνείς οργανισμούς σημαντική φαίνεται να είναι η κινητικότητα των ξένων φοιτητών προς την Ελλάδα. Για παράδειγμα, σύμφωνα με στοιχεία που παρατίθενται στα Statistical Yearbooks της Unesco (για τα έτη 1982,1984, 1986 και 1987) τα οποία συγκέντρωσε και επεξεργάστηκε το Κέντρο Εκπαιδευτικών Ερευνών (CERI) του Ο.Ο.Σ.Α., με αφορμή συνέδριο που έγινε το 1989 με θέμα την κινητικότητα των ξένων φοιτητών στις χώρες μέλη του, οι αριθμοί των ξένων φοιτητών στην Ελλάδα έχουν ως εξής:

ΕΛΛΑΔΑ	1970	1975	1979	1982
Φοιτητικός Πληθυσμός	85.776	117.246	117.407	137.453
Ξένοι Φοιτητές	5.796	10.049	8.304	6.683
Ποσοστό	4,1	6,7	6,8	4,5

Πηγή: (Ebuchi: 1989:297).

Από το 1975 ο συνολικός αριθμός των ξένων φοιτητών που βρίσκονται εγγεγραμμένοι στην Ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση φαίνεται να ξεπερνάει τις 6.000 το χρόνο. Το γεγονός αυτό αποτελεί και εκτίμηση της Στατιστικής Υπηρεσίας του ΥΠ.Ε.Π.Θ., η οποία τηρεί σχετικά στοιχεία μετά το 1989.

Τα βασικά ερωτήματα που επιχειρήθηκε να απαντηθούν ήταν τα ακόλουθα:

Πρώτον, πως αναπτύχθηκε η διεθνής διάσταση της Ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής μετά το 1975 και μέχρι ποίου βαθμού η φοιτητική κινητικότητα προς την Ελλάδα αποτελεί εκδήλωση ενός ευρύτερου φαινομένου.

Δεύτερον, ποια είναι η σύσταση του πληθυσμού των ξένων φοιτητών της Ελλάδας. Δηλαδή, πως διαμορφώθηκαν οι κατηγορίες ξένων φοιτητών στην Ελλάδα και προς ποιες κατηγορίες ξένων φοιτητών κατευθύνθηκε η κρατική πολιτική.

Τρίτον, μέχρι ποίου σημείου η κινητικότητα που πραγματοποιήθηκε υπήρξε αποτέλεσμα συγκεκριμένων μέτρων προώθησης ή αναστολής της.

Η εξέταση της φοιτητικής κινητικότητας μέσα από το πρίσμα της παγκοσμιοποίησης της Ελληνικής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης θα προϋπέθετε την αναγωγή της σε σύστη-

μα κινήσεων και την εξέταση των φοιτητικών ροών από και προς την Ελλάδα. Μια τόσο εκτεταμένη μελέτη δεν θα μπορούσε αυτή τη στιγμή να αναληφθεί με επιτυχία. Προτιμήθηκε ως εκ τούτου να δοθεί έμφαση στη μελέτη του ενός από τα δύο σκέλη του συστήματος, των εισροών, που είναι και το λιγότερο μελετημένο.

2. Μεθοδολογία, Πηγές και Προβλήματα Δεδομένων

Η μελέτη αυτή βασίστηκε σε δύο κυρίως μεθόδους, έρευνα αρχείων και συλλογή στατιστικών στοιχείων.

Από τη βιβλιοθήκη του Δικηγορικού Συλλόγου συγκεντρώθηκαν: α) τα Φύλλα της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως με το περιεχόμενο των (διμερών και διεθνών) συμβάσεων που υπέγραψε η Ελλάδα στην περίοδο 1939-1997 β) η νομοθεσία για τη λειτουργία της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και την εισαγωγή υποψηφίων ειδικών κατηγοριών γ) γνωμοδοτήσεις για τη νομική βάση του ορισμού του ομογενούς-Έλληνα του εξωτερικού και του αλλοδαπού-αλλογενούς.

Από το Τμήμα Διεθνών Εκπαιδευτικών Σχέσεων του ΥΠ.ΕΠ.Θ. συγκεντρώθηκε αρχειακό υλικό που αφορά: την υλοποίηση των μορφωτικών προγραμμάτων, αλληλογραφία του ΥΠ.ΕΠ.Θ. με το ΥΠ.ΕΞ. και με τους (μορφωτικούς) συμβούλους και συντονιστές εκπαίδευσης στις κατά τόπους Πρεσβείες μας που αναφέρεται στα εκπαιδευτικά προβλήματα με την κάθε χώρα, τους στόχους που τίθενται κατά την υπογραφή των μορφωτικών προγραμμάτων ή συμβάσεων, εκθέσεις για την (εκπαιδευτική κατάσταση κατά χώρα και τα εκπαιδευτικά αιτήματα των Ελλήνων αποδήμων ή ομογενών) καθώς και προτάσεις ή παρατηρήσεις του ΥΠ.ΕΞ. και του ΥΠ.ΕΠ.Θ. σε σχέδια μορφωτικών προγραμμάτων.

Η συλλογή των στατιστικών στοιχείων έγινε από τα Τμήματα Εισιτηρίων Εξετάσεων και Υποτροφιών του ΥΠ.ΕΠ.Θ. Χρειάζεται εδώ να γίνουν ορισμένες παρατηρήσεις το είδος των στοιχείων που παρουσιάζονται και για το λόγο επιλογής των συγκεκριμένων στοιχείων, δεδομένου ότι η εξεύρεση και η συλλογή κατάλληλων πρωτογενών στατιστικών στοιχείων αποτέλεσε σημαντικότατο πρόβλημα για την πραγμάτωση αυτής της μελέτης.

Η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία (της εκπαίδευσης) τηρεί στοιχεία που αφορούν τους ξένους φοιτητές από το 1971. Δημοσιεύει δύο πίνακες ετησίως, έναν που παρουσιάζει τους αριθμούς των πρωτοεγγραφομένων αλλοδαπών στα Α.Ε.Ι. (κατά ίδρυμα και χώρα προέλευσης) και έναν που παρουσιάζει τους αριθμούς των πρωτοεγγραφομένων αλλοδαπών στα Τ.Ε.Ι./ Κ.Α.Τ.Ε.Ε. επίσης κατά ίδρυμα και χώρα προέλευσης. Ένα ουσιαστικό μειονέκτημα των στοιχείων της Ε.Σ.Υ.Ε. είναι ότι δεν παρουσιάζει

κατανομές κατά κλάδους σπουδών, έτσι που δεν μπορεί να αποτυπωθεί η πολιτική των ποσοστώσεων που εφάρμοσε η Πολιτεία.

Τα στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας προέρχονται από ένα ερώτημα που περιλαμβάνεται στο δελτίο πρωτοεγγραφομένου φοιτητή που συμπληρώνεται κατά την εγγραφή στις γραμματείες των Τμημάτων των ιδρυμάτων. Η κατηγοριοποίηση των δεδομένων γίνεται με βάση την υπηκοότητα. Ωστόσο ένας αριθμός ομογενών-Ελλήνων του εξωτερικού είτε διαθέτει διπλή ιθαγένεια / υπηκοότητα, είτε ήρθε στην Ελλάδα χωρίς υπηκοότητα (και στη συνέχεια έλαβε την Ελληνική) είτε ζήτησε μετά την είσοδό του στη χώρα (για διάφορους λόγους) να του αποδοθεί η Ελληνική υπηκοότητα.

Κατά συνέπεια τα δεδομένα της Ε.Σ.Υ.Ε. δεν αντιστοιχούν με τις διαδικασίες εισαγωγής και τις κατηγορίες ξένων φοιτητών όπως ορίζονται νομοθετικά. Οι πίνακές της δίνουν αριθμούς πρωτοεγγραφομένων ξένων φοιτητών, χωρίς να διευκρινίζεται αν πρόκειται για αλλοδαπούς-αλλογενείς ή ομογενείς-Έλληνες του εξωτερικού. Δεν θα μπορούσαν λοιπόν από αυτά τα στοιχεία να συναχθούν συμπεράσματα για την κρατική πολιτική απέναντι στις δύο αυτές κατηγορίες ξένων φοιτητών. Επιπλέον η Στατιστική Υπηρεσία δεν επιτρέπει την πρόσβαση στα πρωτογενή της στοιχεία και κατά συνέπεια δεν θα μπορούσαν να παραχθούν νέες σειρές, πέρα από τις ήδη δημοσιευμένες σειρές ή όσες βρίσκονται στο στάδιο της επεξεργασίας, έστω και αδημοσίευτες.

Τα στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας αντίθετα αποτελούσαν κατάλληλη πηγή για τη μελέτη αυτή διότι ακριβώς διαχωρίζουν τους εισαχθέντες κατά κατηγορία ειδικών υποψηφίων, όπως νομοθετικά ορίζονται, εφόσον η εισαγωγή και η επιλογή των υποψηφίων ειδικών κατηγοριών γίνεται μέσω του Γραφείου Εισιτηρίων Εξετάσεων του Υπουργείου Παιδείας. Τα στοιχεία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. αποτυπώνουν τον αριθμό των εισαγομένων (όχι των εγγεγραμμένων) ξένων φοιτητών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση[5]. Ακριβώς γι' αυτό αποτυπώνουν ξεκάθαρα την συνολική πολιτική του Υπουργείου, και κατ' επέκταση της Πολιτείας, απέναντι στην κάθε κατηγορία ξένων φοιτητών. Αποτελούν δε πρωτογενή στοιχεία τα οποία μέχρι τώρα δεν έχουν μελετηθεί.

Η ποιοτική ανάλυση των ποσοτικών στοιχείων βασίστηκε σε ημι-δομημένες συνεντεύξεις, με στελέχη όλων των Τμημάτων του ΥΠ.ΕΠ.Θ., οι οποίες αφορούσαν κατά

---

[5] Βέβαια το γεγονός ότι ένας υποψήφιος εισάγεται με επιτυχία δεν σημαίνει ότι και θα εγγραφεί. Ας σημειωθεί παρενθετικά ότι μετά την εισαγωγή των υποψηφίων του συγκεκριμένου έτους οι σχετικοί φάκελοι αποστέλλονται στις Γραμματείες των Τμημάτων ή των Σχολών, ταυτόχρονα με το απόσπασμα του Πίνακα Κύρωσης που αναφέρεται στο συγκεκριμένο Ίδρυμα. Το δε γραφείο Εισιτηρίων Εξετάσεων δεν παρακολουθεί από κει και πέρα την πορεία των επιτυχόντων.

περίπτωση θέματα της αρμοδιότητας τους. Ο σκοπός των συνεντεύξεων ήταν να εξακριβωθούν (και να διασταυρωθούν κατά το δυνατόν) οι λόγοι για τους οποίους λήφθηκαν ορισμένες Υπουργικές Αποφάσεις ή θεσπίστηκαν νομοθετικές ρυθμίσεις. Επίσης ζητήθηκαν διευκρινίσεις για τις διαδικασίες και τους τρόπους με τους οποίους υλοποιήθηκε η πολιτική κατά περιόδους και τα κριτήρια που χρησιμοποιήθηκαν για την επιλογή των υποψηφίων.

Στο Τμήμα Εισιτηρίων Εξετάσεων του ΥΠ.ΕΠ.Θ. συγκεντρώνονται οι ονομαστικοί πίνακες κύρωσης επιτυχόντων των τριών κατηγοριών ξένων φοιτητών: αλλοδαπών-αλλογενών, ομογενών-Ελλήνων του Εξωτερικού και Κυπρίων. Αυτοί οι ονομαστικοί πίνακες αποτέλεσαν και την πηγή των στατιστικών στοιχείων που παρουσιάζονται στο πέμπτο κεφάλαιο αυτής της μελέτης. Τα αρχεία του ΥΠ.ΕΠ.Θ. τηρούνται ανεξάρτητα για κάθε κατηγορία, και οι πίνακες κύρωσης περιλαμβάνουν διαφορετικά στοιχεία για κάθε κατηγορία.

2.1. Αλλοδαποί-αλλογενείς:

Συγκεντρώθηκαν οι ονομαστικοί πίνακες κύρωσης από το 1978-79 μέχρι το 1996-97. Ας σημειωθεί εδώ ότι οι πίνακες δεν διατηρούν την ίδια μορφή σε όλη τη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε. Πριν από τη μεταρρύθμιση του 1982-83 εκδίδονται ξεχωριστές αποφάσεις για κάθε "κύκλο σπουδών" (Ιατρικό, Πολυτεχνικό, Γεωπονικό-Δασολογικό, κ.λ.π.). Αποφάσεις εκδίδονται μόνο για τους κύκλους για τους οποίους πραγματοποιείται επιλογή, σύμφωνα και με τις δηλώσεις των ενδιαφερομένων[6]. Από το 1982-83 εκδίδεται ένα μόνο έγγραφο, που αποτελείται από τη σχετική Υπουργική Απόφαση στην οποία επισυνάπτεται και ένας (συνολικός) πίνακας κύρωσης. Στην περίοδο 1982-1989 τα αποτελέσματα της επιλογής αναγράφονται κατά δέσμη, Τμήμα και Ίδρυμα, ενώ στο τέλος του Πίνακα αναγράφονται οι εισαγόμενοι στα Παιδαγωγικά Τμήματα και τα Τ.Ε.Φ.Α.Α. στα τμήματα τα οποία δέχονται υποψηφίους από όλες τις δέσμες.

Οι πίνακες αναφέρουν το ονοματεπώνυμο του επιλεγέντος αλλοδαπού-αλλογενούς, τη σειρά εισαγωγής του στο Τμήμα, τη χώρα προέλευσής του και τον αριθμό διαβατηρίου. Από το 1990 και μετά τα αποτελέσματα της επιλογής δίδονται κατά ίδρυμα

---

[6] Το γεγονός αυτό δημιουργεί και ορισμένες αμφιβολίες για την πληρότητα των στοιχείων. Για ορισμένους κύκλους για τους οποίους δεν υπάρχει απόφαση εισαγωγής αλλογενών για ορισμένα έτη, δεν μπορεί κανείς να είναι βέβαιος ότι κάποια απόφαση δεν έχει εκ παραδρομής αφαιρεθεί από το αρχείο.

και τμήμα, χωρίς να αναγράφεται η δέσμη σπουδών, ενώ ο αριθμός διαβατηρίου αντικαθίσταται από τον κωδικό της μηχανογράφησης.

2.2. Ομογενείς-Έλληνες Εξωτερικού

Συγκεντρώθηκαν οι ονομαστικοί πίνακες κύρωσης εισακτέων ομογενών-Ελλήνων του εξωτερικού, κατά ίδρυμα και τμήμα εισαγωγής, από το 1980-81 έως και το 1996-97. Στους αναλυτικούς πίνακες εισαγωγής ομογενών-Ελλήνων του Εξωτερικού, αναγράφεται το ονοματεπώνυμο του επιτυχόντος, το όνομα πατρός η βαθμολογία και η σειρά εισαγωγής του φοιτητή . Επίσης αναγράφεται και ο κωδικός της μηχανογράφησης που επιτρέπει τη διάκριση ανάμεσα ομογενείς-Έλληνες του εξωτερικού και τα παιδιά Ελλήνων υπαλλήλων εξωτερικού. Οι αναλυτικοί πίνακες στην περίπτωση των ομογενών-Ελλήνων του Εξωτερικού, δεν αναγράφουν χώρα προέλευσης.

Ωστόσο, από το 1985 η μηχανογραφική Υπηρεσία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. παράγει και πίνακας κατανομής των επιτυχόντων ομογενών-Ελλήνων του εξωτερικού κατά χώρα προέλευσης. Τα στοιχεία που αφορούν την προέλευση των ομογενών παρήχθησαν με βάση αυτούς τους ετήσιους πίνακες.

2.3. Κύπριοι

Πηγή για την καταγραφή των Κυπρίων αποτέλεσαν οι ονομαστικοί πίνακες του Υπουργείου Παιδείας της Κύπρου, αντίγραφα των οποίων υπάρχουν στο αρχείο του ΥΠ.Ε.Π.Θ. από το 1976. Ας σημειωθεί εδώ ότι η επιλογή των Κυπρίων που εισάγονται στην Ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση γίνεται με την αποκλειστική ευθύνη του Κυπριακού Υπουργείου Παιδείας. Για την εισαγωγή των Κυπρίων στα Ελληνικά Α.Ε.Ι. & ΤΕΙ διενεργούνται κάθε χρόνο εξετάσεις στην Κύπρο, στις οποίες μπορούν να συμμετέχουν υποψήφιοι των οποίων ο ένας τουλάχιστον γονέας είναι Κυπριακής καταγωγής. Στις Παγκύπριες εξετάσεις συμμετέχουν και ομογενείς Κύπριοι, μόνιμοι κάτοικοι του εξωτερικού, αλλά και ένας (πολύ μικρός) αριθμός Ελλήνων, των οποίων ο ένας γονέας είναι Κύπριος. Στη συνέχεια καταρτίζονται από το Υπουργείο Παιδείας της Κύπρου οι πίνακες επιτυχόντων ανάλογα με τις ποσοστώσεις που ορίζει η Ελληνική Πολιτεία. Οι ονομαστικοί Πίνακες των επιτυχόντων (κατά Ίδρυμα και Τμήμα) αποστέλλονται στο ΥΠ.Ε.Π.Θ. όπου κυρώνονται και στη συνέχεια αποστέλλονται στα αντίστοιχα Ιδρύματα.

2.4. Υπότροφοι

Από το Τμήμα Υποτροφιών του Υπουργείου Παιδείας συγκεντρώθηκαν οι ονομαστικοί Πίνακες Κατάταξης των Προπτυχιακών Υποτρόφων του Ελληνικού Κράτους για την περίοδο 1988-89 έως 1998-99. Οι Πίνακες αυτοί καταρτίζονται κατά Ίδρυμα και Τμήμα και αναφέρουν το ονοματεπώνυμο του Υποτρόφου, τη χώρα προέλευσής του, την ιδιότητά του, δηλαδή την κατηγορία στην οποία ανήκει (ομογενής / αλλογενής) και τον φορέα που χορηγεί την υποτροφία.

3. Παρουσίαση Δεδομένων

Η παρουσίαση των δεδομένων είχε να αντιμετωπίσει δύο προβλήματα: τις διαρθρωτικές αλλαγές στο σύστημα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και τις αλλαγές στο διεθνή χώρο μετά την κατάρρευση του ανατολικού συνασπισμού.

3.1. Οι Διαρθρωτικές Αλλαγές και η Βαθμίδα Εκπαίδευσης

Μέχρι το 1982 η ανώτατη βαθμίδα εκπαίδευσης αποτελείται από πέντε Πανεπιστήμια (τα Πανεπιστήμια Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Πατρών, Ιωαννίνων και Κρήτης) και δύο Πολυτεχνικές Σχολές (το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και το Πολυτεχνείο Κρήτης) και συμπληρώνεται από μια σειρά ανεξάρτητων Ανώτατων Σχολών, οι οποίες είναι μεν πανεπιστημιακού επιπέδου αλλά δεν διαθέτουν Τμήματα (Γεωπονική, Α.Σ.Ο.Ε.Ε., Α.Β.Σ.Π., Α.Β.Σ.Θ., Πάντειος κ.λ.π.).

Στο επίπεδο της ανώτερης τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης λειτουργούν:

α) οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες (Μαράσλειος, Ράλλειος κ. λ. π) και οι κατά τόπους Σχολές Νηπιαγωγών, καθώς και οι ανεξάρτητες ανώτερες σχολές οι Ακαδημίες Σωματικής Αγωγής.

β) τα Κ.Α.Τ.Ε.Ε. (τεχνική εκπαίδευσης) και μια σειρά σχολών επαγγελματικής εκπαίδευσης (Ν.Π.Δ.Δ. ή Ν.Π.Ι.Δ.) όπως οι σχολές Αδελφών Νοσοκόμων του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, η "ΟΛΥΜΠΙΑΣ" και η "ΠΑΜΜΑΚΑΡΙΣΤΟΣ", η Σχολή Φυσιοθεραπευτών "Β. ΠΑΥΛΟΣ", η Σχολή Μαιευτικής του "ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ" κ.λ.π.

Το 1982 με το Νόμο Πλαίσιο η δομή του συστήματος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης μεταρρυθμίζεται εκτενώς.

Στην ανώτατη βαθμίδα εκπαίδευσης καταργούνται οι έδρες και αρχίζουν να λειτουργούν τα Τμήματα, ενώ δημιουργούνται σταδιακά και τα νεώτερα Πανεπιστήμια, (Θράκης, Ιονίου, Αιγαίου κ.λ.π.) Οι Ακαδημίες Σωματικής Αγωγής και οι σχολές Νηπιαγωγών και οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες σταδιακά ενσωματώνονται στο πανεπιστημιακό

σύστημα ως αυτοτελή ανεξάρτητα Παιδαγωγικά Τμήματα. Παράλληλα δημιουργούνται νέα τμήματα σε όλα τα παλιότερα Πανεπιστήμια της χώρας και στις ανεξάρτητες Ανώτατες Σχολές. Λίγο αργότερα, στην περίοδο 1989-91, μετατρέπονται σε πανεπιστήμια και οι ανώτατες σχολές και δημιουργούνται:

- το Οικονομικό Πανεπιστήμιο της Αθήνας από την Α.Σ.Ο.Ε.Ε.,
- το Πάντειο Πανεπιστήμιο από την Πάντειο Α.Σ.Π.Ε.,
- το Πανεπιστήμιο του Πειραιά από την Α.Β.Σ.Π.
- το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας από την Α.Β.Σ.Θ. καθώς και
- το Γεωπονικό Πανεπιστήμιο από την Α.Γ.Σ.Α.
- Αργότερα μετατρέπεται σε Α.Ε.Ι. και η Χαροκόπειος Σχολή.

Στην ανώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης τα Κ.Α.Τ.Ε.Ε. δίνουν τη θέση τους στα Τ.Ε.Ι. από τα οποία απορροφάται το μεγαλύτερο μέρος των επαγγελματικών σχολών υγείας ενώ από το 1985-86 όσες από αυτές τις σχολές συνεχίζουν να λειτουργούν δεν συμμετέχουν πλέον στη διαδικασία εισπηρίων εξετάσεων.

Το 1990 φαίνεται να σταθεροποιείται το είδος των ιδρυμάτων που συμμετέχουν στη διαδικασία εισιτηρίων εξετάσεων και δέχονται ξένους φοιτητές. Ξένοι φοιτητές εισάγονται αφενός στα Α.Ε.Ι., την ανώτατη βαθμίδα εκπαίδευσης και αφετέρου στα Τ.Ε.Ι., την ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ, και στις Σχολές Τουριστικών Επαγγελμάτων του Ε.Ο.Τ. (στη Ρόδο, και τον Άγιο Νικόλαο Κρήτης) την ανώτερη τεχνολογική (και επαγγελματική) βαθμίδα εκπαίδευσης. Δεν σταθεροποιείται ωστόσο ο αριθμός των Τμημάτων καθώς η τριτοβάθμια εκπαίδευση συνεχώς διευρύνεται και σε επίπεδο Α.Ε.Ι. και σε επίπεδο Τ.Ε.Ι. με τη δημιουργία νέων τμημάτων και ιδρυμάτων (π. χ. δημιουργούνται τα Τ.Ε.Ι. Καλαμάτας, Λαμίας και Ηπείρου).

Παρά τη συνεχή εσωτερική διαφοροποίηση του συστήματος σε επίπεδο ιδρύματος υφίσταται ιστορική συνέχεια, καθώς συνήθως μεταβάλλεται η ονομασία του ιδρύματος και εξειδικεύεται το περιεχόμενο των σπουδών αλλά δεν μεταβάλλεται η εκπαιδευτική βαθμίδα και ο συνολικός χρόνος φοίτησης. Κρίθηκε σκόπιμο να παρουσιαστούν τα στοιχεία κατά ίδρυμα με βάση αυτή τη λογική παρά να κατακερματιστούν τα δεδομένα και να χαθεί η συνολική εικόνα. Έτσι οι αριθμοί εισαχθέντων ξένων φοιτητών στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών για παράδειγμα περιλαμβάνουν τους εισαχθέντες στην Α.Σ.Ο.Ε.Ε. πριν το 1990. Αντίστοιχα οι συνολικοί αριθμοί εισαχθέντων στο Τ.Ε.Ι. Αθηνών περιλαμβάνουν τους εισαχθέντες Κ.Α.Τ.Ε.Ε. Αθηνών πριν το 1983.

Στις περισσότερες περιπτώσεις δεν φαίνεται να δημιουργείται πρακτικό πρόβλημα δεδομένου ότι ιδρύματα σπάνια καταργήθηκαν. Συνήθως τα παλαιότερα ιδρύματα

συνέχισαν να λειτουργούν μέσα στο νέο θεσμικό πλαίσιο ενώ σταδιακά προστέθηκαν νεώτερα τμήματα.

Εξαίρεση αποτελούν τα Πανεπιστημιακά Παιδαγωγικά Τμήματα και τα Τ.Ε.Φ.Α.Α. τα οποία δεν μπορούν να θεωρηθούν ως συνέχεια των παλαιότερων Παιδαγωγικών Ακαδημιών και των Ακαδημιών Σωματικής Αγωγής, καθώς διαφοροποιείται και η βαθμίδα εκπαίδευσης στην οποία τοποθετούνται τα ιδρύματα αλλά και ο χρόνος φοίτησης που απαιτείται. Στην περίπτωση αυτή οι αριθμοί εισαχθέντων ξένων φοιτητών παρουσιάζονται χωριστά.

Επίσης οι παλαιότερες επαγγελματικές σχολές υγείας (νοσοκόμων, φυσιοθεραπευτών κ.λ.π.) δεν μπορεί να θεωρηθούν ότι αντιστοιχούν στα Τμήματα των Τ.Ε.Ι. προς τα οποία κατευθύνθηκαν μετά το 1985 οι ξένοι φοιτητές που παλαιότερα εισάγονταν σε αυτά. Και σε αυτήν την περίπτωση οι αριθμοί εισαχθέντων ξένων φοιτητών παρουσιάζονται χωριστά.

Έτσι οι αριθμοί εισαχθέντων ξένων φοιτητών (κατά κατηγορία) διαχωρίζονται σε εισαχθέντες σε Α.Ε.Ι. (πανεπιστημιακοί βαθμίδα), Τ.Ε.Ι. (τεχνολογική βαθμίδα) και υπόλοιπες Τεχνικές και Επαγγελματικές Σχολές (στις οποίες περιλαμβάνονται η ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ, οι Σχολές Τουριστικών Επαγγελμάτων καθώς και οι παλαιότερες Παιδαγωγικές Ακαδημίες και οι επαγγελματικές σχολές επιστημών υγείας).

3.2. Οι Αλλαγές στο Διεθνή Χώρο: Προέλευση

Το δεύτερο πρόβλημα παρουσίασης αφορά την προέλευση των εισαχθέντων ξένων φοιτητών λόγω των αλλαγών που έχουν επέλθει στο χώρο της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης κυρίως μετά την κατάρρευση του Σοβιετικού συνασπισμού.

Στην περίπτωση αυτή τα στοιχεία παρουσιάζονται όσο το δυνατόν πιο αναλυτικά και δίνονται υποσύνολα κατά περιοχή προέλευσης. Όπου δίνονται αναλυτικοί πίνακες κατά χώρα προέλευσης και αναφέρεται για παράδειγμα "Ρωσία – Ε.Σ.Σ.Δ." δίνονται στοιχεία που για την περίοδο πριν το 1990 αναφέρονται στην ενιαία Ε.Σ.Σ.Δ. ενώ μετά τη δημιουργία της Κοινοπολιτείας αναφέρονται στην Ρωσική ομοσπονδία ενώ οι υπόλοιπες Δημοκρατίες αναφέρονται χωριστά. Αντίστοιχα για την "Τσεχοσλοβακία/Τσεχία" τα στοιχεία πριν το 1990 αναφέρονται στην Τσεχοσλοβακία και μετά το 1990 στην Τσεχία, ενώ η Σλοβακία αναφέρεται χωριστά.

3.3. Κατηγορίες Επιστημών και Κλάδοι Σπουδών

Χρειάζεται επίσης μια επισήμανση για την παρουσίαση των στοιχείων κατά κατηγορίες επιστημών και κλάδους σπουδών. Αρχικά τα Τμήματα των Α.Ε.Ι. και των Τ.Ε.Ι. κατατάχθηκαν σε κατηγορίες επιστημών σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής της Ε.Ε. για το πρόγραμμα Erasmus, ώστε να είναι άμεσα συγκρίσιμα με στοιχεία που πιθανόν να παρουσιάσει στο μέλλον η Ε.Ε. η οποία ορίζει 16 κατηγορίες επιστημών ως εξής:

Κατηγορίες Επιστήμης
(Κωδικοποίηση Ευρωπαϊκής Επιτροπής)

ΚΩΔΙΚΟΣ	ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
1	Γεωργικές Επιστήμες
2	Αρχιτεκτονική Πολεοδομία & Χωροταξία
3	Τέχνες & Σχέδιο
4	Εμπορικές Σπουδές / Επιστήμες Διοίκησης Επιχειρήσεων
5	Εκπαίδευση / Κατάρτιση Εκπαιδευτών
6	Μηχανική / Τεχνολογία
7	Γεωγραφία / Γεωλογία
8	Ανθρωπιστικές Επιστήμες
9	Επιστήμες Γλώσσας & Φιλολογίας
10	Δίκαιο
11	Μαθηματικά & Πληροφορική
12	Ιατρικές Επιστήμες
13	Φυσικές Επιστήμες
14	Κοινωνικές Επιστήμες
15	Επιστήμες Επικοινωνίας και Πληροφόρησης
20	Άλλο

Η κατηγοριοποίηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σε κάποιες περιπτώσεις ανταποκρίνεται και στην Ελληνική κατηγοριοποίηση. Για παράδειγμα οι Ιατρικές Επιστήμες ανταποκρίνονται στον δικό μας Ιατρικό κύκλο σπουδών ενώ οι Γεωργικές επιστήμες ανταποκρίνονται στον Γεωπονο-δασολογικό κύκλο σπουδών. Σε άλλες περιπτώσεις όμως δεν αντιστοιχεί με τους παλαιότερους δικούς μας κύκλους σπουδών ή τις δέσμες για τις οποίες ίσχυσαν οι Ελληνικές ποσοστώσεις. Για το λόγο αυτό ορισμένες κατηγορίες επιστημών αυτές συνοψίσθηκαν σε κύκλους σπουδών που αντιστοιχούν περισσότερο στην Ελληνική νομοθεσία και τις ποσοστώσεις που επιβλήθηκαν. Έτσι:

- Η Αρχιτεκτονική η Πολεοδομία και Χωροταξία (κατηγορία 2) και η Μηχανική Τεχνολογία (κατηγορία 6) διδάσκονται στις Πολυτεχνικές Σχολές, αποτελούν τον Πολυτεχνικό κύκλο σπουδών (αναφέρονται ως Πολυτεχνικές Σπουδές και Σπουδές Μηχανικών).

- Οι Φυσικές Επιστήμες (κατηγορία 13) τα Μαθηματικά και η Πληροφορική (κατηγορία 11) και η Γεωγραφία-Γεωλογία αντιστοιχούν στις Ελληνικές Σχολές Θετικών Επιστημών και αποτελούν τον Φυσικομαθηματικό κύκλο σπουδών (αναφέρονται ως Θετικές Επιστήμες).

- Οι Κοινωνικές Επιστήμες (κατηγορία 14) και οι Εμπορικές Σπουδές – Σπουδές Διοίκησης Επιχειρήσεων (κατηγορία 4) αντιστοιχούν στις Σχολές Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών (αναφέρονται ως Κοινωνικές-Οικονομικές Επιστήμες).

- Το Δίκαιο (κατηγορία 10) οι Ανθρωπιστικές Σπουδές (κατηγορία 8) και οι Επιστήμες Γλώσσας και Φιλολογίας (κατηγορία 9) αντιστοιχούν διδάσκονται στις Σχολές Θεωρητικής κατεύθυνσης (Νομικές και Φιλοσοφικές) και αποτελούν αντίστοιχο κύκλο σπουδών (αναφέρονται ως Θεωρητικές Σπουδές).

Η κατηγοριοποίηση των Τμημάτων των Α.Ε.Ι. και των Τ.Ε.Ι. και των υπόλοιπων τεχνικών και επαγγελματικών σχολών στις κατηγορίες επιστημών δίνεται αναλυτικά στον Πίνακα 54, (στο τέλος του 5ου κεφαλαίου, στο οποίο παρουσιάζονται και τα στοιχεία για την εγκριθείσα κινητικότητα ξένων φοιτητών προς την Ελλάδα).

4. Η Δομή της Μελέτης

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να αποτυπώσει την φοιτητική κινητικότητα προς την Ελλάδα και να την συσχετίσει με την κρατική πολιτική απέναντι στις διάφορες κατηγορίες ξένων φοιτητών. Βασική παραδοχή της μελέτης είναι ότι η θέση του κράτους στο διεθνή χώρο, ο τρόπος και ο βαθμός ενσωμάτωσής του στο "διεθνές σύστημα" επηρεάζει τη χάραξη και την κατεύθυνση της κρατικής (εκπαιδευτικής) πολιτικής.

Με βάση αυτήν την υπόθεση το πρώτο κεφάλαιο θέτει το θεωρητικό πλαίσιο της μελέτης εξετάζοντας διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις (κοινωνιολογικές, πολιτικές ή οικονομικές θεωρίες) που αναφέρονται στη σύνδεση και τη σχέση του εθνικού κράτους με το διεθνή χώρο. Αποτυπώνει τη σταδιακή διαφοροποίηση στη θεώρηση του διεθνούς και τη μετάβαση από ένα χομπσιανό, κλειστό σύστημα μεμονωμένων εθνικών κρατών προς ένα πολυκεντρικότερο, ρευστό και ανοιχτό διεθνή χώρο, όπου τα κράτη ανάγονται σε διεθνικούς δρώντες, οι οποίοι μοιράζονται τη διεθνή σκηνή με άλλους ισχυρούς (υπερεθνικούς) δρώντες εναρμονίζοντας την πολιτική τους με ευρύτερες περιφερειακές πολιτικές. Η μετάβαση αυτή από το εθνικό προς το διεθνικό κράτος φαίνεται να αποτυπώνεται στον τρόπο που μορφοποιούνται οι τάσεις παγκοσμιοποίησης, ενώ η ουσία της παγκοσμιοποίησης φαίνεται να συνοψίζεται στη σύλ-

ληψη του Beck ότι σταδιακά το διεθνές παρεισφρέει στις τοπικές δομές και τις σχετικοποιεί. Οι τάσεις παγκοσμιοποίησης του διεθνούς χώρου μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο οδηγούν τα κράτη σε μια νέα αντίληψη του εθνικού συμφέροντος και το ωθούν να εντάξει την πολιτική του (όχι μόνον την εκπαιδευτική) σε ευρύτερες περιφερειακές πολιτικές.

Το δεύτερο κεφάλαιο ξεκινά με μια περιγραφή του πολιτικού και εκπαιδευτικού κλίματος μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τη μορφοποίηση των τάσεων της παγκοσμιοποίησης στα πλαίσια του διπολισμού. Αποτυπώνει την ειδικότερη περιφερειακή πολιτική που προωθήθηκε στα πλαίσια του δυτικού συνασπισμού, τις επιδράσεις της στο σύστημα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και στη χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής. Οι αναφορές σε περιόδους πριν το 1975 σκοπό έχουν να εντοπίσουν την αρχή διαδικασιών που καθόρισαν την εκπαιδευτική πολιτική μέχρι σήμερα. Στόχος του κεφαλαίου είναι να αποτυπώσει την εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου 1950-1975 και να φωτίσει τους λόγους που οδήγησαν σε μια ιδιότυπη "Ελληνική" οριοθέτηση του ξένου (φοιτητή). Το πρόβλημα που τίθεται εδώ είναι ποιος είναι ο πραγματικά και ουσιαστικά αλλοδαπός και ποιος ο τυπικά αλλοδαπός αλλά ουσιαστικά δικός, ένα πρόβλημα που απασχολεί την Πολιτεία μέχρι σήμερα. Η τοποθέτηση των ευρημάτων της έρευνας σε ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο και η αναφορά σε παλαιότερες πολιτικές και διαδικασίες βοηθάει σημαντικά στην κατανόηση του ζητήματος αυτού.

Το τρίτο κεφάλαιο συζητά τις πρόσφατες εξελίξεις. Μετά το 1975, με τη χαλάρωση του ψυχροπολεμικού κλίματος οι τάσεις παγκοσμιοποίησης φαίνεται να μορφοποιούνται ως τάσεις περιφερειοποίησης. Καθώς καταρρέει ο διπολισμός, στα πλαίσια του δυτικού συνασπισμού αναδύονται περιφερειακές συσπειρώσεις, ενώ μια "νέα τάξη πραγμάτων" εμφανίζεται με την διάλυση του ανατολικού συνασπισμού. Στην πορεία προς τη νέα τάξη πραγμάτων, υπό το βάρος των διεθνών εξελίξεων και ως αποτέλεσμα των παλαιότερων περιφερειακών πολιτικών, διαμορφώνεται μια νέα περιφερειακή πολιτική για την Ευρώπη.

Στο τέταρτο και το πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα ευρήματα της έρευνας για την περίοδο 1975-1995.

Το τέταρτο κεφάλαιο ασχολείται με τη διαμόρφωση του Ελληνικού θεσμικού πλαισίου για την κινητικότητα των ξένων φοιτητών. Διακρίνονται δύο άξονες με βάση τους οποίους χαράσσεται η εκπαιδευτική πολιτική. Στον άξονα της ελεύθερης κινητικότητας εξετάζονται οι νομοθετικές ρυθμίσεις για την υπαγωγή των υποψηφίων στις διάφορες

κατηγορίες ξένων φοιτητών (ομογενών-Ελλήνων του εξωτερικού, Κυπρίων και αλλοδαπών-αλλογενών) και η εφαρμογή ποσοστώσεων στους αριθμούς εισακτέων. Στον άξονα της οργανωμένης κινητικότητας εξετάζονται οι διμερείς διακρατικές συμβάσεις και τα μορφωτικά προγράμματα τα οποία προωθούν φοιτητικές ανταλλαγές με τη μορφή της αμοιβαίας παροχής υποτροφιών και η νομοθεσία για την πολιτική υποτροφιών του Ελληνικού κράτους.

Το πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζει τα στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας για την εγκριθείσα κινητικότητα ξένων φοιτητών (ελεύθερα μετακινούμενων και υποτρόφων).

Η μελέτη της φοιτητικής κινητικότητας προς την Ελλάδα στην πραγματικότητα καλύπτει τρεις διαφορετικές κατηγορίες φοιτητών: τους ελεύθερα και ατομικά μετακινούμενους[7], τους υπότροφους του ελληνικού κράτους και τους διακινούμενους στα πλαίσια των κοινοτικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Η παρούσα εργασία περιορίζεται στις δύο πρώτες κατηγορίες. Η επιλογή αυτή βασίζεται στους ακόλουθους λόγους.

Οι ελεύθερα και ατομικά μετακινούμενοι εκφράζουν την αυτοτελή ζήτηση εκπαιδευτικών υπηρεσιών εκ μέρους των ενδιαφερομένων. Η αντιμετώπιση της ζήτησης αυτής με τις ρυθμίσεις που επιβάλλει το κράτος αποτελούν μια όψη της πολιτικής του έναντι του περιβάλλοντος διεθνούς χώρου. Την πολιτική του κράτους έναντι του περιβάλλοντος διεθνούς χώρου εκφράζει και η πολιτική της πρόκλησης μιας ελεγχόμενης κινητικότητας με το σύστημα των υποτροφιών. Σε αντίθεση με τις δύο αυτές κατηγορίες μετακινούμενων φοιτητών οι διακινούμενοι στα πλαίσια των κοινοτικών προγραμμάτων εκφράζουν μιαν άλλη πολιτική. Πρόκειται για συμμετοχή σε ένα κοινό σύστημα πολυμερών ανταλλαγών με βάση την αμοιβαιότητα που εξυπηρετεί, εκτός από τους στενά εθνικούς και ρητά διατυπωμένους υπερεθνικούς σκοπούς, την προώθηση της ευρωπαϊκής ιθαγένειας και της ελεύθερης κίνησης και εγκατάστασης προσώπων. Έχει και ένα πρόσθετο χαρακτηριστικό η κινητικότητα αυτή. Τελεί υπό τον έλεγχο των ίδιων των φορέων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που ανήκουν στον πανεπιστημιακό και εξω-πανεπιστημιακό χώρο και διαφεύγει από την κεντρική κρατική ρύθμιση που χαρακτηρίζει τις άλλες δύο κατηγορίες φοιτητών και σπουδαστών. Έχοντας υπόψη αυτή τη διαφοροποίηση παρουσιάζεται (στο πέμπτο κεφάλαιο της μελέτης) η εγκρι-

---

[7] Ο όρος ελεύθερα μετακινούμενοι φοιτητές χρησιμοποιείται στη μελέτη αυτή για να περιγράψει τους μεμονωμένα μετακινούμενους φοιτητές σε αντιδιαστολή προς τους υποτρόφους του Ελληνικού Δημοσίου και τους φοιτητές που μετακινούνται στα πλαίσια κοινοτικού εκπαιδευτικού προγράμματος, όπως π. χ. το Erasmus.

θείσα κινητικότητα των ελεύθερα μετακινούμενων και των υπότροφων ξένων φοιτητών, κατά κατηγορία με σκοπό την περαιτέρω διερεύνηση της κρατικής πολιτικής όπως αυτή διαφάνηκε με βάση τη μελέτη του θεσμικού πλαισίου.

Στο τελευταίο κεφάλαιο της ανά χείρας εργασίας επιχειρείται η εκτίμηση των ευρημάτων της έρευνας και η αποτύπωση της εκπαιδευτικής πολιτικής στις δεκαετίες του 1980 και του 1990.

Παράλληλα επιχειρείται να δοθεί απάντηση σε δύο ερωτήματα. Πρώτο: η όποια πολιτική διαφαίνεται από την ανάλυση των στοιχείων είναι ενιαία ή διαφορική κατά κατηγορίες μετακινούμενων φοιτητών; Και δεύτερο: τα υφιστάμενα στοιχεία επιτρέπουν την επισήμανση μιας ιδιαίτερης Ελληνικής πολιτικής στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης;

Είναι σαφές ότι η οριστική απάντηση για τους τρόπους με τους οποίους το διεθνές πλαίσιο παρεμβαίνει και σχετικοποιεί την κρατική δράση προϋποθέτει μια πολυεδρική και σφαιρική διεπιστημονική ανάλυση που υπερβαίνει τα όρια της παρούσας εργασίας. Αν όμως η εργασία αυτή συμβάλλει, έστω και μερικά, προς την κατεύθυνση αυτή θα έχει εκπληρώσει το σκοπό της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ

1. Εισαγωγή

Η κινητικότητα των ξένων φοιτητών και οι εκπαιδευτικές ανταλλαγές γενικότερα αποτελούν θέματα που αντανακλούν τις σχέσεις ενός κράτους με τον ευρύτερο περίγυρό του, το διεθνή χώρο. Οι ροές της κινητικότητας των ξένων φοιτητών μπορεί να θεωρηθεί ότι διαμορφώνονται από τη σχέση ανάμεσα στις πολιτικές που υιοθετούν, προωθούν ή υποστηρίζουν διάφοροι θεσμικοί φορείς (περιλαμβανομένου του εθνικού κράτους) και από την ανταπόκριση των φοιτητών στις πολιτικές αυτές. Η κινητικότητα των ξένων φοιτητών προς μια χώρα αποτελεί φαινόμενο του οποίου η έκταση καθορίζεται από τη σχέση του εθνικού κράτους με το διεθνές σύστημα και από το βαθμό ενσωμάτωσης του κράτους στο σύστημα αυτό.

Σήμερα οι όροι της κινητικότητας των ξένων φοιτητών έχουν διαφοροποιηθεί σημαντικά σε σχέση με την προπολεμική περίοδο:

Πρώτον, έχει αυξηθεί αλματωδώς ο αριθμός των ξένων φοιτητών διεθνώς. Προπολεμικά μόνο ένας μικρός αριθμός φοιτητών σπούδαζε στο εξωτερικό. Αντίθετα, σύμφωνα με εκτιμήσεις της UNESCO, ο αριθμός ξένων φοιτητών πέρασε από τις 108.000 το 1950 στις 240.000 το 1960, στις συνέχεια στις 500.000 το 1970 για να ξεπεράσει τελικά το 1.000.000 τη δεκαετία του 1980 (Σταμέλος, 1992:40). Ενώ λοιπόν στην προπολεμική περίοδο η κινητικότητα αφορούσε μικρές ελίτ κατά κανόνα εύπορων ατόμων, σήμερα έχει αποκτήσει χαρακτήρα μαζικό.

Δεύτερον έχει διαφοροποιηθεί ο τρόπος μετακίνησης των ξένων φοιτητών[8] ενώ παράλληλα αυξήθηκε ο αριθμός των θεσμικών φορέων που εμπλέκονται στο χώρο της εκπαίδευσης και προωθούν πολιτικές για την κινητικότητα των φοιτητών. Ενώ πριν το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η κινητικότητα αυτή ήταν περιορισμένη και αποσπασματική, "σήμερα είναι συνεχής και συχνά χρηματοδοτούμενη από τρίτες ως προς τους ενδιαφερόμενους πηγές. Ένα μεγάλο μέρος των μετακινούμενων φοιτητών είναι υπότροφοι ή επιδοτούμενοι φοιτητές. Παράλληλα μετακινούνται ολόκληρες κατηγορίες προσώπων στα πλαίσια προγραμμάτων συνεργασίας εκπαιδευτικών φορέων και χρηστών των εκπαιδευτικών τους υπηρεσιών" (Τσαούσης, 1993:111).

Δραστηριοποιούνται λοιπόν στο χώρο της κινητικότητας των ξένων φοιτητών και των εκπαιδευτικών ανταλλαγών γενικότερα όχι μόνο το εθνικό κράτος και οι βασικοί φορείς της εκπαίδευσης (τα πανεπιστήμια, οι ακαδημαϊκοί και οι φοιτητές), αλλά και μια

---

[8] Μέχρι τα μέσα του εικοστού αιώνα η κινητικότητα των ξένων φοιτητών εντασσόταν στο πλαίσιο διμερών (διακρατικών) μορφωτικών συμβάσεων.

πλειάδα άλλων θεσμικών δρώντων: για παράδειγμα διεθνείς οργανισμοί (όπως ο ΟΟΣΑ και η UNESCO), υπερεθνικοί σχηματισμοί (όπως η ΕΕ με τα προγράμματα φοιτητικής κινητικότητας) αλλά και ιδιωτικά ιδρύματα (π.χ. Fullbright), εταιρείες και μη-κυβερνητικοί οργανισμοί. Κι αυτό μας οδηγεί σταδιακά σε συνεργασίες και ανταλλαγές τόσο πολύμορφες ώστε να μιλάμε πλέον για "παγκοσμιοποίηση" της εκπαίδευσης.

Οι θεσμικοί αυτοί φορείς μπορεί να νοηθούν ως διεθνικοί δρώντες και ως εκφραστές τάσεων που κυριαρχούν στο διεθνές σύστημα. Προωθούν, υλοποιούν και χρηματοδοτούν πολιτικές που αφορούν άμεσα την κινητικότητα των ξένων φοιτητών. Διαχέουν ιδέες που προβάλλονται ως στόχοι της εκπαίδευσης διεθνώς. Επηρεάζουν την κρατική πολιτική νομιμοποιώντας και ισχυροποιώντας ορισμένες πολιτικές και πρακτικές και αποθαρρύνοντας άλλες. Η δράση τους βέβαια δεν περιορίζεται στο χώρο της εκπαίδευσης. Οι διεθνικοί αυτοί δρώντες μπορεί να νοηθούν ως δίαυλοι μέσω των οποίων το διεθνές σύστημα επηρεάζει τις τοπικές εξελίξεις, ως "τόποι" αλληλεντίδρασης του εθνικού με το διεθνές.

Η λειτουργία και η δράση τέτοιων διεθνικών δρώντων είναι μια σχετικά πρόσφατη εξέλιξη. Η ίδια τους η ύπαρξη σηματοδοτεί μια διαφοροποίηση στη δομή του διεθνούς συστήματος, μια αλλαγή που αντανακλάται στη συνειδητοποίηση ότι ζούμε πια σε ένα κόσμο διαφορετικό, ένα κόσμο διευρυμένων ανταλλαγών. Για την καλύτερη κατανόηση των όρων διαμόρφωσης της εθνικής πολιτικής (σε μια εποχή παγκοσμιοποίησης της εκπαίδευσης), θα ήταν χρήσιμη:

- μια θεώρηση των ιδεών και συνθηκών που επικρατούν στο διεθνή χώρο καθώς και
- μια αντίληψη του τρόπου της διασύνδεσης και της σχέσης του τοπικού με το διεθνές, μια που η δομή του συστήματος διεθνών σχέσεων φαίνεται αφενός να επηρεάζει την κρατική πολιτική και πρακτική και αφετέρου να αποτελεί παράγοντα που διαμορφώνει τις ροπές και τάσεις προς παγκοσμιοποίηση και τις επικρατούσες κάθε φορά μορφές παγκοσμιοποίησης της εκπαίδευσης.

Με σκοπό να εξακριβώσουμε το πως έχει νοηθεί και παρουσιαστεί αυτή η σχέση της εθνικής (τοπικής) κοινωνίας με το διεθνές σύστημα (τον παγκόσμιο χώρο) θα εξετάσουμε συνοπτικά παρακάτω ορισμένες θεωρήσεις του διεθνούς συστήματος. Αρχικά θα παρουσιάσουμε την εικόνα του διεθνούς συστήματος όπως περιγράφεται από τα "κλασσικά εκσυγχρονιστικά" μοντέλα. Τέτοιου είδους μοντέλα αποτέλεσαν το κυρίαρχο παράδειγμα μετά τον πόλεμο και τη βάση για τη χάραξη της πολιτικής των διεθνών οργανισμών. Η παρουσίαση των μοντέλων αυτών σκοπό έχει να αποτυπώσει

και να φωτίσει το κλίμα που επικρατούσε στην περίοδο 1950-75 και το οποίο επηρέασε και τους όρους διαμόρφωσης της Ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής.

Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε μια εναλλακτική θεώρηση του διεθνούς σύμφωνα με την οπτική της παγκοσμιοποίησης, που αποτελεί μια πρόσφατη αντίληψη για τους όρους που διαμορφώνουν τη λειτουργία του διεθνούς χώρου. Η παγκοσμιοποίηση επισημαίνει χαρακτηριστικές διαφοροποιήσεις στον τρόπο με τον οποίο οι διάφοροι διεθνικοί δρώντες (του εθνικού κράτους συμπεριλαμβανομένου) αντιλαμβάνονται τη σύνδεσή τους με το διεθνή χώρο και προσαρμόζουν τη δράση τους, καθώς σταδιακά οδεύουμε προς την εμφάνιση ενός νέου κοινωνικού σχηματισμού.

2. Οι Κλασσικές Θεωρίες

2.1. Ρεαλισμός & Νεορεαλισμός

Αυτά τα μοντέλα διεθνών σχέσεων χτίστηκαν γύρω από μια συγκεκριμένη ιστορική μορφή των σχέσεων της πολιτικής εξουσίας – το εθνικό κράτος, το οποίο θεωρείται κυρίαρχο μέσα στα σαφώς καθορισμένα γεωγραφικά του όρια και εκλαμβάνεται ως το βασικό δομικό στοιχείο του διεθνούς συστήματος. Ο ρεαλισμός, που μέχρι πρόσφατα αποτελούσε το κυρίαρχο θεωρητικό παράδειγμα στο χώρο των διεθνών σχέσεων, έχει βασιστεί ιδιαίτερα στην πολιτική φιλοσοφία του Νικολό Μακιαβέλι και τον εξελικτισμό του Δαρβίνου. Σύμφωνα με τις ρεαλιστικές θέσεις που προτάθηκαν στις δεκαετίες του '40 και του '50, η πολιτική ισορροπία σε παγκόσμιο επίπεδο εξαρτάται από τις λιγότερο ή περισσότερο συγκρουσιακές σχέσεις ανάμεσα στα κράτη.

Υπάρχουν αρκετές επί μέρους διαφοροποιήσεις αλλά μπορεί να συναχθεί ένα σύνολο κοινών θέσεων που αποτελεί τον κορμό της "κλασσικής σχολής" του ρεαλισμού (Carr,1939; Morgenthau,1948; Strang 1991). Τα κράτη δρουν εγωιστικά, με γνώμονα το "εθνικό συμφέρον" και αυτή η δράση τους αποτελεί την κινητήριο δύναμη του διεθνούς συστήματος. Η διεκδίκηση της απόλυτης κυριαρχίας είναι συνεχής, ωστόσο ορισμένα κράτη έχουν ισχύ και πόρους αρκετούς για να παρεμποδίσουν ή να περιορίσουν τη δυνατότητα ενός αντιπάλου να κυριαρχήσει απόλυτα στο διεθνή χώρο, παρά το γεγονός ότι υπάρχουν πάντα πολλοί διεκδικητές για τη θέση του ηγεμόνα (Krashner,1994). Το διεθνές σύστημα κατά τους ρεαλιστές έχει χαρακτήρα "αναρχικό". Εξ ορισμού, ο συνδυασμός της "λογικής" δράσης των εθνικών κρατών και η αναρχία του συστήματος παράγουν μια εξαιρετικά συγκρουσιακή μορφή διεθνών σχέσεων, σύμφωνα με την οποία η επιδίωξη του μέγιστου βαθμού δύναμης αποτελεί το σκοπό της εξωτερικής πολιτικής κάθε κράτους. Σύμφωνα με τους ρεαλιστές, οι

πραγματικότητες "της δύναμης και της ανθρώπινης φύσης αποκλείουν τη σημαντική συνεργασία" ανάμεσα στα κράτη (Wendt, 1994:384).

Αυτή η παραδοσιακή θεώρηση, που αποκλείει την ουσιαστική συνεργασία μεταξύ κρατών, μετριάζεται ελαφρά από τις θέσεις της "νεορεαλιστικής σχολής" που αναπτύχθηκε στη μεταπολεμική περίοδο (Waltz, 1991,1979). Το διεθνές σύστημα κατά τους νεορεαλιστές, βρίσκεται σε ισορροπία - ή σταθεροποιείται. Κι αυτό γιατί η επιδίωξη του "λογικού συμφέροντος" των κρατών απαιτεί το σχηματισμό συμμαχιών - συχνά με λιγότερο ισχυρά κράτη - ώστε να εξουδετερώνεται η απειλή των ισχυρότερων κρατών να κυριαρχήσουν στο διεθνή χώρο. Η "λογική" επιτάσσει να υπάρχει ανοχή στις επιδιώξεις των ισχυρότερων κρατών, ακόμα και στην προσάρτηση ενός μικρότερου και πιο αδύναμου κράτους, όταν οι επιδιώξεις αυτές δεν ανατρέπουν την ισορροπία δυνάμεων και δεδομένου ότι το κόστος παρέμβασης είναι πάντα υψηλό. Το "ξεκάθαρο πάθος για δύναμη", που τονίζεται από τον κλασσικό ρεαλισμό, στο νεορεαλισμό εξισορροπείται από τις "απαιτήσεις της λογικής συμπεριφοράς" που επιβάλλει το διεθνές σύστημα. Η λογική επικρατεί πάνω στην επιθυμία. Όπως τα "λογικά άτομα" στα κλασσικά οικονομικά, τα κράτη, θεωρείται ότι έχουν συγκεκριμένες προτιμήσεις, άσχετα από τα άλλα τους χαρακτηριστικά ή την ποικιλία που πιθανόν να παρουσιάζουν (Krasner, 1988,1994). Οι προτιμήσεις των κρατών πηγάζουν από τα χαρακτηριστικά του διεθνούς συστήματος, όπου η λογική επιδίωξη του εθνικού συμφέροντος επιτάσσει να ακολουθείται η στρατηγική που θα αποφέρει το "άριστο" αποτέλεσμα - την επιβίωση του εθνικού κράτους (Olson,1965). Τα αδύναμα κράτη φοβούνται - δικαίως κατά τους νεορεαλιστές - για την επιβίωσή τους, κυρίως όταν είναι νεοσύστατα. Η αίσθηση αδυναμίας υπαγορεύει την ανάγκη μεγαλύτερης συνεργασίας με άλλα κράτη. Ωστόσο η λογική δράση των κρατών επιβάλλει να ζυγίζονται συνεχώς τα πιθανά πλεονεκτήματα της συνεργασίας απέναντι στα μειονεκτήματά της, την αυξημένη εξάρτηση από άλλα εθνικά κράτη και τη συνακόλουθη μείωση δύναμης και αυτονομίας.

Τα ρεαλιστικά μοντέλα διεθνών σχέσεων δεν ασχολούνται με τη σημασία ή την επίδραση ενδογενών δυνάμεων ή παραγόντων πάνω στην κρατική δράση[9]. Η πολιτική των κρατών ερμηνεύεται από τις "δεδομένες προτιμήσεις" που αυτά θεωρούνται ότι έχουν, "ως κράτη", χωρίς να αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στην εσωτερική τους πολιτική, την ιδεολογία ή την ιστορία τους. Κατά τον Francis Fukuyama, ο ρεαλισμός θε-

---

[9] Οι ρεαλιστές αφαίρεσαν από την έννοια του κράτους οτιδήποτε θα μπορούσε να υπονοεί ότι η κρατική δράση είναι ένα προϊόν ανθρώπινης παρέμβασης. Ότι η κρατική πολιτική και η δημιουργία ή η ενδυνάμωση ή μη της όποιας εθνικής ταυτότητας απορρέει από τις συνειδητές αποφάσεις και αλληλαντιδράσεις ατόμων και ομάδων.

ωρεί την πάλη για δύναμη ανάμεσα στα εθνικά κράτη γενική, παγκόσμια και διαχρονική. Μόνο η μορφή του διεθνούς συστήματος, το αν είναι διπολικό ή πολυπολικό στην συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, καθορίζει τις πιθανότητες ειρήνης ή πολέμου (Fukuyama,1991:659-64). Με αυτή την έννοια ο ρεαλισμός καταργεί την ιστορία. "Δεν υπάρχουν παρά περιβάλλοντα και συλλογικά δρώντα υποκείμενα με δεδομένες προτιμήσεις που προσπαθούν να επιτύχουν το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα και των οποίων η συμπεριφορά προσαρμόζεται ή αποτυγχάνει να προσαρμοστεί στις μεταβαλλόμενες συνθήκες του περιβάλλοντος" (Fukuyama, 1991:662).

Στις ρεαλιστικές θεωρήσεις τα σύγχρονα εθνικά κράτη αποτελούν διακριτές και μεμονωμένες μονάδες. Τα κράτη είναι οι κύριοι δρώντες ή παίκτες και οι μεταξύ τους συγκρούσεις ή συμμαχίες καθορίζουν τη μορφή του διεθνούς συστήματος. Οι κλασσικές θεωρίες των διεθνών σχέσεων δεν προβληματίζονται ως προς τη σχέση του κράτους με άλλους διεθνικούς δρώντες (παίκτες) ή το βαθμό στον οποίο αυτή οι σχέσεις μεταξύ εθνικών και διεθνικών δρώντων μπορούν να αποτελέσουν καθοριστικό παράγοντα της κρατικής πολιτικής.

Σύμφωνα με την κριτική του Krasner, σε αντίθεση με τη βασική παραδοχή του μοντέλου, οι δημοκρατίες δυτικού τύπου δεν φαίνεται να συγκρούονται μεταξύ τους, ενώ στη μεταπολεμική περίοδο φαίνεται και να συνεργάζονται σε πολλά ζητήματα (Krasner, 1994:17). Κατά την άποψη του Barry Axford, στη διάρκεια του ψυχρού πολέμου, αλλά και κατά περιόδους μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80, η έντονα συγκρουσιακή, Χομπσιανή εικόνα του διεθνούς συστήματος που παρουσιάζεται από το ρεαλισμό, διατηρούσε εν μέρει την εγκυρότητά της καθώς φαινόταν να απεικονίζει τις συγκρούσεις ανάμεσα στους δύο κυρίαρχους συνασπισμούς. Τότε η Δυτική ρητορική ενάντια στην "Σοβιετική απειλή" χρωμάτιζε τις συζητήσεις περί διεθνούς συστήματος και εξωτερικής πολιτικής (Axford, 1995: 37-39).

Μετά την κατάρρευση του διπολισμού[10] όμως, η ρεαλιστική άποψη έχει αποδυναμωθεί από την ανάπτυξη φαινομένων οικονομικού, πολιτικού και πολιτιστικού χαρακτήρα που υπερβαίνουν τα όρια του (εθνικού) κράτους, τα οποία και αδυνατεί να ερμηνεύσει (Kegley & Wittkopf,1993:31). Στο οικονομικό επίπεδο, εκεί που παλαιότερα επικρατούσε η έννοια της εθνικής οικονομίας, σήμερα επισημαίνεται η αδυναμία οποιουδήποτε εθνικού κράτους να ελέγξει μόνο του τη λειτουργία των διεθνών οικονο-

[10] Οι υποστηρικτές των ρεαλιστικών θέσεων εξακολουθούν να επισημαίνουν την κεντρικότητα που ακόμη έχουν τα θέματα "εθνικής ασφάλειας" τα οποία υπαγορεύουν σε μεγάλο βαθμό κατά περιόδους τη συμπεριφορά των εθνικών κρατών. Η επιδίωξη δύναμης και η ανάγκη επίτευξης ισορροπίας θεωρείται από τους ρεαλιστές ότι παραμένουν ισχυρές κινητήριες δυνάμεις του διεθνούς συστήματος.

μικών αγορών και τη συμπεριφορά των πολυεθνικών (transnational) επιχειρήσεων. Στο πολιτικό πάλι επίπεδο, η ρεαλιστική άποψη πλήττεται στο βαθμό που αναδύονται περιφερειακοί πολιτικοί σχηματισμοί, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, που επιχειρούν να δημιουργήσουν έναν νέο ποιοτικά πολιτικό χώρο, βασισμένο στη συνεργασία (Stein,1990). Η ισχύς των επιχειρημάτων των ρεαλιστών αποδυναμώνεται εξ άλλου και από την ανάπτυξη των ειρηνικών δικτύων των τουριστών και των ακαδημαϊκών.

2.2. Εκσυγχρονισμός & Εξάρτηση

Στο χώρο της εκπαίδευσης, η θεωρία του εκσυγχρονισμού εντάσσεται απόλυτα στο σκεπτικό που ακολουθήθηκε από τις δυτικές χώρες και από τους διεθνείς οργανισμούς για την παροχή "βοήθειας για την ανάπτυξη" και κατά συνέπεια επηρέασε τις εξελίξεις στην περίοδο 1950-75. Τότε θεωρήθηκε ότι η μεταφορά οικονομικών πόρων, τεχνογνωσίας και η δημιουργία ενός βιομηχανικού τομέα ήταν αρκετές για να ωθήσουν τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στο δρόμο της ανάπτυξης των επιτυχώς "εκσυγχρονισμένων" βιομηχανικών χωρών. Από τη σκοπιά της διεθνούς διάστασης της εκπαίδευσης, αν η παροχή τεχνικής και εκπαιδευτικής βοήθειας στην περίοδο 1950-75 οργανώθηκε στα πλαίσια της εκσυγχρονιστικής θεωρίας, το αποτέλεσμά της κρίθηκε στα πλαίσια της θεωρίας της εξάρτησης.

Και οι δύο θεωρήσεις μπορούν να ενταχθούν στο χώρο της κοινωνιολογίας, η οποία από την εμφάνισή της υπήρξε μια επιστήμη αντιφατική. Αν και οι κοινωνιολογικές αναλύσεις κινήθηκαν κατά περιόδους σε εξαιρετικά υψηλό επίπεδο αφαίρεσης, έτσι που να υπονοείται ότι αναφέρονται σε διαδικασίες παγκόσμιας εμβέλειας, στην πραγματικότητα σκόπευαν στην κατανόηση τοπικών εθνικών κοινωνιών (Turner,1990:343-44). Κατά την άποψη του A. D. Smith η κοινωνιολογία ως επιστήμη διέπεται από έναν "μεθοδολογικό εθνικισμό". "Η σχέση ανάμεσα στην κοινωνιολογία και το εθνικό κράτος είναι τόσο στενή, ώστε η εικόνα των σύγχρονων, μεμονωμένων κοινωνιών, (μέσω των θεμελιωδών αντιλήψεων και αναλύσεων των κλασικών των κοινωνικών επιστημών), συνδέθηκε με το πολιτικό μοντέλο του εθνικού κράτους και απολυτοποιήθηκε ως η εικόνα των κοινωνιών γενικά και απαρέγκλιτα. Παρ' όλες τις διαφορές τους, οι κλασικοί των σύγχρονων κοινωνικών επιστημών, όπως ο Εμίλ Ντυρκέμ, ο Μαξ Βέμπερ, ακόμα και αυτός ο Κάρλ Μαρξ, αποδέχονται έναν ορισμό της σύγχρονης κοινωνίας σε εδαφική βάση" (Smith, 1979:191)

Η κοινωνιολογία ανδρώθηκε αβέβαια, σαν ερμηνεία των κοινωνιών που προέκυψαν μέσα από τις διαδικασίες εκβιομηχάνισης και εκσυγχρονισμού. Προωθήθηκε μέσα

από την ανάλυση συγκεκριμένων συνθηκών που αφορούσαν την τοπική ανάπτυξη του καπιταλισμού και τη μετάβαση (ή τους τρόπους μετάβασης) από την παραδοσιακή κοινωνία στη σύγχρονη. Επικεντρώθηκε στη μελέτη της κοινωνίας των πολιτών, θεωρώντας το κράτος μια ξέχωρη οντότητα. Έτσι ενώ υπάρχουν συγκεκριμένες αναλύσεις για τις σχέσεις μεταξύ οικονομικής και κοινωνικής αλλαγής (άσχετα από την οπτική) υπάρχει εμφανής ανεπάρκεια στην ερμηνεία της εξέλιξης του σύγχρονου εθνικού κράτους και της κρατικής πολιτικής. Μόλις τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια άρχισε να γίνεται ευρύτερα αποδεκτό το γεγονός ότι οι κοινωνιολογικές θεωρίες δεν περιλαμβάνουν μια ικανοποιητική ερμηνεία του ρόλου του κράτους, που παραδοσιακά το θεωρούσαν ή ουδέτερο επιδιαιτητή των εσωτερικών κοινωνικών συγκρούσεων ή εκφραστή συγκεκριμένων ταξικών συμφερόντων.

Για πολλά χρόνια η θεώρηση του διεθνούς στο χώρο της κοινωνιολογίας εκφράστηκε μέσα από τη θεωρία του εκσυγχρονισμού. Ο εκσυγχρονισμός συνδέθηκε και με την πρόβλεψη μιας αναπόδραστης τάξης πραγμάτων, και με τη διαδικασία μέσω της οποίας η τάξη αυτή επιτυγχάνεται. Η ταχύτητα με την οποία οι κοινωνίες ανταποκρίνονται στις αλλαγές του περιβάλλοντος εξαρτάται από ενδογενείς παράγοντες των κοινωνιών, όπως ο βαθμός φυσικής απομόνωσής τους, ο βαθμός κοινωνικής κινητοποίησης (Deutsch,1961) καθώς και από τις απόψεις των πολιτικών και άλλων ελίτ που μπορεί να είναι λιγότερο ή περισσότερο δεκτικές στην κοινωνική ανανέωση και αλλαγή (Weber,1976,1978). Αυτοί οι παράγοντες συχνά μετατρέπονται σε αιτίες ερμηνείας του γιατί μερικές κοινωνίες εκσυγχρονίστηκαν νωρίτερα από άλλες.

Υπάρχουν θεωρίες και για τη συνεχή και για την ασυνεχή φύση της διαδικασίας του εκσυγχρονισμού. Όλες όμως εξετάζουν την καταστροφή της παραδοσιακής κοινωνίας και των θεσμών της. Η θεωρία του εκσυγχρονισμού προσλαμβάνει ιδεολογική χροιά καθώς ερμηνεύει την εμφάνιση της σύγχρονης κοινωνίας σαν μια "πρόοδο" που επιτυγχάνεται μέσα από μία σειρά "αναγκαίων σταδίων εξέλιξης" (Parsons, 1966; Smelser,1959). Εξελικτικές θέσεις υιοθετήθηκαν συχνά από λειτουργιστές θεωρητικούς, για να προσδώσουν δυναμισμό στις αναλύσεις τους, που φαίνονταν αδύναμες να εξηγήσουν την κοινωνική αλλαγή, μια που ασχολούνταν ιδιαίτερα με τους παράγοντες που αναπαράγουν και σταθεροποιούν τις κοινωνικές σχέσεις.

Η θέση του Rostow (1960) για παράδειγμα, που αναπτύχθηκε σαν μια συνειδητή αντίδραση στο Μαρξισμό, πρεσβεύει ότι κάθε κοινωνία μπορεί να τοποθετηθεί σε ένα από πέντε στάδια οικονομικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με μια τέτοια άποψη, η κοινωνία υψηλής κατανάλωσης, αποτελεί και το τελευταίο στάδιο κοινωνικής εξέλιξης. Τέτοιες θεωρίες "σταδίων της εκσυγχρονιστικής διαδικασίας", Παρσονικές ή Ρωστοφικές,

προδιαγράφουν μια αναγκαία διαδρομή ανάπτυξης και ιστορικής αλλαγής, από την οποία η απόκλιση είναι μεν πιθανή αλλά με υψηλό κοινωνικό κόστος. Η υπερπήδηση κάποιου σταδίου ανάπτυξης, ή η προσπάθεια κάποιων εκσυγχρονιστικών ελίτ να "παρακάμψουν την ιστορία", παράγουν είτε ιστορικές ανωμαλίες, με μικρό χρόνο ζωής, είτε στη χειρότερη περίπτωση καταστάσεις κοινωνικά παθολογικές. "Έτσι οι περίπλοκες ιστορίες μεταβάλλονται σε απλουστευμένες και γενικές περιγραφές, με ασαφές περίγραμμα και πάντα ευτυχισμένο τέλος" (Giddens, 1990:5).

Πέρα από το γεγονός ότι η θεωρία του εκσυγχρονισμού παρουσιάζει μιαν απλοϊκή εικόνα μετάβασης από ένα παραδοσιακό κοινοβιακό κοινωνιακό τύπο σε μορφές σύγχρονου ή μοντέρνου εταιρικού κοινωνιακού τύπου, συχνά προωθεί και μια στερεοτυπική εικόνα του κόσμου, προτείνοντας ένα εξελικτικό μοντέλο εθνικής ανάπτυξης κατ' εικόνα και ομοίωση των επιτυχώς εκσυγχρονισμένων κοινωνιών της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής. Δεν υπάρχει χώρος για την έκφραση της διαφοράς ούτε στο επίπεδο των αποτελεσμάτων ούτε στο επίπεδο των διαδικασιών και τέτοιες αναλύσεις καταλήγουν να είναι λιγότερο ή περισσότερο εθνοκεντρικές και προσδεδεμένες σε μια δυτικοκεντρική άποψη ανάπτυξης (Frank, 1969; Gouldner, 1970).

Μόνο οι υποθέσεις περί "σύγκλισης-απόκλισης" των κοινωνιών, στις δεκαετίες του '60 και του '70, συζήτησαν την πιθανότητα ύπαρξης διαφορετικών δρόμων προς τον εκσυγχρονισμό. Προέβλεπαν όμως την κίνηση όλων των κοινωνιών προς το ίδιο σημείο, αν και με διαφορετικές ταχύτητες. Με την εφαρμογή τους στη σύγκλιση δυτικού και ανατολικού συνασπισμού, υπονόησαν ότι οι δύο πλευρές κινούνταν προς κάποιο υβριδικό μοντέλο "βιομηχανικής κοινωνίας". Η κατάρρευση του κρατικού σοσιαλισμού ώθησε κάποιους αναλυτές, όπως τον Fukuyama, να υποστηρίξουν ότι αυτό που τότε παρουσιαζόταν σαν σύγκλιση στην πραγματικότητα αποτελούσε πάντοτε μονόδρομο. Στα μάτια τέτοιων αναλυτών η θεωρία του εκσυγχρονισμού έχει δικαιωθεί και απέναντι στους επικριτές της, που τη θεωρούσαν απλά μια δυτική προκατάληψη, και απέναντι στους Μαρξιστές, που την είδαν σαν ένα ιδεολογικό προκάλυμμα του καπιταλιστικού συστήματος κάτω από Αμερικανική κυριαρχία (Fukuyama,1991:660).

Στην πραγματικότητα, η θεωρία του εκσυγχρονισμού δεν περιγράφει τις εξελίξεις της μεταπολεμικής περιόδου σε παγκόσμιο επίπεδο. Μάλλον περιγράφει τις εξελίξεις και τις διαδικασίες που παρατηρήθηκαν στο εσωτερικό του Δυτικού συνασπισμού και τις επεκτείνει σε προβλέψεις για εξελίξεις στις χώρες που βρίσκονται εκτός του Δυτικού συνασπισμού. Για παράδειγμα, η θεωρία του εκσυγχρονισμού περιέγραψε τη διαδικασία οικογενικής ανάπτυξης, από τις προϋποθέσεις της "απογείωσης" μέχρι την ώριμη "κοινωνία της υψηλής κατανάλωσης", σαν στενά συνδεδεμένη με τη διαδικασία

του πολιτικού εκδημοκρατισμού. Μια τέτοια σύνδεση σήμερα φαίνεται μάλλον αυθαίρετη. Ο "οικονομικός εκσυγχρονισμός" (ανάπτυξη) των νέων βιομηχανικών χωρών του Ειρηνικού για παράδειγμα δεν ακολουθήθηκε από εκδημοκρατισμό του πολιτεύματος. Αντίστοιχα τα κύματα (μερικού) εκδημοκρατισμού που ακολούθησαν την κατάρρευση της Ε.Σ.Σ.Δ. δεν μπορούν να ερμηνευθούν με απλή αναφορά σε επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης.

Η προσπάθεια να εφαρμοστεί η θεωρία του εκσυγχρονισμού στην ερμηνεία του τρόπου ανάπτυξης των κοινωνιών του Τρίτου Κόσμου στην περίοδο της αποαποικιοποίησης, αποκρυστάλλωσε την αντίθετη σχολή των θεωριών της εξάρτησης. Παράδοξα, ένα από τα χαρακτηριστικά που η θεωρία του εκσυγχρονισμού μοιράζεται με την "αντίπερα όχθη" -τη μαρξιστική ανάλυση- είναι η ιδέα της κοινωνικής εξέλιξης (Gouldner,1980;Sagan,1992). Η σημαντικότερη διαφορά είναι ότι στις κλασσικές (ορθόδοξες) μαρξιστικές αναλύσεις, αλλά και σε αρκετές νέο-μαρξιστικές, οι έννοιες του ιμπεριαλισμού και της υπανάπτυξης αντικαθιστούν τις έννοιες του εκσυγχρονισμού και της ανάπτυξης.

Αποτελεί πια κοινοτοπία η διάκριση δύο διαφορετικών ρευμάτων στη σκέψη του Μαρξ. Στο ένα η ιστορία προχωρεί εξελικτικά καθώς το ένα ιστορικό στάδιο ακολουθεί το άλλο στη διαδικασία μετάβασης από λιγότερο σε περισσότερο αναπτυγμένους τρόπους παραγωγής, που το καθένα χρησιμοποιεί πιο προηγμένες τεχνολογικά δυνάμεις παραγωγής, και, στα ανώτατα στάδια, διαφορετικούς τρόπους δημιουργίας υπεραξίας. Γι' αυτόν τον μαρξισμό, ο καπιταλισμός είναι ένα προοδευτικό στάδιο στην ιστορική πορεία, και η είσοδος στη σύγχρονη εποχή επιτυγχάνεται μέσα από τις αστικές επαναστάσεις. Σύμφωνα με το δεύτερο ρεύμα, η προοδευτική φύση του καπιταλισμού, αμαυρώνεται από την ανθρώπινη μιζέρια που προκαλεί η διαδικασία της συγκέντρωσης κεφαλαίου, και από την αναγνώριση ότι η ανάπτυξη των περιφερειακών κοινωνιών τουλάχιστον, δεν ακολουθεί την πορεία που διέγραψαν οι μητροπολιτικές χώρες. Ο καπιταλισμός εξαπλώνεται και ανάγεται σε παγκόσμιο φαινόμενο μέσα από μια διαδικασία άνισης ανταλλαγής και ανάπτυξης.

Η ιδέα αυτή της επεκτατικής φύσης του καπιταλιστικού συστήματος μεταμορφώνει το μαρξισμό από μια εξελικτική θεωρία της ιστορίας σε μια θεωρία της δυναμικής του παγκόσμιου συστήματος (V.I.Lenin,1975, Luxembourg 1951, Bukharin,1917). Δεν είναι τόσο τα εθνικά κράτη που ηγεμονεύουν όσο ο ίδιος ο καπιταλισμός, ως ένα ενιαίο πολιτικό-οικονομικό σύστημα. Ο Λένιν υποστηρίζει ότι ο ιμπεριαλισμός αποτελεί μια αναγκαία φάση του καπιταλισμού, που προκαλείται από την πτωτική τάση της

αναλογίας του κέρδους, και τη συνακόλουθη ανάγκη εξεύρεσης νέων τρόπων συσσώρευσης κεφαλαίου. Η ανάγκη της αποικιοποίησης πηγάζει όχι μόνο από τις οικονομικές ανάγκες, που ωθούν στην προσάρτηση και εκμετάλλευση νέων χωρών, αλλά και από τη διαμάχη για ηγεμονία ανάμεσα στις κυρίαρχες καπιταλιστικές δυνάμεις. Για τον Λένιν, ο επεκτατικός καπιταλισμός οδηγεί στον ιμπεριαλισμό, που με τη σειρά του γίνεται μέσο για την επέκταση του κεφαλαίου.

Η πολιτική οικονομία του ιμπεριαλισμού εμφανίζει κοινά στοιχεία με την realpolitik του κλασσικού ρεαλισμού, ενώ παράλληλα υιοθετεί μία ευρωκεντρική οπτική της ανάπτυξης, όπως και η θεωρία του εκσυγχρονισμού. Η συμβολή της προσέγγισης αυτής στη θεώρηση του παγκόσμιου συστήματος ήταν ο επαναπροσανατολισμός του μαρξισμού, που πέρα από την ταξική πάλη μέσα σε μια κοινωνία, επικεντρώνεται πια στην ερμηνεία της παγκόσμιας εξάπλωσης του καπιταλισμού.

Βασικό ενδιαφέρον των θεωρητικών της εξάρτησης αποτέλεσε η ερμηνεία της άνισης ανάπτυξης (ή υπανάπτυξης) σε διάφορες χώρες της υφηλίου (Frank,1969; Dos Santos,1970; Amin,1972). Το φαινόμενο της άνισης ανάπτυξης, νοήθηκε ως χαρακτηριστικό της καπιταλιστικής εξάπλωσης και της δομής της παγκόσμιας οικονομίας. Αίτιό του θεωρήθηκε η σχέση ανάμεσα στην ανάπτυξη του μητροπολιτικού κέντρου και στην υπανάπτυξη της περιφέρειας, που ερμηνεύθηκαν ως δύο πλευρές της ίδιας ιστορικής διαδικασίας. Ο βαθμός υπανάπτυξης ή αποκοπής από το παγκόσμιο σύστημα, εξαρτάται από το κατά πόσον η περιφέρεια είναι πλούσια σε ύλες απαραίτητες για τις μητροπολιτικές δυνάμεις[11]. Η ανάλυση επεκτάθηκε και στις πολιτικές και κοινωνικές δομές των υπανάπτυκτων κοινωνιών και οι κοινωνικές σχέσεις παραγωγής στην περιφέρεια κατανοήθηκαν ως αποτέλεσμα της καπιταλιστικής διείσδυσης σ' αυτές τις κοινωνίες και όχι ως προϊόν κάποιας παραδοσιακής κοινωνίας που ακόμα περίμενε την εκσυγχρονιστική και αναζωογονητική επίδραση του κεφαλαίου.

Το αποτέλεσμα είναι ένας παγκόσμιος καταμερισμός εργασίας, μέσα από τον οποίο η τοπική περιφερειακή ανάπτυξη ανακόπτεται λόγω της ανάγκης επέκτασης του μητροπολιτικού κεφαλαίου. Αρχικά αυτές οι ανάγκες καλύπτονται με την αποικιοποίηση, την ωμή στρατιωτική παρέμβαση και την εγκαθίδρυση μορφών αποικιακής διοίκησης. Αργότερα, στην περίοδο της τεχνικής βοήθειας (που έχει γίνει γνωστή ως περίοδος παροχής βοήθειας έναντι εμπορίου), οι αποικιακές δυνάμεις προωθούν διαδικασίες επικερδείς για τους παραγωγούς των μητροπολιτικών χωρών και των πολυεθνικών

---

[11] Έτσι η ενσωμάτωση της Λατινικής Αμερικής στην παγκόσμια οικονομία από το 1600 κι έπειτα αναλύεται ως μια μορφή συστηματικής υπανάπτυξης σύμφωνα με τις απαιτήσεις της συγκέντρωσης κεφαλαίου στις μητροπολιτικές χώρες.

εταιριών, που συχνά βρίσκουν αρωγό και υποστηρικτή τους μια τοπική περιφερειακή, "κομπραδόρικη" αστική τάξη χωρίς εθνική συνείδηση.

Μια εξελιγμένη εκδοχή της εξαρτησιακής θεωρίας, η ιστορική-δομική προσέγγιση των περιφερειακών κοινωνιών (από τους Cardoso & Faletto) αναγνωρίζει ότι διαφορετικές ιστορικές συνθήκες παράγουν διαφορετικά αποτελέσματα και η συστηματική υπανάπτυξη της περιφέρειας δεν οδηγεί αναγκαστικά σε μόνιμη στασιμότητα των περιφερειακών οικονομιών. Η καπιταλιστική ανάπτυξη στην περιφέρεια δεν ακολουθεί την πορεία που χάραξαν οι δυτικές κοινωνίες, ωστόσο καθορίζεται από την εξάπλωση του καπιταλισμού σε παγκόσμιο επίπεδο, σε σχέση με τις ειδικές ιστορικές συνθήκες της περιοχής και τροποποιημένη από αυτές[12] (Cardoso & Faletto,1993). Παρότι απορρίπτονται οι προσεγγίσεις που αποδίδουν μηχανιστικά σημαντικές φάσεις των εξαρτημένων κοινωνιών στην εσωτερική λογική της συσσώρευσης κεφαλαίου, τελικά τα συστήματα κυριαρχίας στην περιφέρεια ερμηνεύονται σαν το αποτέλεσμα εσωτερικής εξυπηρέτησης των συμφερόντων των μητροπολιτικών χωρών από κρατικές ελίτ και ταξικές δυνάμεις των ίδιων των χωρών της περιφέρειας. Εν τέλει, παρά την ιστορική χρηά της ανάλυσής τους το βασικό τους επιχείρημα δεν επιλύει τα γενικότερα προβλήματα της εξαρτησιακής θεώρησης (Carnoy, 1983:193)

Ως θεωρία της παγκόσμιας εξάπλωσης του καπιταλισμού, η πρώιμη θεωρία της εξάρτησης προωθεί ένα μάλλον ντετερμινιστικό μοντέλο των σχέσεων κέντρου-περιφέρειας. Ο καπιταλισμός ερμηνεύεται ως μια δύναμη που αναπόδραστα οδηγεί στην ανάπτυξη του κέντρου και στην υπανάπτυξη της περιφέρειας. Μέση κατάσταση δεν νοείται.

Μια επαναδιατύπωση της εξαρτησιακής θεωρίας μετρίασε αυτή την απόλυτη, πρώιμη θέση για να αφήσει ανοιχτή την πιθανότητα μιας "εξαρτημένης ανάπτυξης". Η εκβιομηχάνιση των περιφερειακών οικονομιών ενθαρρύνεται, κρίνεται ακόμη και αναγκαία, λόγω της αλλαγής συνθηκών στη μητρόπολη και, τουλάχιστον κατά τον Samir Amin, λόγω των "αστικών κινημάτων εθνικής απελευθέρωσης" (Carnoy, 1983:186).

Η αλλαγή οφείλεται στο πέρασμα σε αποτελεσματικότερα τεχνικά συστήματα παραγωγής. Ο διεθνής καταμερισμός εργασίας διαφοροποιείται και μέρος της παραγωγής

---

[12] Τελευταία έχει αμφισβητηθεί η ισχύς των αναλύσεων αυτών καθώς έχει προωθηθεί η έννοια της "ανάπτυξης μέσα στην υπανάπτυξη". Ορισμένοι αναλυτές έχουν παραδεχτεί ακόμα και την πιθανότητα "αναστροφής της υπανάπτυξης", ώστε να διαφαίνεται περιθώριο διαφυγής από την εξάρτηση. Τέτοιου τύπου αναλύσεις έχουν χρησιμοποιηθεί για να ερμηνεύσουν τις συνθήκες ανάπτυξης των Νέων Βιομηχανικών Χωρών, όπως η Νότια Κορέα. Αν και μια τέτοια άποψη έχει επίσης χρησιμοποιηθεί για να ερμηνεύσει την Ιαπωνική μετάβαση στον καπιταλισμό, παραμένει μια έννοια ξένη στους περισσότερους θεωρητικούς της εξάρτησης.

των μητροπολιτικών χωρών εκτελείται σε χώρες της περιφέρειας. Αυτή η διαφοροποίηση ωστόσο δεν μεταβάλλει ουσιαστικά την εξαρτησιακή σχέση κέντρου-περιφέρειας, η οποία εξακολουθεί να κυριαρχείται από την άνιση ανταλλαγή μεταξύ των μητροπολιτικών χωρών, που ειδικεύονται στην παραγωγή και εξαγωγή αγαθών και καταναλωτικών προϊόντων με υψηλή προστιθέμενη αξία, ενώ οι περιφερειακές χώρες αρκούνται στον ιστορικό τους ρόλο της προμήθειας πρώτων υλών στις μητροπόλεις. Οι περιφερειακές οικονομίες χαρακτηρίζονται από χαμηλά αγροτικά εισοδήματα. Στις περιόδους ανάπτυξης του βιομηχανικού τομέα χαμηλά παραμένουν και τα εργατικά εισοδήματα, έτσι ώστε οι μητροπόλεις ή η τοπική αστική τάξη καρπώνεται την υπεραξία από την αυξημένη βιομηχανική παραγωγή. Ελάχιστες πιθανότητες αφήνονται για αυτόνομη ή υποβοηθούμενη ανάπτυξη των περιφερειακών χωρών (Sklair,1991:32).

Οι θεωρίες της εξάρτησης έχουν δώσει ιδιαίτερη βαρύτητα στην εξάπλωση του καπιταλισμού, ως οικονομικού παράγοντα που προωθεί και ως ένα βαθμό προδικάζει κοινωνικές εξελίξεις σε παγκόσμιο επίπεδο, παραγνωρίζοντας την ταυτόχρονη και συμπληρωματική δράση προς αυτή την κατεύθυνση πολιτικών παραγόντων που δρουν τόσο στο αμιγώς πολιτικό όσο και το πολιτιστικό επίπεδο. Εάν θεωρείται χρήσιμο να διατηρήσουμε ακόμη σήμερα την έννοια της περιφέρειας θα πρέπει να επιτρέψουμε και αντίστοιχη διαφοροποίηση για τον τρόπο με τον οποίο ενσωματώνονται οι διάφορες χώρες του Τρίτου Κόσμου στην παγκόσμια οικονομία.

Οι θεωρίες κέντρου-περιφέρειας υποβαθμίζουν την πολυπλοκότητα του παγκόσμιου συστήματος και βασίζονται ιδιαίτερα στην άνιση εμπορική ανταλλαγή που δημιουργεί αντίστοιχα άνισο καταμερισμό εργασίας. Αν και τέτοιες ασυμμετρίες υφίστανται ακόμη σε σχέση με τις ροές πρώτων υλών και κατεργασμένων προϊόντων, τα μοντέλα αυτά χρειάζονται αναθεώρηση διότι:

1. Η δομή και λογική της παγκόσμιας οικονομίας δημιουργεί έναν νέο παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας, που όχι μόνο αλλάζει τις ισορροπίες ανάμεσα στις χώρες του κέντρου, αλλά δημιουργεί και μια τάση προς την οικονομική πολυκεντρικότητα.

2. Μεγάλος αριθμός Νέων Βιομηχανικών Χωρών είναι πλέον, σε παγκόσμιο επίπεδο, ανταγωνιστικοί παραγωγοί προϊόντων υψηλής τεχνολογίας, κυρίως ηλεκτρονικών ειδών. Το φαινόμενο οφείλεται μάλλον στις νέες τεχνικές διοίκησης των εταιριών και στη χρησιμοποίηση εξαιρετικά εκπαιδευμένου και ικανού αλλά σχετικά φθηνού εργατικού δυναμικού. Το φαινόμενο αυτό που εμφανίζεται κυρίως στις χώρες του Ειρηνικού, (Ταϊβάν, Σιγκαπούρη, Νότιο Κορέα, Χονγκ Κονγκ, Νότια Κίνα, Ιαπωνία) αποτελεί φαινόμενο ποιοτικά διαφορετικό από αυτό που περιγράφε-

ται ως "αναστροφή της εξάρτησης". Εκεί είναι η εξειδίκευση σε βιοτεχνίες χαμηλού κόστους και χαμηλής τεχνολογίας (π.χ. υφαντουργία) που αναστρέφουν τον όγκο των εξαγωγών από τον τρίτο προς τον πρώτο κόσμο και συνεισφέρουν στην άνοδο των οικονομιών της περιφέρειας στο παγκόσμιο σύστημα.

3. Η εμπειρία των Νέων Βιομηχανικών Χωρών ισχυροποιεί το μήνυμα της "κοινωνίας της πληροφορίας". Το κλειδί της επιτυχίας βρίσκεται στη δυνατότητα των κρατών να καλύψουν με επιτυχία το τεχνολογικό κενό που τις χωρίζει από τις χώρες του κέντρου και να διατηρήσουν αυτή τη θέση. Δεν βρίσκεται στο προσωρινό συγκριτικό πλεονέκτημα που τους παρέχει το φθηνό εργατικό τους δυναμικό. Ο νέος παγκόσμιος καταμερισμός εργασίας βασίζεται στην δυνατότητα (ή όχι) επιτυχημένης χρήσης της υψηλής τεχνολογίας.

   Σε όποιες χώρες της περιφέρειας ένα σύνολο παραγόντων καθυστέρησε ή απέτρεψε αυτή τη μετάβαση σε ψηλότερα επίπεδα τεχνολογίας, η δυνατότητα πλήρους και επιτυχημένης ενσωμάτωσης των κοινωνιών στο παγκόσμιο σύστημα αμφισβητείται (π.χ. Βραζιλία, Μεξικό, Βενεζουέλα, Αργεντινή αλλά και Νιγηρία). Όπως υποστηρίζει ο Cardoso (1993:149-159), ο Τρίτος Κόσμος δεν υπάρχει πια, δεδομένου ότι ο νέος παγκόσμιος καταμερισμός εργασίας βασίζεται στην ικανότητα των χωρών να παράγουν προϊόντα και υπηρεσίες που σχετίζονται με τις πληροφορίες. Ένας Τέταρτος Κόσμος εμφανίζεται, που περιλαμβάνει οικονομίες ολότελα περιθωριοποιημένες, όπως μεγάλο μέρος των αγροτικών κοινωνιών της Αφρικής, της Ασίας αλλά και της Λατινικής Αμερικής (Castells, 1993:37). Σ' αυτές τις χώρες ο αποκλεισμός και η περιθωριοποίηση γεννούν ή ενισχύουν τάσεις που επαγγέλλονται την πολιτική και / ή την πολιτιστική αυτάρκεια. Τέτοια είναι η περίπτωση της Καμπότζης ή του Σουδάν κάτω από ισλαμική ηγεσία. Οι επιπτώσεις για τους πληθυσμούς αυτούς είναι ήδη εμφανείς και η ελπίδα τους βρίσκεται όχι στην *αναστροφή της εξάρτησης* ή στην *αυτόνομη ανάπτυξη* αλλά στην *ενσωμάτωσή* τους στην παγκόσμια οικονομία.

4. Ακριβώς όπως η "νέα οικονομία της πληροφορίας" έχει επιπτώσεις στον Τρίτο Κόσμο, το τέλος του κρατικού σοσιαλισμού καταργεί το Δεύτερο Κόσμο, σαν εναλλακτική πρόταση στον παγκόσμιο καπιταλισμό, και την Ε.Σ.Σ.Δ. σαν στρατηγικό πόλο της διπολικότητας. Έχει γίνει αρκετή συζήτηση για το βαθμό στον οποίο οι πρώην σοσιαλιστικές οικονομίες είχαν ήδη ενσωματωθεί στην παγκόσμια οικονομία, σαν χώρες της περιφέρειας ή της ημιπεριφέρειας. Πρόσφατες ερμηνείες της κατάρρευσης των κυρίαρχων σοσιαλιστικών οικονομιών τη θεωρούν ένα πρελούδιο στη μακρόχρονη πορεία πλήρους ενσωμάτωσης στο παγκόσμιο σύ-

στημα της οικονομίας και της αγοράς. Κατά τον Offe (1991) η κατάρρευση των σοσιαλιστικών κρατών οφειλόταν στην ανικανότητα των σχεδιασμένων οικονομιών να μετασχηματιστούν από γραφειοκρατικούς λεβιάθαν σε οργανωτικά ευέλικτα σχήματα που θα επένδυαν σε "γνώση" και όχι σε "αντικείμενα". Η ταχύτητα και ο τρόπος ενσωμάτωσης των ανατολικών ευρωπαϊκών οικονομιών στο παγκόσμιο σύστημα δεν είναι δυνατό να προβλεφθούν. Μια πλειάδα πιθανών εξελίξεων είναι δυνατό να σκιαγραφηθούν. Στις πιο ευρωπαϊκές και σταθερές χώρες - Πολωνία, Ουγγαρία, Τσεχία, Σλοβακία- συστηματικές προσπάθειες διακρατικής συνεργασίας επιταχύνουν τη διαδικασία ενσωμάτωσης. Πάντως απαιτείται η πλήρης αναδιάρθρωση της παραγωγής των οικονομιών της Κεντρικής & Ανατολικής Ευρώπης, ώστε να μπορούν να συμμετέχουν ισότιμα και πλήρως στην παγκόσμια οικονομία της πληροφορίας.

Όλα όσα λέχθηκαν μέχρι τώρα σε σχέση με τη θεώρηση του διεθνούς συστήματος, σκοπό είχαν να καταδείξουν ένα γεγονός: ότι οι κλασικές προσεγγίσεις εμφανίζουν μια εικόνα ενός κλειστού παγκόσμιου συστήματος, το οποίο απαρτίζεται από μεμονωμένες κοινωνίες. "Η εσωτερική ομοιογένεια (των κοινωνιών) είναι κατά βάση ένα δημιούργημα του κρατικού ελέγχου. Όλοι οι τρόποι κοινωνικής οργάνωσης της παραγωγής, η τέχνη, η γλώσσα, η αγορά εργασίας, το κεφάλαιο, η εκπαίδευση- όλα σχεδιάζονται, σφραγίζονται, οριοθετούνται, υλοποιούνται και αν μη τι άλλο προσδιορίζονται από το εθνικό κράτος ... Μέσω της εικόνας των κοινωνιών οι οποίες έχουν συγκεκριμένα όρια τόσο στο εσωτερικό τους όσο και προς τα έξω, συντηρείται η διαρκής και αμετάβλητη εικόνα, αλλά και η συνείδηση που έχουν οι σύγχρονες κοινωνίες για τον εαυτό τους" (Μπέκ,1999:96).

Συγκρίνοντας τα κλασσικά μοντέλα των διεθνών σχέσεων με αυτά της κοινωνιολογίας θα μπορούσε κανείς να κάνει την εξής παρατήρηση: Τα μοντέλα των διεθνών σχέσεων παρουσιάζουν το διεθνές πολιτικό περιβάλλον σαν κατά βάση αυτόνομο. Παραβλέπουν τους ενδογενείς παράγοντες που λειτουργούν στο εσωτερικό των κρατών και την επίδραση που αυτοί μπορεί να έχουν πάνω στις διεθνείς σχέσεις του κράτους και στη διαμόρφωση του ευρύτερου διεθνούς χώρου, για παράδειγμα μέσα από τις θέσεις που το κράτος υποστηρίζει στα διεθνή fora και τους διεθνείς οργανισμούς. Από την άλλη μεριά οι περισσότερο ευαίσθητες ιστορικές αναλύσεις που προέρχονται από το χώρο της κοινωνιολογίας παραβλέπουν το παγκόσμιο σύστημα μέσα στο οποίο τα κράτη βρίσκονται και δρουν καθώς και το γεγονός ότι η κρατική δράση και

πολιτική είναι δυνατόν να επηρεάζεται ή και να υπαγορεύεται από παράγοντες του διεθνούς συστήματος. Αν από το χώρο της κοινωνιολογίας υπάρχει ανάγκη να ξεπεραστεί το "ενδογενές" πλαίσιο που προτείνεται, σύμφωνα με το οποίο η κρατική δράση καθορίζεται από κοινωνικές δυνάμεις με σκοπό την κάλυψη λειτουργικών αναγκών του κράτους, πρέπει να ξεπεραστεί και το "εξωγενές" πλαίσιο του χώρου των διεθνών σχέσεων, όπου η κρατική αυτονομία και κυριαρχία υπονομεύονται από την αλληλεξάρτηση του κράτους με το παγκόσμιο σύστημα (Held & McGrew, 1993:282).

Επί πλέον οι κλασικές προσεγγίσεις δεν αντιμετωπίζουν το τρόπο της δημιουργίας των κανόνων που διέπουν τη λειτουργία του διεθνούς συστήματος. Καθίσταται εμφανής η ανάγκη να ενταχθεί σε ένα θεωρητικό μοντέλο του διεθνούς συστήματος η ύπαρξη και η λειτουργία διεθνικών δρώντων: διεθνών καθώς και άλλων, υπερεθνικών και μη, φορέων-παικτών και των (επικαλυπτόμενων και μη) σχηματισμών που δημιουργήθηκαν εξ αιτίας αυτής της δράσης. Τα "κλασικά" μοντέλα, παράγουν αναλύσεις τελικά αν-ιστορικές, αφού αγνοούν τη διεθνή πολιτική σκηνή όπως σταδιακά εξελίχτηκε μέσα από τους δύο παγκόσμιους πολέμους και τις πολιτικές που διαμορφώθηκαν (ΚτΕ, Ο.Η.Ε., Κομεκόν, Κομινφόρμ κ.λ.π.). Αγνοώντας το ρόλο των διεθνών οργανισμών ως στοιχείων και εκφραστών του διεθνούς συστήματος, παραμένουμε σε ένα, περιορισμένης εμβέλειας, εθνοκεντρικό μοντέλο των μεμονωμένων εθνικών κρατών, ως ατομικών φορέων και συστατικών του συστήματος. Για παράδειγμα δεν ερμηνεύεται η ανάδυση περιφερειακών συσπειρώσεων γύρω από τις τέως αποικιακές δυνάμεις με τις γνωστές ζώνες της στερλίνας, του φράγκου και του δολαρίου, ενδεχομένως δε και του ρουβλίου, καθώς και τις συσπειρώσεις τύπου ΟΕΟΣ/ΟΟΣΑ, ΝΑΤΟ, ΣΕΑΤΟ, ΕΟΚ/ΕΕ, ΝΑΦΤΑ κ.λ.π. Στο ιδεολογικό επίπεδο, παραβλέπεται η σημασία βασικών εννοιών που αναπτύχθηκαν κυρίως μεταπολεμικά, όπως αυτή της ελευθερίας του εμπορίου (μιας από τις τέσσερις ελευθερίες της Χάρτας του Ατλαντικού-1942) που προβάλλεται σταθερά από την Αμερική. Τελικά υπάρχει ανάγκη να ερμηνευθεί η ιστορική εμπειρία μέσα από θεωρητικά σχήματα που κατανοούν τη διασύνδεση του τοπικού (εθνικού) με το παγκόσμιο (διεθνές). Ο ρόλος των διεθνών οργανισμών από τη μια και των πολυεθνικών εταιριών από την άλλη έδωσαν μια διαφορετική εικόνα του διεθνούς συστήματος, συμβοηθούντων και δύο άλλων σημαντικών παραγόντων: της νέας τεχνολογίας της επικοινωνίας και των ΜΜΕ, και οδήγησαν τελικά στην έννοια της "παγκοσμιοποίησης".

3. Παγκοσμιοποίηση

Τα τελευταία χρόνια διάχυτη είναι η αίσθηση ότι ο κόσμος μας αλλάζει με πρωτόγνωρο τρόπο, καθώς παρατηρούμε μια αυξανόμενη "αταξία" στον κοινωνικό περίγυρο:

- Με το τέλος του ψυχρού πολέμου ο κίνδυνος πυρηνικού ολοκαυτώματος δεν αντικαταστάθηκε από μεγαλύτερη αίσθηση ασφάλειας. Αντίθετα, νέες πηγές ανησυχίας προκαλούν ακόμα και μια περίεργη νοσταλγία για την περίοδο του διπολισμού πού έμοιαζε με περίοδο παγκόσμιας σταθερότητας. Τώρα η Σοβιετική Ένωση διασπάστηκε σε περισσότερα τμήματα από τα αρχικά συστατικά της μέρη – που ψάχνουν νέες ταυτότητες.

- Το 1995 δεν ήταν δύσκολο να βρει κανείς περιγραφές μιας Ευρώπης με ενοποιημένο οικονομικό χώρο που όδευε, με πολλά είναι η αλήθεια προβλήματα, προς μια πολιτική ολοκλήρωση, με ορισμένες από τις βασικές λειτουργίες ενός εθνικού κράτους να έχουν μεταφερθεί σε υπερεθνικό επίπεδο. Με άλλα λόγια έχουμε εδώ την περίπτωση ανάδυσης ενός "χώρου πολιτικής χωρίς γεωγραφικό προσδιορισμό" (non territorial policy space).

Τα δύο παραπάνω παραδείγματα του πώς άλλαξε ο κόσμος μας τα τελευταία χρόνια αποτελούν καθαυτά σημαντικά γεγονότα και αγαπημένα θέματα πολλών θεωρητικών της παγκοσμιοποίησης. Ορισμένες αναλύσεις της παγκοσμιοποίησης, επικεντρώνονται σ' αυτή τη μορφή ανομίας που παρατηρείται και υπερτονίζουν τις γρήγορες αλλαγές που σήμερα βιώνουμε. Ωστόσο η παγκοσμιοποίηση ως διαδικασία μπορεί εξ ίσου να είναι έμμεση και ασυνείδητη ή άμεση και εμφανής και να άπτεται και μεγάλων γεγονότων αλλά και λιγότερο θεαματικών διαδικασιών. Πολλά από τα ζητήματα που αφορούν την παγκοσμιοποίηση αναφέρονται σε διαδικασίες συμπίεσης του κόσμου, που βοηθούν στη δημιουργία ενός παγκόσμιου χώρου (Harvey,1989). Ο πλούτος και η διαφορετικότητα των διεθνικών πρακτικών που χρησιμοποιούνται για να αυξήσουν το βαθμό της παγκόσμιας αλληλεξάρτησης ανάμεσα σε ομάδες ή άτομα, εντοπίζεται σε πολλές όψεις της ζωής (Sklair,1991).

Πολλές πλευρές της παγκοσμιοποίησης αφορούν όψεις των σταδιακών αλλαγών που παρατηρούνται. Οι αλλαγές αυτές μπορεί να αποτελούν μέρος μακρύτερων διαδικασιών, που δεν είναι προφανείς σ' αυτούς που περισσότερο επηρεάζονται – ακριβώς επειδή κρύβονται μέσα σε πράξεις ρουτίνας που λαμβάνονται ως δεδομένες στις καθημερινές σχέσεις. Λιγότερο δραματικές και ορατές τέτοιες ροές και διαδικασίες – είτε αφορούν ανθρώπους, είτε προϊόντα, είτε εικόνες και νοήματα – είναι σημαντικές γιατί αποτελούν εκφράσεις της παγκοσμιοποιημένης ή παγκοσμιοποιούμενης ζωής.

Είναι σημαντικό λοιπόν να αναγνωριστούν οι συνέχειες στην αναπαραγωγή της ατομικής ταυτότητας και των συλλογικών ταυτοτήτων, καθώς και των δομών που τις περιβάλλουν. Η ασυνέχεια οφείλει να τονίζεται μόνο όπου είναι πραγματικά απαραίτητο. Ωστόσο η αταξία (ανομία) που αποτυπώνεται σαν χαρακτηριστικό των νέων καιρών μπορεί να θεωρηθεί ως μέρος της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης και να αντιμετωπιστεί σαν ιδιότητα της δυνατότητας των φορέων να ανακατασκευάζουν την κοινωνικά προσλαμβανόμενη πραγματικότητα.

Δεν έχουν όμως όλες οι όψεις της παγκοσμιοποίησης έμμεσο χαρακτήρα. Πολλές είναι το αποτέλεσμα συνειδητών πράξεων και δράσεων παικτών που έχουν αναγκαστεί να εντοπίσουν τους όρους της παγκοσμιοποίησης και να τους αντιμετωπίσουν πρακτικά (Robertson, 1992). Αυτό αληθεύει ιδιαίτερα σε σχέση με τις διάφορες μορφές συλλογικών φορέων, που μπορούν να στρέψουν τις ατομικές ανησυχίες προς κατευθύνσεις που διαφέρουν πολύ ως προς το αρχικό σημείο εκκίνησης και την αρχική τους ταυτότητα[13] (Meyer et al., 1987).

Ακολουθώντας τον Robertson (1992:8) ως παγκοσμιοποίηση μπορεί να οριστεί η διαδικασία μέσω της οποίας η υφήλιος *συνειδητοποιεί* ότι μετατρέπεται σε ενιαίο χώρο με ιδιότητες συστήματος. Η δυσκολία στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι ο προσδιορισμός των διαδικασιών, γεγονότων ή δεδομένων που μπορούν να νοηθούν ως στιγμές μετάβασης από μια μοντέρνα σε μια μετα-μοντέρνα τάξη πραγμάτων. Πάντως, είναι δυνατόν να μιλήσουμε για ένα παγκόσμιο χώρο, ή μάλλον για σχέσεις ανάμεσα σε "παγκόσμιες γραφές", παίκτες και διαδικασίες που κινούνται και σε παγκόσμιο επίπεδο αλλά και σε λιγότερο αφηρημένα επίπεδα. Αυτές οι σχέσεις μπορούν να αποτελέσουν πλαίσιο που μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τον κόσμο σαν "ενιαίο χώρο". Πρέπει να επισημανθεί ιδιαίτερα η δυναμική φύση αυτών των σχέσεων που δεν μπορούν διόλου να νοηθούν σαν λειτουργικά μέρη ενός συστήματος που τείνει να εξασφαλίσει τη διαιώνιση ή την επιβίωσή του. Ο "παγκόσμιος χώρος" μπορεί να υπάρξει μόνο μέσα από τη δράση των φορέων. Ταυτόχρονα, η ιδέα ενός "ενιαίου χώρου" πρέπει να αντιμετωπιστεί με ιδιαίτερη προσοχή, ώστε να μη δοθεί η εντύπωση ενός "ομογενοποιημένου χώρου" όπου παγκόσμιες δομές και διαδικασίες έχουν αρκετή ενοποιητική δύναμη ώστε να ενσωματώσουν περιφέρειες, τοπικές ταυτότητες ή ατομικά υποκείμενα. Στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης περιλαμβάνονται ταυτόχρονα και ομογενοποιητικές αλλά και διαφοροποιητικές τάσεις.

---

[13] Για παράδειγμα οι δραστηριότητες οικολογικών οργανώσεων που μεταφέρουν μηνύματα οικολογικής καταστροφής μπορεί να ευαισθητοποιήσουν άτομα ή φορείς των οποίων οι πολιτικές απόψεις ήταν τελείως παρωχημένες.

Όπως κι' αν νοηθούν οι αλλαγές που επηρεάζουν τη ζωή μας, η άποψη του Drucker (1989) ότι περάσαμε σε άλλης μορφής κοινωνικό σχηματισμό, αποκτά βαρύτητα καθώς οι γνώριμές μας διαχωριστικές γραμμές, κοινωνικές, πολιτικές, πολιτιστικές και γεωπολιτικές, διαλύονται. Η γενικευμένη αίσθηση είναι ότι η αλλαγή δεν είναι πια ότι ήταν στο παρελθόν.

"Σε γενικές γραμμές μέσα από τη συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση ανατρέπεται η αντίληψη ότι ζούμε και συναλλασσόμαστε στους κλειστούς και διακριτούς χώρους των εθνικών κρατών και τις κοινωνίες που αντιστοιχούν σε αυτά. Παγκοσμιοποίηση σημαίνει ορατή ήδη κατάργηση των συνόρων, σε καθημερινή βάση, στην οικονομία, την πληροφόρηση, την τεχνολογία, την οικολογία, τις διαπολιτισμικές συγκρούσεις ... *Αν έτσι κατανοήσουμε την παγκοσμιοποίηση αυτή σημαίνει τον εξαναγκασμό μας να ζούμε με τρόπους που ξεπερνούν τα σύνορα των εθνικών κρατών" (Μπεκ, 1999:90-91).* Η ενότητα εθνικού κράτους και εθνικής κοινωνίας διαλύεται και δημιουργούνται νέες μορφές εξουσίας και ανταγωνισμού.

Το θέμα του σχηματισμού και του μετασχηματισμού ενός παγκόσμιου "συστήματος" – ακόμα και όταν ορίζεται μάλλον ως "ενιαίος χώρος" παρά ως "σύστημα" με την κλασική έννοια του όρου – πρέπει να αναφέρεται στις ποικίλες σχέσεις ανάμεσα στα θεσμικά πλαίσια και τα ανθρώπινα δρώντα υποκείμενα– ατομικά ή συλλογικά. Στον παγκόσμιο χώρο μπορεί να εντοπιστεί μια πλειάδα τέτοιων (διεθνικών) παικτών – άτομα, εθελοντικές ενώσεις, εθνικές ή άλλες μειονότητες, οργανισμοί διεθνείς και μη, εθνικά κράτη κ.λ.π. – των οποίων το καθεστώς και η δράση νομιμοποιείται κατά τη διαδικασία εκσυγχρονισμού των δυτικών κοινωνιών αλλά και κατά την εξάπλωση της δυτικής ερμηνείας του κόσμου σε άλλα μέρη της υδρογείου.

Τίθεται λοιπόν ένα πρόβλημα. Κατά πόσο αποτελεί η παγκοσμιοποίηση αντικειμενικό φαινόμενο, το οποίο προκύπτει από την εσωτερική δυναμική του συστήματος, ανεξάρτητα από τις προθέσεις των υποκειμένων-παικτών της εθνικής και διεθνούς σκηνής ή κατά πόσο προκύπτει από τις υποκειμενικές επιλογές εκείνων που δύνανται (χωρίς πάντα να νομιμοποιούνται) να καθορίζουν την πορεία των πραγμάτων. (Κοτζιάς, 1999:16). Οι σχέσεις ανάμεσα στους διαφορετικούς φορείς ή παίκτες αναπόφευκτα αγγίζουν το αιώνιο πρόβλημα δράσης-δομής στην κοινωνική θεωρία.[14]

---

14 Για τη δημιουργία ενός τέτοιου μοντέλου θα έπρεπε να ενοποιηθούν τμήματα της δομοποιητικής θεώρησης που αφορούν την "ενεργό δημιουργία των κοινωνικών συστημάτων από φορείς" (Giddens,1981,1984,1990,1991b,1993, Cohen,1989, Archer 1988, Dessler 1989) με κάποιες από τις απόψεις που θεσμικές αναλύσεις έχουν εφαρμόσει στα παγκόσμια συστήματα – στο βαθμό που ταυτότητες και δράσεις εδράζονται σε "πολιτιστικές γραφές" ευρύτερες και μακροβιότερες από τις απόψεις περί παγκοσμιοποίησης. Τέτοιου τύπου θεσμικές ανα-

Η απάντηση (που βασίζεται ιδιαίτερα στην έννοια της δομοποίησης του Giddens) είναι ότι *αντικειμενικές καταστάσεις υπάρχουν αλλά μπορούν να νοηθούν ως προϊόν και της δράσης υποκειμένων της εθνικής και υπερεθνικής πολιτικής σκηνής* που μέσω των αλληλαντιδράσεων τους με τις δομές μιας προηγούμενης φάσης δημιούργησαν νέες δομές. Έτσι οι διεθνικοί δρώντες ή παίκτες ανανεώνουν με τη δράση τους τις κάθε φορά αντικειμενικές συνθήκες και μέσω των επιλογών τους συγκροτούν ένα "σχέδιο ανανέωσης" (των δομών και των συνθηκών). Η παγκοσμιοποίηση, ως αντικειμενική τάση, μορφοποιείται από την αλληλαντίδραση ανάμεσα στη δράση των παικτών-υποκειμένων με τους θεσμούς και τις δομές. Οι δράσεις των διεθνικών δρώντων επιδιώκουν να αναπτύξουν και να αξιοποιήσουν αυτήν την τάση, μέσα από τις επιλογές, τις συγκρούσεις, τη δράση και την αντίδραση των (ατομικών και συλλογικών) υποκειμένων. Σύμφωνα με τη λογική του Dessler "ενώ τα δρώντα συλλογικά υποκείμενα μπορούν να κατασκευάσουν και πράγματι κατασκευάζουν την πραγματικότητα", το κάνουν αυτό μέσα "συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες" που προσδίνουν νόημα στις πράξεις τους (Dessler,1989:443). Με αυτή τη λογική το κράτος μπορεί να αντιμετωπιστεί ως φορέας (ή παίκτης), ως συλλογικό δρων υποκείμενο, που κινείται σε ένα διεθνή χώρο "ανοικτό". Το θεσμικό πλαίσιο (το διεθνές σύστημα) μπορεί επίσης να νοηθεί ως "κοινωνικά κατασκευασμένο", ρευστό και υποκείμενο σε αλλαγή. Η δράση του κράτους αλλά και όλων των άλλων διεθνικών δρώντων που δραστηριοποιούνται στη διεθνή σκηνή ερμηνεύεται μέσα από την ανακλαστική αλληλαντίδρασή τους (με την έννοια που δίνει ο Giddens στον όρο) με τους άλλους δρώντες και με το θεσμικό πλαίσιο.

Η έννοια λοιπόν ενός "ενοποιημένου παγκόσμιου χώρου" με τους όρους που παραπάνω προσδιορίστηκαν, αναφέρεται στην αναπαραγωγή και τον μετασχηματισμό ενός διεθνούς θεσμικού πλαισίου μέσα από τη συνειδητή και συνήθη πρακτική των φορέων. Σε μιαν υδρόγειο που οδεύει προς την παγκοσμιοποίηση αυτές οι πρακτικές υπόκεινται όλο και λιγότερο στους περιορισμούς του τόπου και του χρόνου και μπορούν να οδηγήσουν είτε στην αναπαραγωγή είτε στο μετασχηματισμό του συστήματος (Giddens 1990, 1991a, 1991b).

Τα συστατικά μέρη του "παγκόσμιου χώρου" – άτομα, εθελοντικές οργανώσεις, περιφέρειες, εθνικές μειονότητες, εθνικά κράτη, διεθνείς οργανισμοί και υπερεθνικές οντότητες – μπορούν να γίνουν κατανοητά σαν κοινωνικά κατασκευασμένα χαρακτηριστι-

---

λύσεις συνδέονται με την εργασία του John Meyer, για παράδειγμα, του οποίου η άποψη για την κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας οφείλει πολλά σε θεωρητικούς της δράσης, όπως οι Berger & Luckmann (1966).

κά μιας παγκόσμιας πραγματικότητας, η οποία αποκτά νόημα μέσα από την πρακτική. Έτσι, η τάξη που προκύπτει στον "παγκόσμιο χώρο" δεν αποτελεί ένδειξη οργανικής ενότητας ή αποτέλεσμα λειτουργικότητας ανάμεσα στα μέρη ενός συστήματος. Αντίθετα, μπορεί να νοηθεί μόνο σαν κατάσταση που απορρέει από την άρθρωση τοπικών και παγκόσμιων υποκειμένων και δομών σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο και κάτω από συγκεκριμένες κάθε φορά συνθήκες.

Η αυξημένη πολυπλοκότητα αυτών των σχέσεων δίνει τη δυνατότητα να επέλθει τόσο κοινωνική αταξία όσο και τάξη, μια που οι ίδιες οι σχέσεις αποτελούν εν δυνάμει τόπους σύγκρουσης αλλά και ευκαιρίες νέας δομοποίησης, που περιλαμβάνουν τη δυνατότητα για μετασχηματισμό (των συστημάτων ή των ατόμων). Το σημαντικότερο εν τέλει αποτέλεσμα των διαδικασιών παγκοσμιοποίησης είναι ότι όχι μόνο δυσκολεύουν τον κοινωνικό και ατομικό απομονωτισμό αλλά ότι δημιουργούν νέες πρακτικές και νέους θεσμούς.

3.1. Η Μετάβαση σε μια Μετα-μοντέρνα Κοινωνία

Η συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση αφορά τη μετάβαση σε μια "μετα-μοντέρνα" κοινωνία. Μπορούμε να θεωρήσουμε την κοινωνιολογία της παγκοσμιοποίησης ως ένα χαλαρό και αντιφατικό σύνολο απόψεων, που δημιουργεί ρήγματα στον τοίχο που ορθώνει η σκέψη που βασίζεται στο εθνικό κράτος εξετάζοντας τη δημιουργία ενός ενοποιημένου παγκόσμιου χώρου καθώς και τις διαδικασίες που αναπαράγουν και τροποποιούν τις δομές του. Αναπόδραστα αυτές οι διαδικασίες αναφέρονται στα ευρύτερα ζητήματα της δυτικής νεωτερικότητας. Συνοπτικά τα θέματα αυτά είναι:

1. Οι θεσμικές μορφές που λαμβάνει η οικονομία της αγοράς, όπου προϊόντα και υπηρεσίες παράγονται και πωλούνται με σκοπό το κέρδος και όπου το κεφάλαιο είναι ιδιωτικό.

2. Ο βιομηχανισμός, που κατά βάση αφορά την ανθρώπινη επέμβαση πάνω στη φύση με τη χρήση της μηχανής στην παραγωγική διαδικασία. Ο καπιταλισμός αποτελεί μια μόνο μορφή των σύγχρονων κοινωνιών, αλλά κάποιες θεωρίες για τη δημιουργία του σύγχρονου κόσμου υπονοούν ότι ένα "παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα" αναπτύσσεται από το 16ο αιώνα και μετά και ότι ούτε η εναλλακτική μορφή νεωτερικότητας, ο Σοβιετικός κομμουνισμός, ξέφυγε από την επίδρασή του (Wallerstein, 1974).

3. Το γεωγραφικά προσδιορισμένο εθνικό κράτος που παραμένει η βασική μορφή διακυβέρνησης και ο κύριος παράγοντας και φορέας διεθνούς πολιτικής.

4. Το ίδιο το "διεθνές σύστημα των εθνικών κρατών", που μέσα από πολέμους και συμμαχίες έχει οδηγήσει στο σχεδιασμό και επανασχεδιασμό του παγκόσμιου πολιτικού χάρτη.

5. Τέλος υπάρχει ένα σύνολο πολιτιστικών και φιλοσοφικών ιδεών, μια "δυτική αντίληψη για την ερμηνεία του κόσμου", που αποτελεί τη βάση του δυτικού τρόπου σκέψης. Αυτό που κύρια τονίζεται μέσα από τη δυτική ερμηνεία του κόσμου είναι η δυνατότητα για κοινωνική και ατομική πρόοδο μέσα από τη γενικευμένη χρήση του "ορθού λόγου" και της εμπειρικής επιστήμης. Κάθε μορφή προόδου περιλαμβάνει την υποταγή της φύσης στους ανθρώπινους σκοπούς. Το άτομο αποτελεί το οντολογικό κέντρο της δυτικής σκέψης. Η σημασία του αντικατοπτρίζεται στις συζητήσεις για την πηγή της ηθικής και της πολιτικής κυριαρχίας, στις αντιλήψεις για την ελεύθερη βούληση ή τον προσδιορισμό, αλλά ακόμη και στους τρόπους ερμηνείας του δυναμισμού των οικονομιών της αγοράς, με αναφορά στην ηθελημένη δράση καταναλωτών που δρουν με βάση τον ορθό λόγο (Meyer et al. 1987:29).

Από κάθε άποψη αυτά τα ζητήματα αποτελούν "μεγαλόσχημες διηγήσεις" των κοινωνικών επιστημών και έχουν αποτελέσει κατά το παρελθόν μέρος μιας τελεολογίας όπου ο εκσυγχρονισμός των κοινωνιών αποτελεί μια εξελικτική διαδικασία που καταλήγει στην πλήρη νεωτερικότητα ή και το τέλος της Ιστορίας (Meyer et al 1987, Fukuyama, 1992). Σε κάθε περίπτωση, αυτές οι μεγαλόσχημες διηγήσεις που διατρέχουν τη δυτική άποψη για την ερμηνεία του κόσμου έχουν αποκτήσει αρκετή δύναμη ώστε να εξαφανίσουν εναλλακτικές θεωρήσεις για τον παγκόσμιο χώρο (Giddens, 1993:8). Έχουν αποτελέσει κατά την ορολογία του Giddens "καθολικεύουσες τάξεις". Έχουν καθορίσει μοναδικές λογικές που αποτυπώνουν ένα παγκόσμιο σύστημα σαν αποτέλεσμα του πλέγματος των οικονομικών ανταλλαγών ή του πολιτικού συσχετισμού δυνάμεων.

Η συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση, η οποία αναπτύσσεται την τελευταία δεκαετία, δεν έχει οδηγήσει στην αποκρυστάλλωση μιας ενιαίας οπτικής, πόσο μάλλον στην αποκρυστάλλωση μιας θεωρίας. Είναι λοιπόν προτιμότερο να μιλά κανείς για οπτικές επί της παγκοσμιοποίησης, οι οποίες εξετάζουν διαφορετικές πλευρές της και συνέχονται κυρίως από την αίσθηση πως ο κόσμος γίνεται ένας ενιαίος χώρος που τείνει να αποκτήσει ιδιότητες συστήματος. Οι προσεγγίσεις αυτές είναι σημαντικές γιατί αποτελούν την πρώτη ουσιαστική απόπειρα να συζητηθούν οι εξελίξεις στο εσωτερικό των κρατών σε σχέση με τις παγκόσμιες οικονομικές και πολιτικές δομές που φαίνεται να αναπτύσσονται.

Μπορεί κανείς να εντοπίσει τρεις κύριες λογικές ή οπτικές, (μια οικονομική, μια πολιτιστική και μια πολιτική) που η κάθε μια φέρνει στο προσκήνιο μια κεντρική, χαρακτηριστική θα έλεγε κανείς διάσταση της παγκοσμιοποίησης.

3.2. Η Παγκοσμιοποίηση της Οικονομίας & η Ανάδυση Περιφερειακών Συνασπισμών.

Μια πρώτη θεωρητική προσέγγιση στην παγκοσμιοποίηση της οικονομίας (ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1970) παρουσιάστηκε από τον Immanuel Wallerstein. Η θεωρία των Παγκοσμίων Συστημάτων θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αποτελεί και μια εξελιγμένη εκδοχή των θεωριών της εξάρτησης.

Στη θεωρία των παγκοσμίων συστημάτων, "ο Wallerstein αντικαθιστά με ριζοσπαστικό τρόπο την εικόνα των μεμονωμένων κοινωνιών που διαχωρίζονται μεταξύ τους, με την εικόνα ενός και μοναδικού παγκόσμιου συστήματος, στα πλαίσια του οποίου οι πάντες –όλες οι κοινωνίες, όλες οι κυβερνήσεις, όλες οι επιχειρήσεις, όλες οι τέχνες, όλες οι κοινωνικές τάξεις, όλα τα νοικοκυριά, όλα τα άτομα- υποχρεώνονται να ενταχτούν σε ένα και μοναδικό καταμερισμό εργασίας, μέσα από τον οποίο στο εξής θα προσδιορίζονται. Αυτό το ένα και μοναδικό παγκόσμιο σύστημα, το οποίο προσδιορίζει τα πλαίσια στα οποία ενυπάρχουν οι κοινωνικές ανισότητες, επιβάλλεται μέσω του καπιταλισμού. Σύμφωνα με την άποψή του Wallerstein ο καπιταλισμός είναι απαραίτητα "παγκόσμιος" βάσει της δικής του εσωτερικής λογικής" (Μπέκ, 1999:110). Η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων προσπαθεί να κατανοήσει την μακροπρόθεσμη και σε μεγάλη κλίμακα κοινωνική αλλαγή, ερμηνεύοντας την παγκόσμια ιστορία ως πορεία προς την εμφάνιση ενός παγκόσμιου συστήματος.

Ο Wallerstein απεικονίζει τον καπιταλισμό ως ένα οικουμενικό σύστημα που δεν περιορίζεται στις αναπτυγμένες οικονομίες και κοινωνίες της Ευρωπαϊκής Ηπείρου. Η έλλειψη ανάπτυξης στην περιφέρεια ερμηνεύεται από τον τρόπο ενσωμάτωσης των κοινωνιών αυτών στο παγκόσμιο σύστημα και δεν οφείλεται στην αποκοπή τους από αυτό. Το σύγχρονο οικονομικό σύστημα αποτελεί μια οικονομική ενότητα και είναι βασισμένο στο διεθνή καταμερισμό εργασίας ανάμεσα στα ισχυρά κράτη του κέντρου και τα αδύναμα κράτη της περιφέρειας. Η ιεραρχία κέντρου-περιφέρειας και η εκμετάλλευση της περιφέρειας από το κέντρο παραμένουν κεντρικά στοιχεία της θεωρίας. Οι δυνάμεις της αγοράς, σε παγκόσμιο επίπεδο, καθορίζουν τη συμπεριφορά των κρατών καθώς και την συμπεριφορά άλλων υπερεθνικών ή διεθνικών φορέων.

Η διαφορά από τις παλαιότερες θεωρίες της εξάρτησης έγκειται στο ότι ο Wallerstein αναγνωρίζει ότι ο καπιταλισμός δεν δομείται αποκλειστικά από οικονομικές σχέσεις, αν και σε "τελευταία ανάλυση" καθορίζεται από αυτές. Αποτελείται και από ένα σύνο-

λο εξουσιαστικών σχέσεων - και από αυτή την άποψη εν μέρει καθορίζεται και από τις κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις και τα κράτη. Σε αντίθεση με το παλαιότερο μοντέλο του Frank, ο Wallerstein παρουσιάζει ένα τριμερές σχήμα καταμερισμού της εργασίας σε χώρες του κέντρου, της περιφέρειας και της ημιπεριφέρειας. Η ημιπεριφέρεια, που σ' αυτό το σχήμα αποτελεί μια ξεχωριστή κατηγορία, λειτουργεί ως σταθεροποιητικός παράγοντας σε ένα σύστημα που διαφορετικά θα ήταν ολότελα πολωμένο.

Μέσα στην παγκόσμια ιεραρχία, τα κράτη αποτελούν διαύλους δια μέσου των οποίων συγκεκριμένες ομάδες επηρεάζουν και στρεβλώνουν τη λειτουργία των παγκόσμιων αγορών. Η ισχύς ενός κράτους ή η δυνατότητά του να επεμβαίνει στην παγκόσμια αγορά αντανακλάται στη θέση του στη διεθνή ιεραρχία. Η λειτουργία του κράτους είναι η προστασία των εθνικών ταξικών συμφερόντων και η διασφάλιση της σχετικής οικονομικής ευρωστίας. Η στρατιωτική ισχύς των επιμέρους κρατών και η αποτελεσματικότητα της γραφειοκρατίας τους καθορίζουν την τοποθέτησή τους στις ζώνες της περιφέρειας ή του κέντρου. Από την ευνοημένη κατηγορία των κρατών του κέντρου τα πιο επιτυχημένα μπορεί να ηγεμονεύσουν, αλλά και η ηγεμονία είναι παροδική. Κανένα κράτος δεν μπορεί να απελευθερωθεί από τις δεσμεύσεις που επιβάλλει η οικουμενική καπιταλιστική αγορά, και η αυτάρκεια δεν αποτελεί λύση στα προβλήματα της ενσωμάτωσης, μια που όλες οι περιοχές της γης είναι εμπλεγμένες υλικά (αν όχι και πολιτιστικά) στη λογική της αγοράς.

Το παγκόσμιο σύστημα εμφανίζεται να έχει ένα χαρακτήρα κυκλικό: το όλο σχήμα βασίζεται στην εναλλαγή των περιόδων οικονομικής ανάπτυξης και ύφεσης και των ηγεμονιών που ανέρχονται και παρακμάζουν. Η άποψη του Wallerstein για το παγκόσμιο σύστημα είναι έντονα συστημική. Η συμβολή της θεώρησής του έγκειται στο γεγονός ότι για πρώτη φορά απορρίπτεται το εθνικό κράτος και η εθνική κοινωνία ως αρχικό σημείο οποιασδήποτε ανάλυσης. Αντίθετα, τα κράτη θεωρούνται ως "λειτουργικά υποσυστήματα" του παγκοσμίου συστήματος.

Παρά την προσπάθεια, η προσέγγιση του Wallerstein παραμένει έντονα οικονομική[15]. Στη βάση της βρίσκεται η έννοια ενός παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας, σύμφωνα

---

[15] Από την παγίδα του οικονομισμού δεν ξεφεύγει ούτε και η ανάλυση του Chase-Dunn που προσπάθησε να αφήσει περισσότερο χώρο στα πολιτικά και πολιτιστικά φαινόμενα. Οι αναλύσεις του Chase-Dunn για την καταγωγή και την ανάπτυξη του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος, αν και διαφέρουν σε αρκετά σημαντικά σημεία από αυτές του Wallerstein, μοιράζονται την υπόθεση ότι η διαδικασία εκσυγχρονισμού είναι η διαδικασία παγκοσμιοποίησης του καπιταλισμού ως συστήματος άνισης ανταλλαγής. Το παγκόσμιο σύστημα συνέχεται από τις δυνάμεις της αγοράς και, καθώς αυτές διαχέονται, το σύστημα ισχυροποιείται μέσα από την αλληλαντίδραση των μερών του σε ένα παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας. Όμως, παρά το

με τον οποίο οι μητροπολιτικές χώρες παράγουν βιομηχανικά προϊόντα για εσωτερική κατανάλωση και εξαγωγή ενώ οι χώρες της περιφέρειας εμπορεύονται πρώτες ύλες και αγροτικά προϊόντα. Επιπλέον, ακολουθώντας αυτή τη λογική, η πορεία προς την ολοκλήρωση του παγκόσμιου συστήματος - την παγκοσμιοποίηση δηλαδή- δεν μπορεί παρά να ξεκινά με την ανακάλυψη και κατάκτηση του Νέου Κόσμου από τον Κολόμβο, είναι δηλαδή κάτι εντελώς διαφορετικό από μια ιστορική εξέλιξη του 20ού αιώνα. Αυτό σημαίνει ότι το πλαίσιο των αντιλήψεων που προτείνει ο Wallerstein δεν επιτρέπει τον προσδιορισμό του ιστορικά νέου που αντιπροσωπεύει το διεθνικό (Μπέκ,1999:112).

Η έντονα συστημική θεώρηση του Wallerstein δεν αποτελεί την μόνη άποψη για την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας. Μερικές περιγραφές (από θεωρητικούς που γενικά υιοθετούν μια πολιτικά φιλελεύθερη στάση) επικεντρώνονται στην ανάπτυξη των δεσμών ανάμεσα στις οικονομίες της Ευρώπης, της Αμερικής και των Χωρών του Ειρηνικού. Τονίζεται το γεγονός ότι η ιδέα της "εθνικής οικονομίας" δεν έχει πια θέση σε μια τέτοια εικόνα του κόσμου και ο ρόλος του κράτους υποβαθμίζεται ενώ συνήθως σκιαγραφείται η εικόνα ενός κόσμου χωρίς σύνορα (Ohmae 1990, Ruggie 1993, Drucker 1993). Από την άλλη μεριά, περισσότερο ρεαλιστικές ερμηνείες της παγκόσμιας οικονομίας επιμένουν ότι οι εθνικές επιχειρήσεις εξακολουθούν να καθορίζουν την οικονομική πραγματικότητα και βλέπουν το κράτος ως όργανο διεθνούς ρύθμισης και διοίκησης. Ανάμεσα στις δύο αυτές θέσεις μια σειρά από ενδιάμεσες τοποθετήσεις αναγνωρίζει τη δυνατότητα των διακρατικών δικτύων παραγωγής και επικοινωνίας να μεταβάλουν τις κοινωνικές δομές ενώ (παράλληλα) το εθνικό κράτος εξακολουθεί να αποτελεί σημαντικό παράγοντα του παγκόσμιου οικονομικού μάνατζμεντ και ο ρόλος του είναι καθοριστικός για την επιτυχία της εθνικής οικονομίας και την ανάπτυξη των εθνικών επιχειρήσεων.

Η συζήτηση δεν περιορίζεται στο χώρο των διεθνών σχέσεων και της διεθνούς οικονομίας. Ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, συνεχής είναι η συζήτηση στο χώρο του στρατηγικού μάνατζμεντ για το κατά πόσον οι τελευταίες εξελίξεις (φθηνή και ισχυρή υπολογιστική δύναμη, επικοινωνίες, απάλειψη των περιορισμών για τις ξένες επενδύσεις και διάδοση παρόμοιων καταναλωτικών συνηθειών σε παγκόσμιο επίπεδο), έχουν μετατρέψει τις μεγάλες πολυεθνικές (multinational) σε πραγματικά "παγκόσμιες εταιρίες" (transnational) ανεξάρτητες πια από τις εθνικές τους ρίζες.

γεγονός ότι τα επιχειρήματά του προσφέρουν μια ιστορικά λεπτομερή καταγραφή της μετάβασης από παραδοσιακούς κοινωνικούς σχηματισμούς σε μια μορφή οικουμενικού εταιρικού

Η ουσία της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας βρίσκεται στον τρόπο με τον οποίο διευθύνονται οι επιχειρήσεις και το πώς καθορίζουν τη στρατηγική τους σε σχέση με το μεταβαλλόμενο περιβάλλον στο οποίο βρίσκονται. Η "παγκοσμιοποιημένη" νοοτροπία αποτυπώνεται σε στρατηγικά δίκτυα επικοινωνίας διευθυντών, στα υπολογιστικά δίκτυα και σε άλλες μορφές διασύνδεσης. Για πολλούς από τους θεωρητικούς του διεθνούς μάνατζμεντ είναι το είδος της διεύθυνσης που ασκείται που καθορίζει το αν η επιχείρηση θα κατηγοριοποιηθεί ως "παγκόσμια" ή όχι. Αντίθετα, σε μια τέτοια ταξινόμηση δεν παίζει ρόλο το είδος του προϊόντος ή της υπηρεσίας που παρέχεται ή η έδρα της επιχείρησης. Στη νέα οικονομία της πληροφορίας έχουμε περάσει σε νέες μορφές καθετοποίησης της παραγωγής μέσα από ανεξάρτητες επιχειρήσεις που συνεργάζονται. Ο παγκόσμιος χαρακτήρας τέτοιων συμμαχιών δεν αναιρείται από το γεγονός ότι οι επιμέρους επιχειρήσεις μπορεί να βρίσκονται τοποθετημένες σε κάποια συγκεκριμένα κράτη.

Το σημαντικό στην ιδέα της παγκόσμιας οικονομίας που έχει εκφραστεί την τελευταία δεκαετία είναι ότι η αγορά και τα συστήματα παραγωγής δεν βρίσκονται πια υπό τον αποκλειστικό έλεγχο των εθνικών κρατών. Η οικονομική διοίκηση, ο έλεγχος των επιτοκίων, τα επίπεδα των δημόσιων επενδύσεων όλο και λιγότερο μπορούν να καθορίζονται με βάση μια αποκλειστικά εθνική πολιτική. Καταργείται λοιπόν η παραδοσιακή έννοια του ζωτικού οικονομικού χώρου του εθνικού κράτους. Σ' αυτήν την οικονομία, επιχειρήσεις, καταναλωτές, περιοχές και κράτη υπόκεινται σε, και εξαρτώνται από, ένα "παγκόσμιο πλέγμα ικανοτήτων, πληροφοριών, εμπορίου και επενδύσεων" (Axford,1995:101). Τα παραδοσιακά, γεωγραφικά καθορισμένα, εθνικά όρια των οικονομικών ροών δεν ανταποκρίνονται πλέον στις πραγματικές ροές της οικονομικής δραστηριότητας (Axford, 1995:103). Για παράδειγμα, οι εταιρίες, αλλά και οι γεωγραφικές περιοχές που έχουν καταφέρει να προσελκύσουν ξένες επενδύσεις, έχουν δημιουργήσει μόνιμα γραφεία στις Βρυξέλλες, με σκοπό την άσκηση πίεσης στην καρδιά της Ευρωπαϊκής Ένωσης για πιο ενεργητική περιφερειακή πολιτική. Η δημιουργία υπερεθνικών δικτύων για την άσκηση της πολιτικής χρησιμοποιείται εν μέρει για να ξεπεραστεί η αντίδραση ορισμένων εθνικών κυβερνήσεων. Έτσι τίθεται στο περιθώριο οποιαδήποτε αντίσταση στην "απειλή των ξένων επενδύσεων" ή η όποια διάθεση να χρησιμοποιηθούν μέτρα για την προστασία των εθνικών αγορών. Σύμφωνα με την άποψη του Axford, "είναι προφανές ότι τα μέλη των Ευρωπαϊκών δικτύων έχουν "α-

---

κοινωνιακού τύπου, αδυνατούν να ερμηνεύσουν ικανοποιητικά το ρόλο του κράτους και τα πολιτιστικά φαινόμενα. (Robertson, 1992:12).

ναγκαστεί να ταυτιστούν" με την Ευρωπαϊκή Ένωση και η συμπεριφορά τους έχει τροποποιηθεί αντίστοιχα" (Axford, 1995:102).

Τα εθνικά κράτη, οι περιφέρειες, οι πόλεις, έχουν αρχίσει να επιζητούν τις άμεσες επενδύσεις που είναι σε θέση να κάνουν οι μεγάλες εταιρίες. Η αυξανόμενη αλληλεξάρτηση των τοπικών οικονομιών με την παγκόσμια οικονομία σημαίνει ότι η παραδοσιακή διάκριση ανάμεσα στο ειδικό και το γενικότερο επιχειρηματικό περιβάλλον γίνεται όλο και λιγότερο χρήσιμη σε σχέση με τις πραγματικές ροές των προϊόντων, του κεφαλαίου, αλλά και των ατόμων. Η επιχειρηματική δραστηριότητα συνδέεται όλο και λιγότερο με συγκεκριμένους τόπους. Αυτό γίνεται εμφανές από την αύξηση των διακρατικών ανταλλαγών, των διακρατικών συνεργασιών, από τη δημιουργία των πραγματικά παγκόσμιων χρηματαγορών και τηλεπικοινωνιών, αλλά και από τη δημιουργία δικτύων επαγγελματικών και επιστημονικών κοινοτήτων που επικοινωνούν μέσα από μια γλώσσα τεχνική, άσχετα από την εθνική τους καταγωγή και τον πολιτισμό τους.

Οι παγκόσμιες αγορές των προϊόντων και των υπηρεσιών συνδέουν χώρες, περιφέρειες, πόλεις, οργανισμούς και άτομα σε ένα πλέγμα πολύ διαφορετικό από την παλιά αντίληψη για την ανταλλαγή εθνικών προϊόντων. Μεγάλο μέρος της αλλαγής του εμπορίου από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και μετά μπορεί να περιγραφεί με βάση την επιτυχία του διεθνούς εμπορίου και τις διεθνείς διαδικασίες που θεσμοθετήθηκαν για να το διευκολύνουν, όπως για παράδειγμα η GATT[16]. Αντίστοιχα, στην Ευρώπη, η ελεύθερη διακίνηση προϊόντων, υπηρεσιών, κεφαλαίων και ατόμων που ήταν ο στόχος για την ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς το 1993 "εμποδίζεται από την ύπαρξη πάρα πολλών νομοθετημάτων και διοικητικών πράξεων", όπως ανέφερε ο Γερμανός Υπουργός Εξωτερικών το 1994 (The Economist, 21-27 May, 1994).

Ο πιο χαρακτηριστικός δείκτης παγκοσμιοποίησης της οικονομίας από το 1970 και μετά είναι σαφώς η αλλαγή που παρατηρείται στις χρηματαγορές. Το φαινόμενο της κίνησης κεφαλαίων πέρα από εθνικά σύνορα τις τελευταίες δεκαετίες έχει αποκτήσει ένταση πραγματικά μοναδική. Ο όγκος των συναλλαγών στις αγορές συναλλάγματος ξεπερνά κατά πολύ τον όγκο των συναλλαγών στις αγορές προϊόντων. Αποτελεί ακόμα γεγονός ότι οι χρηματοοικονομικές ροές διαχωρίζονται όλο και περισσότερο από τις εμπορικές συναλλαγές στη βιομηχανία και τις υπηρεσίες, πράγμα που ωθεί

---

[16] Πάντως το σύστημα που τέθηκε σε εφαρμογή με τις αρχικές συμφωνίες GATT δείχνει σημάδια έντασης εδώ και αρκετά χρόνια και είναι μάλλον απίθανο μεσοπρόθεσμα να λειτουργήσει απρόσκοπτα, παρά τη σύσταση ενός νέου οργανισμού για το εμπόριο (Π.Ο.Ε.) μετά τον τελευταίο γύρο συνομιλιών στην Ουρουγουάη το 1994.

ορισμένους αναλυτές να θεωρήσουν τις ροές συναλλάγματος μια ξεχωριστή παγκόσμια οικονομία (Kennedy,1993:50). Οι ροές κεφαλαίου, προϊόντων και ατόμων επιταχύνονται από τις διάφορες τεχνολογίες που έχουν πια τεθεί σε ευρύτατη χρήση, κυρίως στον τομέα των τηλεπικοινωνιών. Οι λεωφόροι της πληροφορικής βρίσκονται πια πολύ κοντά μας, κυρίως χάρη στη χρήση των δορυφόρων και της τεχνολογίας των οπτικών ινών. Οι επιδράσεις αυτής της τεχνολογίας προβληματίζουν ιδιαίτερα όσους ενδιαφέρονται να διαφυλάξουν οικονομικά ή πολιτιστικά σύνορα, είτε πρόκειται για εθνικές κυβερνήσεις είτε για άλλες ομάδες ατόμων.

Αυτή η σύντομη ανασκόπηση των πρόσφατων οικονομικών τάσεων περιγράφει ένα πλέγμα διαδικασιών, θεσμών και σχέσεων ανάμεσα σε συλλογικά υποκείμενα. Σε γενικές γραμμές υποστηρίζει τη θέση ότι η διεθνής οικονομία συστηματικά "παγκοσμιοποιείται", αλλά μέσα από μια διαδικασία που δεν είναι ούτε συμμετρική, ούτε ομοιόμορφη. Υπάρχουν εμφανέστατες εντάσεις ανάμεσα στα εθνικά κράτη, και κυρίως στο ρόλο που παίζουν στην οικονομική διαχείριση, και στις πιέσεις της παγκόσμιας αγοράς, πράγμα που είδαμε καθαρά και στη διάρκεια της νομισματικής κρίσης του 1992. "Βαδίζουμε προς μια κρίση που προκαλείται από την αντιπαράθεση των ιδεολογικών μορφών δύο ιστορικά συνδεόμενων αλλά διαφορετικών "παγκόσμιας εμβέλειας θεσμών": του κυρίαρχου εθνικού κράτους και του παγκόσμιου καπιταλισμού" (Axford, 1995 :111).

Έτσι μπορεί κανείς να θεωρήσει ότι η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου προχώρησε γενικά αλλά όχι ομοιόμορφα. Οι επιπτώσεις της στη διοίκηση των εθνικών οικονομιών έχουν δημιουργήσει εντάσεις που αντικατοπτρίζονται στις αλληλεξαρτήσεις που έχουν αναπτυχθεί στη διάρκεια της περιόδου. Δημιουργείται μια αυξανόμενη αίσθηση ότι το εθνικό κράτος γίνεται όλο και πιο ευάλωτο. Μια αίσθηση που εκφράζεται ταυτόχρονα με δύο τρόπους: την αντίσταση στο παγκόσμιο σύστημα αλλά και την προσαρμογή, που οδηγεί στην προσχώρηση σε " περιφερειακές συσπειρώσεις", που αποτελούν χαρακτηριστικό της μεταπολεμικής περιόδου.

Οι πιο σημαντικές απ' αυτές είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση, μετά την ολοκλήρωση της ενιαίας αγοράς, ο Βορειοατλαντικός χώρος ελεύθερων συναλλαγών (NAFTA) - που περιλαμβάνει τις Η.Π.Α., τον Καναδά και το Μεξικό - και η Ιαπωνία με τις χώρες του Ειρηνικού. Και η ευρωπαϊκή ενοποίηση και η NAFTA μπορούν να ερμηνευθούν σαν αμυντικές αντιδράσεις στις απειλές αλλά και τις ευκαιρίες που προσφέρει η παγκοσμιοποίηση. Ειδικά η Ευρωπαϊκή Ένωση - μετά την ενιαία ευρωπαϊκή πράξη του 1986 - αντανακλά ένα μείγμα αισιοδοξίας και απαισιοδοξίας. Αισιόδοξης προσαρμο-

γής στις προκλήσεις της παγκοσμιοποιούμενης αγοράς αλλά και αμυντικής στρατηγικής που βασίζεται στην αναγνώριση ότι η Ευρωπαϊκή οικονομία χάνει έδαφος μπροστά στη δυναμικά αναπτυσσόμενη και τεχνολογικά πιο προηγμένη Ιαπωνική οικονομία και στις οικονομίες μεγέθους που υφίστανται στις Η.Π.Α. Η NAFTA επίσης γεννήθηκε από μια αίσθηση αυξανόμενης ανησυχίας της Αμερικής και από μια έλλειψη εμπιστοσύνης στη δύναμη των διεθνών καθεστώτων, όπως η GATT. Η πιθανότητα εμπορικού πολέμου ανάμεσα στην τριάδα των κυρίαρχων συνασπισμών προώθησε την ιδέα μιας ανοιχτής παγκόσμιας αγοράς σε μόνιμη άμυνα, κατάσταση που υπάρχει και σήμερα. Καταληκτικά μπορούμε να επισημάνουμε ότι η παγκόσμια οικονομία, στην πορεία της προς τον εικοστό πρώτο αιώνα, αποτελείται από ισχυρούς παγκόσμιους διεθνικούς παίκτες που μάχονται για την κατάληψη της καλύτερης δυνατής θέσης, και όπου και ο προστατευτισμός και η αμυντική στρατηγική σύναψης διμερών σχέσεων εξακολουθούν μεν να υφίστανται, αλλά υποχωρούν συνεχώς.

3.3. Τεχνολογία & Νέες Μορφές Εργασιακών Σχέσεων

Η παγκόσμια οικονομία παραμένει μια οικονομία της αγοράς. Αλλά όπως υποστηρίζει και ο Drucker, η οικονομία αυτή έχει υποστεί δραστικές αλλαγές (Drucker,1993). Αν θεωρήσουμε ότι η έννοια "οικονομία της αγοράς" αντικαθιστά την έννοια "καπιταλισμός", τότε η σύγχρονη παγκόσμια οικονομία παραμένει καπιταλιστική αλλά το κύριο χαρακτηριστικό της είναι ο μετασχηματισμός της από την τεχνολογία της επικοινωνίας και της πληροφόρησης.

Η νέα τεχνολογία δεν έχει απλώς επιπτώσεις στα συστήματα παραγωγής. Δημιουργεί τις προϋποθέσεις και τις δυνατότητες για νέες πολιτικές "διευκολύνοντας την παγκοσμιοποίηση των τοπικών κοινωνικών κινημάτων και αλλάζοντας την παραγωγή στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες από παραγωγή υλικών αγαθών σε διαδικασίες παραγωγής πληροφοριών" (Carnoy, 1993:105). Αυτός ο μετασχηματισμός φαίνεται καθαρά στη μετάβαση των βιομηχανοποιημένων κοινωνιών σε μια οικονομία των υπηρεσιών και στην ενασχόλησή τους με μετα-οικονομικές λειτουργίες, όπως η εκπαίδευση και η υγεία, που αποτελούν πια τη βάση των επιτυχημένων οικονομιών. Διαφαίνεται ακόμη στην επιτυχία που έχουν σε παγκόσμιο επίπεδο βιομηχανίες που βασίζονται στην πληροφορία και τη γνώση, και που επενδύουν στην παραγωγή, αναπαραγωγή και διαχείριση της πληροφορίας και της γνώσης για να γίνουν ανταγωνιστικές σε παγκόσμιο επίπεδο, όπως για παράδειγμα η Microsoft.

Οι παραδοσιακές πηγές συγκριτικών πλεονεκτημάτων - τεχνολογία, εργατικό δυναμικό, γη και κεφάλαιο - μετράνε όλο και λιγότερο σε σχέση με τις νέες : την επιστημονι-

κή καινοτομία που βασίζεται στην εφαρμογή της τεχνολογίας, τις μεταφερόμενες ικανότητες των στελεχών (knowledge workers) και τις διοικητικές ικανότητες. Όπως επισημαίνει ο Handy (1994) , η εξυπνάδα αποτελεί τη βάση για τη δημιουργία πλούτου στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία. Χαρακτηριστική είναι η μεταφορά της παραγωγής σε δίκτυα μικρών και μεγάλων εταιριών και στις "επιστημονικές κοινότητες" που αναπτύσσονται ανάμεσα σε μάνατζερ και επιστήμονες, πέρα από εθνικά σύνορα.

Η οργάνωση της παραγωγής αλλάζει, μια που η εργασία δεν αποτελεί πια το βασικότερο παράγοντα της παραγωγής. Μεγάλοι οργανισμοί, αλλά και μικρότερες εταιρίες, συστηματικά εξάγουν τη μη-παραγωγική και συχνά ακριβή εργασία που παλιότερα διεκπεραίωναν οι ίδιες, σε άλλες ειδικευμένες εταιρίες, αναθέτοντας επιμέρους έργα σε αυτές και απολύοντας το δικό τους πλεονάζον δυναμικό (outsourcing). Το κόστος αυτής της εργασίας αν δεν περάσει σε άλλες εταιρίες, το επωμίζεται η κοινότητα ή το κράτος. Στην πιο ακραία τους έκφραση, τέτοιες εταιρίες αποκτούν "αποδιοργανωμένη μορφή" και μεταβάλλονται σε "εικονικές οργανώσεις" (virtual organizations), αποτελούμενες από μετατοπιζόμενες "ομάδες συνεργατών με ιδιαίτερες ικανότητες" που δουλεύουν για την εκτέλεση συγκεκριμένων έργων (projects). Τέτοιες οργανώσεις συνέχονται από λίγα κεντρικά στελέχη που καθορίζουν την ταυτότητα και τους στόχους της οργάνωσης και από τη συνεχή χρήση προηγμένης τεχνολογίας τηλεπικοινωνιών.[17] Η τεχνολογία των επικοινωνιών και τα αυτοματοποιημένα συστήματα παραγωγής μικραίνουν την απόσταση ανάμεσα στους παραγωγούς και τους καταναλωτές. (Axford,1995:113-117)

Όλες οι εθνικές οικονομίες, όπως και οι επιχειρήσεις, ενδιαφέρονται να βελτιώσουν την παραγωγικότητά τους. Ωστόσο όπου συνέβη αυτό, συνοδεύτηκε από πτώση του ποσοστού του πληθυσμού που απασχολείται στο δευτερογενή τομέα. Ο λόγος βρίσκεται στη στροφή των αναπτυγμένων κρατών προς τον τριτογενή τομέα και στην "εξαγωγή" της βιομηχανικής παραγωγής προς τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Παράλληλα, οι αναπτυγμένες χώρες δε σταματούν να παράγουν. Αντίθετα η παραγωγή τους επιτελείται από ένα μικρότερο αριθμό εργατών καλύτερα εκπαιδευμένων στις τελευταίες τεχνολογίες. Λιγότερο αναπτυγμένες οικονομίες που προσβλέπουν στις αναπτυγμένες είτε για την εκτέλεση εργασιών που απαιτούν λιγότερο εκπαιδευμένο προσωπικό είτε για την αποδοχή μεταναστών, ανακαλύπτουν ότι οι δυνατότη-

---

[17] Ο όμιλος εταιριών της Virgin αναφέρεται σαν αντιπροσωπευτική μορφή τέτοιας εταιρίας, όντας αποκεντρωμένη, διαφοροποιημένη και αφοσιωμένη στην παραγωγή πληροφοριών και υπηρεσιών ελεύθερου χρόνου. Αποτελεί έτσι επιτομή της "αποδιοργανωμένης οργάνωσης" (disorganized organization) σε μια παγκοσμιοποιημένη, μετα-καπιταλιστική οικονομία που βασίζεται στη γνώση και την πληροφορία.

τες απορρόφησης του εργατικού τους δυναμικού περιορίζονται. Οι μετανάστες που έχουν εγκατασταθεί ήδη σε χώρες του μητροπολιτικού κέντρου (για να μιλήσουμε με τους όρους των θεωριών της εξάρτησης) διαπιστώνουν ότι περιθωριοποιούνται οικονομικά και πολιτικά όλο και περισσότερο καθώς οι πιέσεις για τη δημιουργία ενός ευέλικτου εργατικού δυναμικού θέτουν σε κίνδυνο τις θέσεις εργασίας του ντόπιου πληθυσμού. Την ίδια τύχη έχουν και διάφορες μειονότητες των γεωγραφικών περιφερειών και το ανεκπαίδευτο τμήμα του πληθυσμού των χωρών του κέντρου.

Όλα αυτά αποτυπώνουν την εικόνα του "αποδιοργανωμένου καπιταλισμού" που περιέγραφε ο Offe από το 1985 και το νέο καταμερισμό εργασίας που βασίζεται λιγότερο στους φυσικούς πόρους, το φθηνό και άφθονο εργατικό δυναμικό και το κεφάλαιο, και περισσότερο στην *ικανότητα δημιουργίας νέας γνώσης και εφαρμογής της* σε μια όλο και μεγαλύτερη γκάμα ανθρώπινων δραστηριοτήτων.

3.4. Η Παγκοσμιοποίηση της Κουλτούρας

Η έννοια της κουλτούρας έχει χρησιμοποιηθεί με τρόπο θετικιστικό, κυρίως από τους λειτουργιστές θεωρητικούς. Σύμφωνα με την κριτική του Wallerstein η κουλτούρα συνήθως νοείται ως ένα γενικό σύστημα αξιών της κοινωνίας, ένα είδος "κοινωνικού τσιμέντου" που συγκρατεί τον κοινωνικό ιστό. Στην κουλτούρα ενσωματώνονται τα κοινά νοήματα που μοιράζεται η ομάδα και έτσι διαχωρίζονται τα μέλη της ομάδας από τα μη-μέλη, μέσα από την αποκρυστάλλωση της πραγματικότητας ενός κοινού παρελθόντος (Wallerstein, 1991:190). Η ίδια εμμονή στη λειτουργία της κουλτούρας εμφανίζεται και στη Νέο-μαρξιστική ανάλυση. Εδώ η κουλτούρα εμφανίζεται σαν ένα είδος ημιαυτόνομης ιδεολογικής δυναμικής που φιλτράρει και απαλύνει τη σκληρή υλική πραγματικότητα. Ακόμα και με μια πιο ευαίσθητη χρήση της έννοιας που πηγάζει από τον τρόπο που ο Gramsci χρησιμοποίησε τον όρο, καταλήγουμε σε μια συζήτηση πάνω στο "βαθμό επιτρεπόμενης αυτονομίας" και τις "πολιτιστικές αντιθέσεις" του καπιταλισμού. Έτσι η κουλτούρα εμφανίζεται ή ως το αποτέλεσμα της ατομικής επιλογής ή λειτουργεί παρέχοντας "ιδεολογική προστασία" στα κυρίαρχα κοινωνικά συμφέροντα. Τέλος οι όποιες προσπάθειες να νοηθεί η κουλτούρα σαν παράγοντας ερμηνείας της σταθερότητας του συστήματος αγνοούν το γεγονός ότι αυτό που συνήθως αποτυπώνεται ως κουλτούρα θα έπρεπε να νοηθεί σαν "πλαίσιο έκφρασης των πρακτικών των φορέων" (Axford, 1995:155). Με άλλα λόγια, οι κουλτούρες δεν νοούνται έξω από τη διαδικασία αναπαραγωγής τους[18].

---

[18] Σύμφωνα με την κοινωνιολογία των Berger, Luckmann και Garfinkel, την ανθρωπολογία του Clifford Geertz και την ψυχολογία του Weick, αυτή η φαινομενολογική σύλληψη της κουλ-

Σύμφωνα με την ανάλυση του Giddens, υπάρχουν διάφοροι τρόποι διασύνδεσης των φορέων της κουλτούρας και των δομών. Είναι σύνηθες οι φορείς της κουλτούρας να θεωρούν τους πολιτιστικούς κανόνες αντικειμενικούς. Αυτό οφείλεται στην επί μακρόν ύπαρξη αυτών των πολιτισμικών κανόνων και στην επιτυχημένη θεσμοποίησή τους - έτσι που να θεωρούνται μέρος της δι-υποκειμενικής κατανόησης των όρων της δράσης (Giddens, 1993). Αν και παρουσιάζεται σαν "φυσική", η κουλτούρα αποτελεί η ίδια προϊόν της κοινωνικής πρακτικής, με την έννοια ότι οι πολιτιστικοί κανόνες αντλούν τη δύναμή τους μέσα από την επανάληψη της δράσης. Έτσι τα μέρη του παγκόσμιου συστήματος (εθνικά κράτη, έθνη, πολιτιστικές ομάδες, διεθνείς οργανισμοί, μη-κυβερνητικοί οργανισμοί) αποτελούν τα ίδια κοινωνικά κατασκευασμένα τμήματα του ευρύτερου συστήματος. Αυτά τα "δρώντα συλλογικά υποκείμενα" συνδέονται με τους θεσμούς μέσα από διαδικασίες πού είτε ισχυροποιούν και την ταυτότητά τους και αυτήν του ευρύτερου συστήματος είτε την τροποποιούν.

Από την άποψη της παγκοσμιοποίησης το σημαντικό ερώτημα είναι εάν η μετατροπή του κόσμου σε ενιαίο χώρο με ιδιότητες συστήματος μπορεί να οδηγήσει στην εμφάνιση μιας ενιαίας, παγκόσμιας κουλτούρας. Διερωτάται ο Featherstone (1990:1) εάν υπάρχουν παγκόσμιας εμβέλειας κουλτούρες, μια που κατά την άποψη ορισμένων αναλυτών η εξάπλωση μιας παγκόσμιας κοσμοπολίτικης κουλτούρας - μέσα από τις καταναλωτικές ιδεολογίες, τις παγκόσμιες στρατηγικές μάρκετινγκ, τις εικόνες και ιδέες που μεταφέρουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης - προαναγγέλλει ένα μέλλον όπου τα νοήματα και οι ταυτότητες δεν θα είναι προσδεδεμένα στο χώρο ή το χρόνο.

Κατά την άποψη του Mike Featherstone δεν μπορούμε να μιλήσουμε για ένα "παγκόσμιο πολιτισμό" ή μια "παγκόσμια κουλτούρα". Μπορούμε όμως να υποδείξουμε την ύπαρξη πολιτιστικών κυρίως διαδικασιών που υπερβαίνουν το στενό χώρο της εθνικής κοινωνίας. Αυτές οι διαπολιτισμικές διαδικασίες, στις οποίες θα μπορούσε να συγκαταλέγεται και η διεθνοποίηση των σπουδών, υποστηρίζουν τις ανταλλαγές και τη ροή ανθρώπων, υλικών πραγμάτων, ιδεών και εικόνων σε παγκόσμιο επίπεδο. Αυτές οι ανταλλαγές με τη σειρά τους δίνουν ώθηση σε επικοινωνιακές διαδικασίες που αποκτούν κάποια αυτονομία σε παγκόσμιο επίπεδο. Έτσι εμφανίζονται "τρίτες κουλτούρες" ή "τρίτοι πολιτισμοί" (third cultures κατά την ορολογία του Featherstone) που και οι ίδιες αποτελούν διαύλους για κάθε είδους πολιτισμικές ανταλλαγές. Αυτές οι κουλτούρες μεταφέρονται μέσα από δίκτυα που δεν βρίσκονται κάτω από την α-

---

τούρας πρέπει να συνδεθεί με την ιδέα ότι η "κατασκευή της πραγματικότητας" συμβαίνει μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο πολιτιστικών κανόνων ή δομών, με την έννοια που δίνουν οι Giddens & Archer στον όρο αυτό.

ποκλειστική δικαιοδοσία ενός συγκεκριμένου εθνικού περιβάλλοντος και δεν μπορούν να νοηθούν μόνον σαν παράγωγα των διμερών ανταλλαγών μεταξύ των εθνικών κρατών" (Featherstone, 1990:10-11).

Αντίρρηση στην δυνατότητα δημιουργίας μιας παγκόσμιας κουλτούρας φέρνει και ο Anthony Smith. Η σύγχρονη "παγκόσμια" κουλτούρα είναι κατά τον Smith "ενιαία, διαχρονική και τεχνική" (Smith, 1990:176-177). Σε αντίθεση οι παλιότερες παγκόσμιες κουλτούρες, και εδώ αναφέρει τον αρχαίο Ελληνικό και Ρωμαϊκό πολιτισμό καθώς και τον Ισλαμικό και Χριστιανικό πολιτισμό του Μεσαίωνα, εξαπλώθηκαν από κάποιο συγκεκριμένο γεωγραφικό κέντρο και κουβαλούσαν συγκεκριμένη ιστορία. Η σύγχρονη παγκόσμια κουλτούρα κατά τον Smith, δεν έχει ρίζες (Smith, 1990:172-175). Πίσω από τον ισχυρισμό του Smith αλλά και άλλων ότι μια "παγκόσμια κουλτούρα" δεν είναι αυθεντική, κρύβεται η ιδέα ότι δεν μπορεί να δημιουργήσει μια "ασφαλή" πολιτιστική ταυτότητα. Με άλλα λόγια δεν μπορεί να έχει τα αποτελέσματα που έχουν οι εθνικοί πολιτισμοί ή οι παραδοσιακές τοπικές κουλτούρες.

Κατά τον Axford μπορεί να είναι έτσι, αλλά το επιχείρημα του Smith δεν βρίσκει το στόχο του. Κι αυτό γιατί το σημαντικό τις παγκόσμιες πολιτιστικές διαδικασίες, είναι ότι έχουν τη δυνατότητα να δημιουργήσουν ταυτότητες πολλαπλές και ασαφείς (για παράδειγμα μπορεί να δημιουργηθούν ταυτότητες σε επίπεδο τοπικό, εθνικό και ευρωπαϊκό ταυτόχρονα). Οι διαδικασίες παγκοσμιοποίησης έχουν τη δυνατότητα καταστροφής των παλιότερων, "εθνικών" ταυτοτήτων. Κι αυτό ακριβώς επειδή συνηγορούν στη δημιουργία ενός ενιαίου και αν-ιστορικού χώρου και τείνουν να δημιουργούν ταυτότητες που δεν συνδέονται με τα παλιότερα "νοήματα"[19] (Axford, 1995:157). Η άποψη του Smith δεν μας επιτρέπει να δούμε με ποιόν τρόπο οι ροές της παγκόσμιας πολιτιστικής οικονομίας παρέχουν ευκαιρίες για τη δημιουργία αυτού που ο Featherstone ονομάζει "τρίτες κουλτούρες". Κατά την άποψη του Axford, δεδομένης της πολλαπλότητας και της διαφορετικότητας των ακροατηρίων είναι πολύ απίθανο οι ροές αυτές της παγκόσμιας πολιτιστικής οικονομίας να δημιουργήσουν μία ενιαία παγκόσμια κουλτούρα. Πάντως επειδή αφήνουν να αναπτυχθούν μορφές κοινωνικής αλληλαντίδρασης που δεν περιορίζονται στο χώρο ή στο χρόνο, θα έπρεπε να τις δούμε σαν πλαίσια αναφοράς βάσει των οποίων θα αναπτυχθούν νέες ταυτότητες και νέες εικόνες του κόσμου. Ωστόσο, τα παγκόσμιας εμβέλειας φαινόμενα και η ίδια η διαδικασία παγκοσμιοποίησης δεν ωθεί αναπόδραστα προς την κατεύθυνση της πο-

---

[19] Εξ άλλου, πέρα από τις όποιες αντιρρήσεις, το ποιοι θεσμοί και ποιες διαδικασίες βοηθούν την ισχυροποίηση ή την αλλαγή της ταυτότητας θα πρέπει να είναι αποτέλεσμα εμπειρικής έρευνας και όχι a priori κρίσης

λιτιστικής ενοποίησης ή της ομογενοποίησης του κόσμου. Μπορεί κάλλιστα ένα "παγκόσμιο φαινόμενο" να προβάλλει τη διαφορετικότητα της τοπικής κοινωνίας. Τέτοιας μορφής παγκόσμιο φαινόμενο αποτελεί ο εθνικισμός. Και οπωσδήποτε δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε το γεγονός ότι οι θεσμοί της δυτικής πολιτιστικής παράδοσης διατηρούν ακόμη τη βαρύτητά τους και ενδυναμώνονται μέσα από τη διάχυση και τη μεταφορά των πολιτιστικών προϊόντων της Δύσης, όπως είναι τα εκπαιδευτικά συστήματα, η υψηλή τεχνολογία και η μαζική διασκέδαση.

Σήμερα καταδεικνύεται από πολλούς αναλυτές η παρακμή της δυτικής παράδοσης του διαφωτισμού και των βασικών πολιτιστικών του μύθων: του εθνικού κράτους, του γενικευμένου ατομισμού και της πίστης στην ιδέα της προόδου και της δικαιοσύνης. Όλο και περισσότερο εντοπίζονται "νέες" πολιτικές και πολιτιστικές δυνάμεις που διευρύνουν τα όρια του πολιτικού φιλελευθερισμού. Αυτά τα φαινόμενα - η άνθηση των τοπικών ταυτοτήτων, η έλξη που ασκούν οι φονταμενταλιστικές πολιτικές και οι απαιτήσεις των εθνοτήτων για γεωγραφική αυτονομία αποτελούν ιδιαίτερα ορατές πλευρές της παγκόσμιας πολιτιστικής πολιτικής.

Η κουλτούρα βρίσκεται ριζωμένη σε κάθε εθνικιστική έκφραση και σχέδιο και οι εθνικιστικές ελίτ πάντα θα προσπαθούν να φέρουν τον πολιτισμό στα μέτρα της πολιτείας. *Το ζήτημα που φέρνει στην επιφάνεια η οπτική της παγκοσμιοποίησης είναι ότι αυτή η διασύνδεση πολιτισμού και εθνικού κράτους γίνεται όλο και πιο προβληματική. Γίνεται όλο και πιο δύσκολο η ατομική ταυτότητα να προσδιορίζεται μόνο με βάση τις πολιτιστικές δομές του εθνικού κράτους.* Ας επισημάνουμε δύο τέτοια φαινόμενα.

- Κατ' αρχήν οι βιομηχανίες των τηλεπικοινωνιών έχουν αποσυνδεθεί από τις εθνικές τους βάσεις. Ειδικά στην ταχύτατα αναπτυσσόμενη τεχνολογία των πολυμέσων, αναδύονται "εν δυνάμει" παγκόσμιοι παίκτες που αγοράζουν εθνικές εταιρίες και καταλαμβάνουν πλεονεκτικές θέσεις στις αγορές που θα τους επιτρέψουν να εκμεταλλευτούν αλλαγές στις εθνικές νομοθεσίες (Bowen, 1994). Υπάρχει εδώ η πιθανότητα να δημιουργηθεί διάσταση ανάμεσα στους παραγωγούς των μαζικοποιημένων πολιτιστικών προϊόντων και τους θεματοφύλακες της εθνικής πολιτιστικής ταυτότητας.

- Δεύτερον, πολιτιστικές κοινότητες έχουν ήδη αρχίσει να δημιουργούνται και πέρα από εθνικά σύνορα παρά το γεγονός ότι η εθνική κουλτούρα προστατεύεται, ως ένα βαθμό, από τις γλωσσικές διαφορές. Μέσα από τη σχετική απομόνωσή τους από τους κυρίαρχους τοπικούς ή εθνικούς πολιτισμούς, οι "τρίτες κουλτούρες" αφήνουν τη δυνατότητα να δημιουργηθούν νέες ταυτότητες χωρίς να καταστραφούν οι παλιότερες. Τρίτες κουλτούρες δημιουργούνται μέσα από δίκτυα ειδικών,

διοικητικές ελίτ, υπερεθνικούς επαγγελματικούς συνδέσμους. Η σύλληψη αυτή απηχεί την ιδέα του Hannerz για την παγκόσμια οικουμένη, ένα πολιτιστικό χώρο που δεν προσδιορίζεται από γεωγραφική περιοχή αλλά δημιουργείται μέσα από δίκτυα επικοινωνίας.

Αναπόφευκτα τέτοια προβλήματα οδηγούν στη διερεύνηση της πολιτικής διάστασης της παγκοσμιοποίησης. Το ερώτημα που αυτόματα τίθεται είναι πως διαφοροποιεί η παγκοσμιοποίηση τη θέση του κράτους (το οποίο επίσης αποτελεί παγκόσμιας εμβέλειας θεσμό).

4. Η Θέση του Κράτους

4.1. Η Θέση του Κράτους στις Κλασσικές Θεωρίες

Το κύριο χαρακτηριστικό του σύγχρονου εθνικού κράτους είναι η γεωγραφική οργάνωση της πολιτικής ζωής κάτω από μια μοναδική νόμιμη εξουσία. Η κυριαρχία του κράτους, ως διαφορετικής ενότητας από την κοινωνία των πολιτών, γίνεται εμφανής μέσα από το μονοπώλιο του νόμιμου καταναγκασμού και της βίας, την αναδιανεμητική του εξουσία και την κυριαρχία του πάνω στο δημόσιο τομέα. Παράλληλα το κράτος μπορεί να εμφανίζεται λιγότερο ή περισσότερο συγκεντρωτικό.

Στο βαθμό που το κράτος έχει αναφερθεί στην κοινωνιολογική θεωρία, η συζήτηση έχει περιστραφεί γύρω από τους όρους και το βαθμό αυτονομίας του από τις κοινωνικές δυνάμεις - κυρίως τις κοινωνικές τάξεις. Εδώ η αυτονομία υπονοεί ανεξάρτητη στοχοθεσία και μια δύναμη που δεν εξαρτάται από τη συμμαχία του κράτους με περισσότερο ή λιγότερο ισχυρές ομάδες. Πρακτικά, όλες οι τέτοιου τύπου αναλύσεις εξέτασαν τη σχέση κράτους και κοινωνίας πολιτών, μέσα σε συγκεκριμένα γεωγραφικά όρια.

Η ιστορικά μη τυπική μορφή κράτους που αναπτύχθηκε στις Αγγλοσαξονικές κοινωνίες θεωρήθηκε "παραδειγματική". Κι αυτό παρά το γεγονός ότι η έρευνα δείχνει ότι μια διαφοροποιημένη, πιο συγκεντρωτική και θεσμική "Ευρωπαϊκή" μορφή κράτους αποτελεί τον ιστορικό κανόνα. Λιγότερες ήταν οι προσπάθειες να προσδιοριστούν οι συνθήκες κάτω από τις οποίες το κράτος δρα αυτόνομα. Οι πιο ευαίσθητες ιστορικά αναλύσεις κατέληξαν σε μια "ανθρωπομορφική" εγωιστική συμπεριφορά του κράτους, ως πραγματοποιημένου συλλογικού δρώντος υποκειμένου. Τέτοιες αναλύσεις τείνουν να απάσουν την ιερότητα της κοινωνικής τάξης ως ανεξάρτητης μεταβλητής και εξηγηματικού παράγοντα της δράσης του κράτους, η θεωρητική όμως καινοτομία δεν αποτολμάται προς χάριν της επιβίωσης του "επιστημονικού παραδείγματος".

Η Μαρξιστική και Νέο-μαρξιστική ανάλυση, θεωρεί το κράτος ένα συλλογικό υποκείμενο του οποίου η αυτονομία και η δράση έχει υποταγεί στα συμφέροντα μιας κυρίαρχης τάξης. Αυτό ισχύει για όλες τις ταξικές κοινωνίες. Η υποθετική "παρακμή" του κράτους θεωρείται το αδιαμεσολάβητο αποτέλεσμα πολύπλοκων διεθνών πιέσεων. Ένα τέτοιο επιχείρημα, τοποθετεί τη συζήτηση σε ένα πλαίσιο παγκόσμιας αλληλεξάρτησης. Παραγνωρίζεται όμως το γεγονός ότι το εθνικό κράτος διατηρεί σημαντική ελευθερία στις δοσοληψίες του με έξω-κρατικούς φορείς και δυνάμεις. Οι θεωρητικοί της εξάρτησης δεν έχουν καμία δυσκολία να επισημάνουν τις αρνητικές επιπτώσεις του καπιταλισμού πάνω στις αυτόνομες μορφές οικονομικής ανάπτυξης. Αποσιωπούν όμως το γεγονός ότι οι περιφερειακές κοινωνίες βασίζονται στην νομιμοποίηση και στην εξάπλωση της ιδέας του θεσμού του εθνικού κράτους για να επιτύχουν εθνικιστική κινητοποίηση, να διαμορφώσουν την πολιτική τους ταυτότητα, αλλά και για νομιμοποιήσουν την επιθετική πιθανόν πολιτική τους[20].

Η εμμονή στην κυριαρχία των κοινωνικών δυνάμεων πάνω στους κρατικούς θεσμούς και λειτουργίες επεκτείνεται και στη συζήτηση για τα κράτη του Δεύτερου και Τρίτου Κόσμου. Τα πρώην σοσιαλιστικά κράτη ξεφεύγουν απ' αυτή τη μοίρα μόνο λόγω της ξεχωριστής υποτίθεται καταγωγής τους από κοινωνίες με "ασιατικό τρόπο παραγωγής", όπου η "κρατική τάξη" απορροφά όλες τις άλλες και αποτελεί μοναδικό δίαυλο εξάπλωσης αξιών (Perry,1974). Τα κράτη των περιφερειακών κοινωνιών πάλι αναλύθηκαν μέσα από την οπτική της εξάρτησης σύμφωνα με την οποία οι κρατικές δομές και οι κρατικοί λειτουργοί, δρουν ως στοιχεία της περιφερειοποίησης των αποικιακών και μετά-αποικιακών κοινωνιών.

Θα ήταν ίσως χρήσιμο να εξετάσουμε το κράτος ως αυτοτελή ενότητα, ως "υποκείμενο" (ακόμα και με τους όρους του ρεαλισμού), μια που έτσι μπορούμε να επικεντρωθούμε πάνω στις πράξεις του κράτους αυτού καθ' εαυτό μάλλον , παρά να το εξετάσουμε ως μέσο εξισορρόπησης ή διευκόλυνσης της κυριαρχίας άλλων κοινωνικών δυνάμεων.

Κατά την άποψη της Theda Skocpol για παράδειγμα, που μπορεί να θεωρηθεί ως μια "οργανωτική ρεαλιστική θέση" η κοινωνική θεωρία πρέπει εκ νέου να εξετάσει τη θέ-

---

[20] Αναλύσεις ενσωμάτωσης των μη-μητροπολιτικών χωρών στο παγκόσμιο σύστημα πρέπει βέβαια να αναφέρονται στη θέση αυτών των κρατών στην παγκόσμια οικονομία. Ταυτόχρονα όμως πρέπει να σημειώνουν το βαθμό στον οποίο η κουλτούρα της διεθνούς κοινότητας νομιμοποίησε επιθετική πολιτική για τη δημιουργία εθνών-κρατών μέσα από την προώθηση μοντέλων εθνικής ανάπτυξης.

ση του κράτους με βάση τη ρεαλιστική έννοια του κρατικού συμφέροντος (Skocpol, 1977; 1978; Evans et al. 1985). Το σημαντικό είναι ότι μια τέτοια άποψη εξετάζει το κράτος ως αυτοτελή ενότητα, ως υποκείμενο, και επικεντρώνεται πάνω στις πράξεις του ίδιου του κράτους, χωρίς να το εξετάζει ως μέσο εξισορρόπησης ή διευκόλυνσης της κυριαρχίας άλλων κοινωνικών ομάδων.

Σύμφωνα με μια τέτοια θέση οι "ευρύτεροι παράγοντες" του διεθνούς χώρου ερμηνεύονται μάλλον ως πλαίσιο (δομή) μέσα στο οποίο η δράση λαμβάνει χώρα, παρά ως παράγοντες που προσδιορίζουν απευθείας την κρατική δράση. Η κρατική δράση λαμβάνει χώρα μέσα σε ένα πλαίσιο θεσμικών κανόνων που όχι μόνο καθορίζουν τη δράση, σύμφωνα με την έννοια του Giddens, αλλά αποτελούν και τις νοηματικές δομές που νομιμοποιούν κάποιες δράσεις και απαγορεύουν άλλες. Μέσα από την ανακλαστική σχέση των κρατών με τους ευρύτερους πολιτιστικούς κανόνες οι δομές και οι ταυτότητες των κρατών αναπαράγονται και τροποποιούνται.

Χρησιμοποιώντας μια τέτοια λογική, μεγάλο μέρος της ομοιομορφίας της συμπεριφοράς κρατών με διαφορετική γενεαλογία, που θα παρέμενε ανεξήγητη ή θα ερμηνευόταν σαν τυχαίο αποτέλεσμα, γίνεται περισσότερο καθαρή. Η ομοιόμορφη συμπεριφορά των εθνικών κρατών μπορεί να ερμηνευθεί ως αντανάκλαση της επίδρασης του παγκόσμιου συστήματος πάνω στις εθνικές πολιτικές, όπου προϋπάρχει ένα σύνολο κανόνων συμπεριφοράς που κρίνονται ως νόμιμες. Τα εθνικά κράτη υιοθετούν τέτοιες πολιτικές ανάλογα με το βαθμό σύνδεσής τους με το παγκόσμιο σύστημα ή στο βαθμό που επιθυμούν να επιτύχουν ή να διευρύνουν μια τέτοια διασύνδεση (Ramirez, 1987). Σύμφωνα και με την άποψη του Axford "η εθνική δράση επηρεάζεται από τις παγκόσμιες νοηματικές δομές" (1996:130).

Αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι ότι σύμφωνα με μια τέτοια οπτική "η πρακτική επαναβεβαιώνει και μεταβάλλει τους όρους της δράσης ενώ ταυτόχρονα στη δράση αποδίδεται το νόημα που αναδίδεται από αυτούς τους όρους, είτε αυτοί είναι υλικές δομές, είτε κανόνες που καθορίζουν τη συμπεριφορά" (Dessler, 1989:453). Σύμφωνα με μια τέτοια θεώρηση, ακόμα και η άναρχη φύση του διεθνούς συστήματος ερμηνεύεται ως κοινωνική κατασκευή που έχει το κύρος ενός παγκόσμιου θεσμού, ενώ ο πόλεμος και η στρατηγική ισορροπίας δυνάμεων αποτελούν πολιτιστικά προϊόντα αυτού του συστήματος που αναπαράγονται και διαφοροποιούνται μέσα από την πρακτική (Gusterson 1993, Koslowski & Kratochwil 1994).

Με τους όρους της οργανωτικής ρεαλιστικής θεώρησης του διεθνούς συστήματος τα βασικά του χαρακτηριστικά - η αναρχία και η ορθολογική στρατηγική επιβίωσης των κρατών - θεωρούνται δεδομένα. Η δημιουργία και η αλλαγή των ταυτοτήτων δεν α-

ποτελεί συνεπώς θέμα. Αντίθετα, η κριτική του Wendt πάνω στην παγκόσμια πολιτική κινείται πάνω σ' αυτήν ακριβώς τη γραμμή. Σύμφωνα με την οπτική του Wendt οι ταυτότητες δεν είναι δεδομένες αλλά δημιουργούνται. Η ταυτότητα ενός "υποκειμένου" και η έκφραση των συμφερόντων του δεν μπορεί να διαχωριστεί από το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο βρίσκονται και το υποκείμενο και οι νοηματικές δομές που νομιμοποιούν συγκεκριμένους τρόπους δράσης. Σε τελευταία ανάλυση, λέει ο Wendt, και τα υποκείμενα και οι δομές παράγονται και αναπαράγονται μέσα από τη δράση των υποκειμένων. Οι θεσμοί παράγονται μέσα από πολύπλοκες διαδικασίες και προϋποθέτουν τη διασύνδεση των ιδεών και των υποκειμένων καθώς και τη νομιμοποίησή τους μέσα στο χρόνο ως συμβατικές πρακτικές και φόρμες. Οι παγκόσμιοι θεσμοί - όπως η εθνική κυριαρχία - αναπαράγονται μέσα από την πρακτική των ατόμων και των συλλογικών υποκειμένων (όπως το ίδιο το εθνικό κράτος) και διαχέονται σε παγκόσμιο επίπεδο μέσα από την εξάπλωση του ίδιου του εθνικού κράτους. Η ταυτότητα των κρατών, ως υποκειμένων νομιμοποιημένων στην παγκόσμια σκηνή, είναι ακόμα ισχυρά δεμένη με το θεσμό της εθνικής κυριαρχίας. Λόγω αυτού του γεγονότος, ο θεσμός της εθνικής κυριαρχίας και το εθνικό κράτος ως συλλογικό υποκείμενο διατηρούν τη σταθερότητά τους (Wendt 1994:130).

4.2. Κράτος και Παγκοσμιοποίηση ή η Παγκοσμιοποίηση του Πολιτικού

Όπως υποστηρίζει ο John Ruggie, η επιβίωση του εθνικού κράτους σε ένα κόσμο αυξανόμενης αλληλεξάρτησης δεν θα έπρεπε να μας εκπλήσσει, γιατί τα κράτη είναι ριζωμένα σε βαθύτερο και πιο εκτεταμένο χρονικό επίπεδο από τις "παγκοσμιοποιητικές" δυνάμεις που πιθανόν να τα απειλούν. Μέσα από τη διασύνδεσή του με το έθνος - τον πιο ισχυρό σύγχρονο μύθο πολιτικής ταυτότητας - το κράτος αποτελεί προνομιακό θεσμό του κόσμου μας. Το "σύστημα εθνικών κρατών" αποτελούσε μέχρι πρόσφατα μετάφραση "του διεθνούς πολιτικού συστήματος". Ο Ruggie υποστηρίζει ότι το εθνικό κράτος παραμένει ο ισχυρότερος πολιτικός θεσμός της σύγχρονης εποχής. Μια τέτοια άποψη ωστόσο δεν είναι πλέον κυρίαρχη.

Η παγκοσμιοποίηση συχνά συνδέεται με την "κρίση του γεωγραφικά καθορισμένου εθνικού κράτους" (McGrew, 1992:87). Πράγματι, οι Held και McGrew μιλάνε για εντάσεις ανάμεσα στην παραδοσιακή εξουσία του εθνικού κράτους και τους τρόπους με τους οποίους οι διεθνείς τοπικές και παγκόσμιες δομές καθορίζουν τις κρατικές πολιτικές. Κατά την άποψή τους, οι δομές αυτές προσδιορίζονται από διεθνή καθεστώτα και θεσμοποιημένες οργανώσεις, από τη λογική της παγκόσμιας οικονομίας της οποίας η κυριαρχία αυξάνεται διαρκώς, από τις δεσμεύσεις που επιβάλλει το διεθνές δίκαιο στη συμπεριφορά των εθνικών κρατών και από τη μειούμενη δυνατότητα

του εθνικού κράτους να δημιουργήσει αίσθημα ασφάλειας στους υπηκόους του. Αναφέρονται ακόμη στις εντάσεις ανάμεσα στα κράτη και τις κάθε είδους μειονοτικές ομάδες που πιθανόν να έχουν επιδιώξεις που δεν μπορούν να εκφραστούν μέσα στα πλαίσια ενός ισχυρού εθνικού κράτους (Held and McGrew,1993:265-76).

Χαρακτηριστικό αυτού που ο Friedman ονομάζει "παγκόσμια κοινωνική πραγματικότητα" (1993:208) αποτελεί η αναπαραγωγή των εθνικών κρατών και ως συλλογικών υποκειμένων και ως παγκόσμιων δομών ταυτόχρονα, μέσα από την ίδια τους τη δράση. Η επιβίωση του εθνικού κράτους ως παγκόσμιου θεσμού και ως συλλογικού υποκειμένου εξαρτάται από την αναπαραγωγή του ευρύτερου παγκόσμιου πλαισίου στο οποίο συμμετέχουν και τα εθνικά κράτη αλλά και άλλοι διεθνικοί δρώντες, όπως οι διεθνείς οργανισμοί για παράδειγμα (Dryzek et al., 1989). Κι αυτό γιατί οι δομές μέσα στις οποίες λαμβάνει χώρα η δράση έχουν επίδραση πάνω στην εμπειρία της πραγματικότητας και την αίσθηση της ταυτότητας. Ωστόσο η εθνική ταυτότητα δεν αποτελεί απλώς προϊόν της σύνδεσης του κράτους με το ευρύτερο πλαίσιο.

Πρέπει να κατανοήσουμε τα κράτη και ως "φαντασιακές κοινότητες" (Anderson: 1983) που χτίζονται και από τη βάση και από την κορυφή. Το εθνικό κράτος είναι ο θεματοφύλακας της "φαντασιακής κοινότητας" για να χρησιμοποιήσουμε τον όρο του Benedict Anderson (1983). Πέρα από την εξασφάλιση της ασφάλειας και του βιοτικού επιπέδου, το εθνικό κράτος παρέχει και αναπαράγει τα κοινά πολιτισμικά νοήματα και το συλλογικό ορισμό της κοινωνίας. Βέβαια, στην πράξη, η ιδέα της πολιτισμικής ενότητας και η δημιουργία εθνικής ταυτότητας, γίνεται δυνατή μόνο με την εθιμική αλλά και τη νομική αναγνώριση ότι τα περισσότερα εθνικά κράτη είναι στην πραγματικότητα πολυ-εθνικές ενότητες ή αποκτούν πολυ-πολιτισμική σύνθεση. Στην Αυστραλία για παράδειγμα αναγνωρίζονται σήμερα 141 επίσημες κουλτούρες, μια καθαρή αποδοχή του γεγονότος ότι η λευκή αυστραλιανή ταυτότητα μεταβάλλεται μέσα από διαδικασίες μετανάστευσης και αφομοίωσης πληθυσμών.

Η αναπαραγωγή της ταυτότητας είναι συχνά προβληματική, μια που όλες οι ταυτότητες ανασυνθέτονται μέσα από τη δράση, και μια που το πλαίσιο δράσης πρέπει και αυτό να αναπαράγεται ώστε να εγχαράσσεται στη μνήμη. Τα παραπάνω ισχύουν και για το εθνικό κράτος ως πλαίσιο δράσης για τη δημιουργία της εθνικής ταυτότητας. Η ιδέα πως το εθνικό κράτος αποτελεί μια "κατασκευασμένη" ολότητα που μπορεί να διαθέτει κάποια αυτονομία από το παγκόσμιο σύστημα βάλλεται τελευταία από παντού. Στην πρώην Σοβιετική Ένωση, που αποτελούσε η ίδια μια κολοσσιαία προσπάθεια "ενοποίησης ταυτοτήτων", είδαμε με την κατάρρευση να ανθίζουν μειονοτικές ταυτότητες που διεύρυναν το χάσμα ανάμεσα στο έθνος, στις εθνοτικές ομάδες,

τις ethnie, με την έννοια που δίνει ο Anthony Smith στον όρο (1979) και το κράτος. Η σειρά παρόμοιων παραδειγμάτων είναι ατέλειωτη.

Παραμένει λοιπόν γεγονός ότι ο τοπικισμός αποτελεί τη βάση συγκρούσεων. Η διαφορά είναι ότι οι συγκρούσεις εισχωρούν στο εσωτερικό του κράτους, καταρρίπτοντας το μύθο του εθνικού κράτους ως γεωγραφικού και κοινωνικού χώρου στο εσωτερικό του οποίου επικρατεί ειρήνη. Σε πολλές περιπτώσεις η διαμάχη δεν είναι δυνατόν να επιλυθεί μέσα από έναν επίσημο εθνικό πλουραλισμό. Οι εθνικές εκκαθαρίσεις ή οι αποσχίσεις είναι πιθανές καταλήξεις, όπου η πολιτική της εθνικής ταυτότητας εκφράζεται με παράλληλη απαίτηση για τοπική αυτονομία. Στην πραγματικότητα η "νέα" πολιτική της ταυτότητας αντικρούει το παλιότερο ιδεώδες της "ολιστικής εθνικής ταυτότητας". Η κατάρρευση του εθνικού κράτους είναι πιθανό να προκαλέσει τη δημιουργία μικρότερων ενοτήτων - όπως αυτές που δημιουργούνται στη Βοσνία, στην Αμπχαζία, τα Σκόπια, αλλά και τη Βόρεια Ιταλία ή το Βέλγιο.

Σύμφωνα με την ερμηνεία του Mestrovic (1994) η κατάτμηση της Ανατολικής Ευρώπης, μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων, συναντά το αντίστοιχό της σε μια "βαλκανοποίηση της Δύσης", μια τάση που τείνει να σπάσει τη Δυτική Ευρώπη σε μικρότερα, αυτόνομα τμήματα. Ο μετα-κομμουνισμός στην Ανατολή συναντά το μετα-μοντερνισμό στη Δύση, στο φυσικό και ψυχολογικό πεδίο του εθνικού κράτους, το οποίο μπορεί να μην αντέξει τις εντάσεις.

Αλλά αν όλα αυτά υπονοούν ότι το εθνικό κράτος αποδομείται από τη βάση του, τι γίνεται από την κορυφή;

Από "τα πάνω" η όποια αυτόνομη δράση του κράτους περιορίζεται από τη δράση των διεθνών οργανισμών. Ήδη από την περίοδο του ψυχρού πολέμου η έννοια της συλλογικής ασφάλειας - μια έννοια που βρίσκεται στην καρδιά του ορισμού του εθνικού κράτους - ρίζωσε μέσα στην καρδιά υπερεθνικών οργανισμών όπως το ΝΑΤΟ και το Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Πιο πρόσφατα είδαμε τις Η.Π.Α. - αυτό το ισχυρότατο κράτος της "νέας τάξης πραγμάτων"- να εμπλέκεται σε μια διαδικασία χτισίματος συμμαχιών μέσα στον Ο.Η.Ε. για να νομιμοποιήσει τη δράση του στη διαμάχη του με το Ιράκ. Στην περίπτωση της Βοσνίας είδαμε κυβερνήσεις να αποφασίζουν την εμπλοκή ή απεμπλοκή τους από τη σύρραξη με γνώμονα την ανάγκη να βρίσκονται ευθυγραμμισμένες με τις απόψεις διεθνών συλλογικών φορέων, όπως το ΝΑΤΟ ή ο Ο.Η.Ε. και η Ευρωπαϊκή Ένωση. Το εύλογο ερώτημα που τίθεται είναι αν περνάμε σε διαφορετικές μορφές πολιτικής οργάνωσης. Αν φθάσαμε στη μετά το εθνικό κράτος εποχή. Στο ερώτημα αυτό δίνει καταφατική απάντηση η σχολή του "θεσμικού ρεαλισμού" δια στόματος δύο σημαντικών εκπροσώπων της, των Rosenau και Gilpin.

Σύμφωνα με την άποψη του Rosenau, μπορούν να διακριθούν δύο φάσεις της διεθνούς πολιτικής. Στη διάρκεια της πρώτης, η διεθνής σκηνή μονοπωλείται από την κυριαρχία των εθνικών κρατών. Στη διάρκεια της δεύτερης, που σηματοδοτεί την είσοδο στην εποχή της μετα-διεθνούς πολιτικής, τα εθνικά κράτη ως δρώντα συλλογικά υποκείμενα, μοιράζονται το παγκόσμιο σκηνικό και την εξουσία με διεθνείς οργανισμούς, πολυεθνικά συγκροτήματα και πολυεθνικά κοινωνικά και πολιτικά κινήματα. Παρατηρείται αύξηση του αριθμού των διεθνών οργανισμών και των μη-κυβερνητικών οργανώσεων. Το αξίωμα "σκέφτομαι παγκόσμια, δρω τοπικά" γίνεται εμφανώς πραγματικότητα, ενώ ενισχύεται το αίσθημα ότι οι λαοί μπορούν να κυβερνηθούν και μέσω διεθνών θεσμών (Μπεκ,1999:112-13).

"Η μετάβαση από την εποχή του εθνικού στην εποχή του μετα-εθνικού, σύμφωνα με τον Rosenau, αποδεικνύεται πρώτο με τη δραστηριότητα του διεθνούς πολιτικού συστήματος και δεύτερο με το γεγονός ότι η μονοσήμαντη δομή εξουσίας των ανταγωνιστικών εθνικών κρατών αντικαθίσταται από μια πολυκεντρική κατανομή των εξουσιών σε ένα πλήθος διεθνικών αλλά και εθνοκεντρικών δρώντων, οι οποίοι ενίοτε ανταγωνίζονται και ενίοτε συνεργάζονται μεταξύ τους. Υπάρχουν λοιπόν δύο πεδία αναφορικά με τις παγκόσμιες κοινωνίες: Από τη μία, η κοινωνία των κρατών, στην οποία οι κανόνες της διπλωματίας και της εθνικής ισχύος εξακολουθούν να είναι οι καθοριστικοί παράγοντες, από την άλλη μια παγκοσμίων διαστάσεων διεθνική υποπολιτική" (Μπέκ,1999:114). Στα πλαίσια αυτής της υποπολιτικής κινούνται πολλοί διεθνικοί δρώντες, όπως τα πολυεθνικά συγκροτήματα επιχειρήσεων, η Greenpeace, η Διεθνής Αμνηστία, αλλά και η Διεθνής Τράπεζα, το ΝΑΤΟ, η Ευρωπαϊκή Ένωση κ.λ.π."

Η μετάβαση από μια πολιτική που κυριαρχείται από το εθνικό κράτος σε μια πολυκεντρική πολιτική αναδεικνύει κατά τον Rosenau την ιδιαίτερη δυναμική της τεχνολογίας. "Είναι η τεχνολογία, σε τελική ανάλυση, που έχει ενισχύσει τις σχέσεις ανάμεσα στις τοπικές, εθνικές και διεθνείς κοινότητες, και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό που δεν μπορεί να συγκριθεί με καμιά προηγούμενη εποχή" (Rosenau,1990:17).

Η αναντίστρεπτη πολυκεντρικότητα της παγκόσμιας πολιτικής σηματοδοτεί μιαν κατάσταση στην οποία:

- Διεθνικοί οργανισμοί δρουν ανταγωνιστικά ή συνεργατικά
- Διεθνικά προβλήματα καθορίζουν την πολιτική ημερήσια διάταξη
- Διεθνή γεγονότα δημιουργούν αναταραχές σε διαφορετικές χώρες και ηπείρους στις οποίες μεταφέρονται μέσω δορυφορικών τηλεοράσεων

Σαν αποτέλεσμα, δημιουργούνται:

- Διεθνικές κοινότητες, οι οποίες βασίζονται π.χ. στη θρησκεία (Ισλάμ) στη γνώση (ειδικοί), στον τρόπο ζωής (ποπ, οικολογία), στη συγγένεια (οικογένειες), στις πολιτικές κατευθύνσεις (κινήματα για το περιβάλλον) κ.λ.π.
- Διεθνικές δομές, όπως μορφές εργασίας, παραγωγής και συνεταιρισμού, τράπεζες, κινήσεις κεφαλαίων, τεχνικές γνώσεις, που γεννούν και σταθεροποιούν σχέσεις συναλλαγών αλλά και συγκρουσιακές καταστάσεις πέρα από σύνορα και αποστάσεις.

Μια τέτοια θέση δεν θεωρεί το κράτος μια ενότητα χωριστή από την κοινωνία των πολιτών, με δική της λογική και νόμους. Τα κράτη, ως δρώντα συλλογικά υποκείμενα, υπόκεινται σε θεσμικούς περιορισμούς, σε κανόνες. Κατά συνέπεια η (εξωτερική) πολιτική τους είναι μάλλον το αποτέλεσμα της αλληλαντίδρασης με τους θεσμοποιημένους κανόνες, παρά η έκφραση ενός ωμού συμφέροντος. Κεντρική είναι η ιδέα ότι ένα θεσμικό πλαίσιο πολιτιστικών κανόνων προϋπάρχει των κρατών και κατά συνέπεια επηρεάζει τη συγκρότηση της ταυτότητάς τους.

Η δράση των κρατών, καθορίζεται εν μέρει από αυτό το σύμπλεγμα κανόνων, αλλά οι σχέσεις ανάμεσα στα υποκείμενα και τους ίδιους τους κανόνες είναι ανακλαστικές. Συνεπώς τα κράτη βασίζονται στο υπάρχον κανονιστικό σύστημα για τον αυτοκαθορισμό τους και τη νομιμοποίηση της συμπεριφοράς τους. Μια τέτοια θέση, γνωστή και ως θέση της "πολλαπλής εξάρτησης", υπονοεί ότι το σύστημα, όχι μόνο περιορίζει τη συμπεριφορά των δρώντων υποκειμένων, αλλά καθορίζει και την ταυτότητά τους ενώ, μέσα από την ανακλαστική σχέση του με τα συλλογικά υποκείμενα, επανακαθορίζεται το ίδιο το σύστημα από τη δράση των συλλογικών υποκειμένων.

Η κρατική πολιτική υφίσταται τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης. Ο τρόπος που η κάθε πολιτική ηγεσία ερμηνεύει τις συνθήκες που επικρατούν κάθε δεδομένη στιγμή στο εσωτερικό ενός κράτους και αντίστοιχα καθορίζει το εθνικό συμφέρον, επηρεάζεται από μια πλειάδα παραγόντων. Οι παράγοντες αυτοί είναι ως ένα βαθμό ενδογενείς. Η εσωτερική για παράδειγμα ζήτηση για εκπαιδευτικές υπηρεσίες, είναι πιθανόν να αντανακλά δημογραφικές και οικονομικές συνθήκες. Μια αλλαγή πολιτικής θα λάβει υπόψη της και την πολιτική που μέχρι εκείνη τη στιγμή ασκήθηκε. Η χάραξη όμως της όποιας εθνικής πολιτικής επηρεάζεται και από τις ιδέες και τις θέσεις που επικρατούν στο διεθνή χώρο και που τη δεδομένη στιγμή νομιμοποιούνται από τις διεθνείς πρακτικές που εφαρμόζονται ή προτείνονται από τα ισχύοντα διεθνή καθεστώτα, για παράδειγμα τους διεθνείς οργανισμούς.

Τα διεθνή αυτά καθεστώτα διαμορφώνονται μέσα από την ανακλαστική σχέση που υφίσταται ανάμεσα σε μια πλειάδα διεθνικών δρώντων οι οποίοι ενεργοποιούνται στο διεθνή χώρο.

Οι θέσεις του θεσμικού ρεαλισμού σχετικά με το δυναμικό, ρευστό και ασαφή χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος τον απομακρύνουν από τον κλασσικό ρεαλισμό και τον νεορεαλισμό. Εδώ ας επισημάνουμε τρεις τέτοιες θέσεις.

Πρώτον, η θέση της "πολλαπλής εξάρτησης" ή "διεθνούς πολιτικής οικονομίας" υποβάθμισε τη βασική υπόθεση του ρεαλισμού, ότι τα θέματα εθνικής ασφάλειας κυριαρχούν στη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής των εθνικών κρατών και ότι η στρατιωτική ισχύς παραμένει το σημαντικότερο όργανο εφαρμογής της πολιτικής αυτής. Αντίθετα, τώρα δίνεται έμφαση στις διεθνείς οικονομικές διαδικασίες. Κύρια δρώντα συλλογικά υποκείμενα στη διεθνή σκηνή δεν θεωρούνται μόνο τα κράτη, αλλά και οι τράπεζες, οι μεγάλες πολυεθνικές και -στην ευρύτερή τους έννοια - οι αγορές. Το κράτος δεν εμφανίζεται ως η κυρίαρχη μορφή πολιτικής οργάνωσης ή το σημαντικότερο συλλογικό υποκείμενο στην παγκόσμια σκηνή. Η ισορροπία μεταξύ των ζητημάτων στρατιωτικής ισχύος και ασφάλειας, που ακόμα καθορίζονται από το εθνικό κράτος ή από συμμαχίες μεταξύ κρατών, και των παγκόσμιων οικονομικών δυνάμεων και διεθνών οργανισμών (όπως η GATT ή το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο) αποτελεί την κινητήριο δύναμη και το θεμέλιο λίθο του διεθνούς συστήματος.

Δεύτερον, εμφανίζεται η έννοια των "διεθνών καθεστώτων" (international regimes). Ο όρος είναι δανεισμένος από τα διεθνή οικονομικά και προσδιορίζει διαδικασίες που καλύπτουν κανόνες, πρότυπα, αρχές και τρόπους λήψης αποφάσεων (Keohane & Nye,1988). Τα διεθνή καθεστώτα είναι "θεσμοποιημένα συστήματα συνεργασίας σε ένα συγκεκριμένο τομέα και μπορεί να έχουν ή να μην έχουν μορφή οργανισμού" (Axford, 1995:41). Η τροποποίηση του παραδοσιακού μοντέλου διεθνών σχέσεων από τους θεσμικούς ρεαλιστές επικεντρώνεται στους τρόπους με τους οποίους η αλληλεξάρτηση ή οι περιορισμοί που προκύπτουν από τη λειτουργία της αγοράς, μπορούν να οδηγήσουν σε συνεργασία και αυξημένη εμπιστοσύνη ανάμεσα στα κράτη, τόση που να εξασφαλίσει και την παραχώρηση κυριαρχικών ακόμη δικαιωμάτων των εθνικών κρατών σε ορισμένους τομείς (Wendt, 1994: 384-99). Με μια τέτοια οπτική αναλύεται για παράδειγμα η ιστορία της Ευρωπαϊκής Ένωσης από τους θεσμικούς ρεαλιστές. Τέτοιες ερμηνείες χρησιμοποιούνται επίσης και σε άλλες περιπτώσεις όπου η συνεργασία μεταξύ κρατών μπορεί να δώσει καλύτερα αποτελέσματα και με μικρότερο κόστος από τη μεμονωμένη δράση με βάση το κρατικό συμφέρον.

Τρίτο θέμα αποτελεί το πρόβλημα της παγκόσμιας τάξης (ή της έλλειψής της). Ορισμένοι θεσμικοί ρεαλιστές επέλεξαν να αντιμετωπίσουν το θέμα της ύπαρξης μιας ηγεμονικής δύναμης με τρόπο που τη θεωρεί πηγή σταθερότητας και προώθησης της συνεργασίας μέσα από διεθνή καθεστώτα. Η δράση των Η.Π.Α. ως μοναδικής υπερδύναμης μετά την κατάρρευση της Ε.Σ.Σ.Δ. προώθησε ιδιαίτερα τέτοιες ερμηνείες. Η θέση του Gilpin για παράδειγμα έχει ως εξής: "Είναι απαραίτητος ένας ηγεμόνας για να μπορέσει να διατηρηθεί ένα καθεστώς δικαίου σε μια νέα φιλελεύθερη διεθνή τάξη της αγοράς... Η ιστορική εμπειρία διδάσκει ότι εκεί όπου αυτή η φιλελεύθερη και ταυτόχρονα κυρίαρχη αγορά απέτυχε, η ανάπτυξη διεθνών σχέσεων έγινε μια υπόθεση υπερβολικά δύσκολη ή και αδύνατη για τον απλό λόγο ότι τα πάντα έγιναν αντικείμενο συγκρούσεων. Η εξάπλωση της αγοράς σε ολοκληρωμένα παγκόσμια δίκτυα και κοινωνικούς χώρους είναι αδύνατη χωρίς την ύπαρξη μιας φιλελεύθερης ηγεμονικής δύναμης η οποία να την ευνοεί και να τη βοηθά να παίρνει σάρκα και οστά" (R. Gilpin, 1987: 85-88).

Πάνω σ' αυτή τη βάση ο Gilpin επιμένει ότι το εθνικό κράτος παραμένει ακόμη στο επίκεντρο του διεθνούς συστήματος: η παγκοσμιοποίηση του πολιτικού γεννιέται κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις στα πλαίσια της διεθνούς πολιτικής. Είναι προϊόν μιας επιτρεπτής παγκόσμιας τάξης – "μιας τάξης ανάμεσα σε κράτη, τα οποία το πρώτο και το τελευταίο που εν γένει επιτρέπουν είναι να δημιουργούνται, να αναπτύσσονται και να σταθεροποιούνται σχέσεις και δίκτυα εξαρτήσεων πέρα και ανάμεσα στις εξουσίες των εθνικών κρατών" (Μπεκ, 1999:116).

4.3. Η Οργάνωση του Διεθνούς Χώρου: Από το Εθνικό στο Διεθνικό Κράτος

Στη διάρκεια του 20ου αιώνα παρατηρείται μια διαφοροποίηση των θεωρητικών προσεγγίσεων που αναφέρονται στην οργάνωση του διεθνούς χώρου και το πλαίσιο λειτουργίας των διεθνών σχέσεων. Το γεγονός αυτό φαίνεται να αντανακλά και τη διαφορετική βίωση της ιστορικής πραγματικότητας κατά τη διάρκεια μιας μετάβασης από μια μοντέρνα, καπιταλιστική σε μια μετα-μοντέρνα, μετα-καπιταλιστική κοινωνία. Με βάση τις διαφοροποιήσεις των θεωρητικών σχημάτων, που συνοπτικά παρατέθηκαν παραπάνω, μπορούν να διακριθούν δυο κύριες φάσεις και δύο αντίστοιχες μορφές διάρθρωσης του διεθνούς συστήματος.

Η πρώτη φάση αποτελεί εξέλιξη του ευρωπαϊκού συστήματος ισορροπίας δυνάμεων και διαρθρώνεται γύρω από το κυρίαρχο θεσμό του εθνικού κράτους. Χρονικά, η περίοδος αυτή εκτείνεται από την άνοδο του εθνικού κράτους μέχρι το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Κι αν το τέλος αυτής της περιόδου είναι χρονικά αδιαμφισβήτητο και

συμπίπτει με το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, η αρχή της τοποθετείται από άλλους στην βιομηχανική επανάσταση, και από άλλους είτε στη Γαλλική επανάσταση το 1789 είτε στο τέλος του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ού, όταν πια έχουν παγιωθεί τα σύνορα των Ευρωπαϊκών (εθνικών) κρατών.

Στη διάρκεια αυτής της φάσης σχηματίζεται η εικόνα ενός Χομπσιανού "κλειστού" διεθνούς συστήματος, που αποτελείται από (τυπικά μόνον) ισότιμα, ανεξάρτητα κράτη που δρουν στη βάση του εθνικού τους συμφέροντος και ανταγωνίζονται μεταξύ τους για την κατοχύρωση του εθνικού τους ζωτικού χώρου. Οι διεθνείς σχέσεις εξισούνται με το σύνολο των διμερών διακρατικών σχέσεων. Αυτή είναι και η εικόνα του διεθνούς που αντανακλάται στα κλασικά μοντέλα που παρήχθησαν από τη δεκαετία του 1940 μέχρι αυτή του 1960 (τα οποία έχουν επηρεαστεί από την ιστορική εμπειρία του 19ου αιώνα, όπως αυτή βιώθηκε μέχρι τα μέσα του 20ού) και τα οποία καθόρισαν το σχεδιασμό της πολιτικής μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1970.

Στη διάρκεια αυτής της φάσης το μέγεθος και η ισχύς ενός εθνικού κράτους αποτελούν βαρύνοντες παράγοντες που καθορίζουν τη δυνατότητα χάραξης μιας λίγο ή πολύ αυτόνομης εθνικής πολιτικής σε όλα τα επίπεδα (και στο εκπαιδευτικό).

Κατάληξη της πρώτης φάσης και η απαρχή της δεύτερης αποτελεί ο μεσοπόλεμος, ένα στάδιο ενδιάμεσο και μεταβατικό, που σηματοδοτεί την αρχή της διαφοροποίησης της οργάνωσης του διεθνούς χώρου. Ο ρόλος και η ισχύς των διεθνών οργανισμών, που εμφανίζονται στις αρχές του εικοστού αιώνα είναι περιορισμένος, ίσως γι' αυτό και η δράση τους είναι αναποτελεσματική. Η έννοια της εθνικής κυριαρχίας αποτελεί (ακόμη) το θεμέλιο λίθο του διεθνούς συστήματος ο οποίος δεν έχει ακόμη αμφισβητηθεί ανοιχτά, ενώ η δράση των ισχυρών κρατών (των Μεγάλων Δυνάμεων) αποτελεί βαρύνοντα παράγοντα διαμόρφωσης του διεθνούς πλαισίου. Το σημαντικό στοιχείο που για πρώτη φορά εμφανίζεται είναι ότι μια διεθνής καταδίκη στην Κ.τ.Ε. για παράδειγμα επηρεάζει την κρατική δράση και πολιτική (ακόμα και στο εκπαιδευτικό επίπεδο). Στην περίοδο του μεσοπολέμου έχει ήδη εισαχθεί στο διεθνές σύστημα η αρχή της προστασίας των εθνοτήτων και των εθνικών μειονοτήτων. Χαρακτηριστικό είναι εξ άλλου το γεγονός ότι μιλάμε για Κοινωνία των Εθνών και όχι των κρατών.

Η δεύτερη φάση, που διαρκεί μέχρι σήμερα, για λόγους συντομίας μπορεί να χαρακτηριστεί και φάση "παγκοσμιοποίησης" του διεθνούς χώρου (μια που ο όρος έχει πλέον καθιερωθεί χωρίς να είναι και ο καταλληλότερος). Η διαφορετική διάρθρωση των διεθνών σχέσεων εμφανίζεται ως αποτέλεσμα της ενεργητικής συμμετοχής "διεθνικών δρώντων" (διεθνών οργανισμών και άλλων υπερεθνικών φορέων) στη χάραξη και εφαρμογή πολυμερών πολιτικών σε όλα τα επίπεδα (κατά συνέπεια και το εκ-

παιδευτικό). Η οικονομική ανάπτυξη έχει ήδη απομακρυνθεί από τον παλαιότερο στόχο της, της δημιουργίας και περιφρούρησης της εθνικής οικονομίας και προχωρεί προς τη δημιουργία μίας διεθνούς οικονομίας, ή σε πρώτη φάση τουλάχιστον, περιφερειακών συσπειρώσεων ή περιφερειακών εμπορικών συνασπισμών (σύμφωνα με την ορολογία της UNESCO). Παράλληλα παγκοσμιοποιητικές τάσεις εμφανίζονται τόσο στο χώρο του πολιτισμού (της κουλτούρας) όσο και της πολιτικής.

Αναλύοντας το διεθνή χώρο από την οπτική της παγκοσμιοποίησης δεν αντιμετωπίζουμε την προοπτική ενός ενοποιούμενου κόσμου, χωρίς κράτη. Άλλωστε λογική προϋπόθεση ενός διεθνούς συστήματος - όποια μορφή κι αν λάβει αυτό – αποτελεί το κράτος. Σύμφωνα όμως με μια τέτοια οπτική η ισχύς και η αυτονομία του εθνικού κράτους περιορίζεται και περνάμε σε μια νέα εποχή άνθησης των περιφερειακών σχέσεων όπου εμφανίζονται και νέες μορφές πολιτισμικών διεκδικήσεων. Η αυξανόμενη αλληλεξάρτηση των κρατών σε οικονομικό, πολιτικό και πολιτιστικό επίπεδο μας οδηγεί σε λογικές "παγκοσμιοεντοπιότητας" – σύμφωνα με την ορολογία του Ούλριχ Μπεκ– διασύνδεσης του τοπικού και περιφερειακού (εθνικού) με το παγκόσμιο (διεθνές).

Στην περίοδο του διπολισμού, στα πλαίσια των δύο κυρίαρχων κρατικών συνασπισμών αναδύονται και ισχυροποιούνται διεθνείς οργανισμοί (ΟΗΕ, ΝΑΤΟ, ΟΕΟΣ/ΟΟΣΑ στο Δυτικό Συνασπισμό και αντίστοιχα Σύμφωνο της Βαρσοβίας, ΚΟΜΕΚΟΝ, στον Ανατολικό Συνασπισμό). Παράλληλα διαμορφώνονται και οι πρώτες "παγκόσμιες διαδικασίες" ή "διεθνή καθεστώτα" (π.χ. GATT) που αργά και σταδιακά αποδυναμώνουν την παλαιότερα αδιαμφισβήτητη ισχύ του εθνικού κράτους. Κάτω από τέτοιες συνθήκες οι δυνατότητες αλλά και το νόημα χάραξης μιας αυτόνομης εθνικής πολιτικής, (εξωτερικής ή εκπαιδευτικής), μεταβάλλονται.

Μέχρι το 1989 ο πολυμερής χαρακτήρας του διεθνούς χώρου "συγκαλύπτεται" καθώς οι τάσεις παγκοσμιοποίησης μορφοποιούνται στα πλαίσια του διπολισμού και του ψυχρού πολέμου. Η οργάνωση του διεθνούς χώρου σημαδεύεται από την προσπάθεια των δύο υπερδυνάμεων να προσδέσουν στο άρμα τους έναν όλο και αυξανόμενο αριθμό αδέσμευτων εθνικών κρατών που δημιουργούνται καθώς προχωρεί η διαδικασία απο-αποικιοποίησης. Ο ανταγωνισμός αυτός που σημάδεψε τις δεκαετίες του ΄50, του ΄60 και του ΄70, προσέδωσε στο διεθνές σύστημα μιαν επίπλαστη σταθερότητα στο πολιτικό επίπεδο και μια παγίωση των εθνικών συνόρων. Εκεί όμως που ο Δυτικός συνασπισμός εμφανίζει τη μέγιστη σταθερότητα, στην καρδιά της Δυτικής Ευρώπης, ήδη δημιουργείται μια πρώτη περιφερειακή συσπείρωση, ένας υπερεθνικός σχηματισμός κρατών, η Ε.Ο.Κ., ενώ ταυτόχρονα στο πολιτιστικό και το πολιτικό

επίπεδο παρατηρείται έξαρση των τοπικών ταυτοτήτων με την εμφάνιση των νεοεθνικιστικών κινημάτων.

Ενώ η ιστορική εμπειρία δείχνει ήδη την αλλαγή του διεθνούς σκηνικού, η θεωρητική απεικόνιση παραμένει προσκολλημένη στο "επιστημονικό παράδειγμα" και αδυνατεί να περιλάβει στις αναλύσεις και τις περιγραφές της τη νέα πραγματικότητα όπως αυτή διαμορφώνεται. Ακόμα και στις περιγραφές των θεωρητικών της εξάρτησης, οι οποίοι επιχειρούν να ιεραρχήσουν τα κράτη μέσα σε σχήματα κέντρου-περιφέρειας, προς χάριν της θεωρητικής ομοιογένειας υποβαθμίζεται η ύπαρξη δύο τουλάχιστον κέντρων και αντίστοιχων περιφερειών. Είναι όμως η ύπαρξη αυτής ακριβώς της ιστορικής συνθήκης που οδηγεί τελικά στη δημιουργία των διεθνών οργανισμών και στη σταδιακή εμφάνιση αυτού που ο Roseneau ονομάζει μετά-διεθνή πολιτική και ο Μπεκ διεθνή υποπολιτική.

Χρειάστηκε η ιστορική εμπειρία του 1989 και η κατάρρευση του ενός από τους δύο πόλους του συστήματος για να αναθεωρηθούν τα θεωρητικά σχήματα της προηγούμενης περιόδου και να επιχειρηθεί η θεωρητική ανάλυση της (παρελθούσας και τρέχουσας) ιστορικής εμπειρίας μέσα από σχήματα που αναφέρονται συνολικά στο παγκόσμιο επίπεδο και αποκαλύπτουν την πολυμέρεια και τα δύο διαφορετικά επίπεδα του διεθνούς συστήματος: το εθνικό και το διεθνικό.

Μετά την κατάρρευση του διπολισμού η πολυμέρεια του διεθνούς συστήματος γίνεται εμφανής ενώ εμφανίζονται ακόμη εντονότερες διαφοροποιήσεις στη λειτουργία του. Τα εθνικά κράτη ως δρώντα υποκείμενα δείχνουν να κατανοούν και να αποδέχονται ανοιχτά τις αλλαγές στη δομή του διεθνούς συστήματος και τη δημιουργία μιας "Νέας Τάξης" πραγμάτων. Το "παγκόσμιο καθεστώς" της εθνικής κυριαρχίας εμφανώς υποχωρεί και ο θεσμός του εθνικού κράτους, χωρίς να έχει εντελώς αποδυναμωθεί, βάλλεται από παντού. Βάλλεται από τα πάνω, από το γεγονός ότι αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα ευρύτεροι πολιτικοί σχηματισμοί, περιφερειακές συσπειρώσεις, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, ο Βορειοατλαντικός χώρος ελεύθερων συναλλαγών ή και άλλες συσπειρώσεις που αναδύονται, (για παράδειγμα Ιαπωνία και χώρες του Ειρηνικού). Βάλλεται όμως και από τη βάση, με το σχηματισμό σε όλη την Ευρώπη διασπαστικών ή αποσχιστικών "νεοεθνικιστικών" κινημάτων, αλλά και ευρύτερων κοινωνικών κινημάτων, όπως το οικολογικό, που όχι μόνο δεν έχουν διασπαστικό χαρακτήρα αλλά ωθούν τα κράτη σε διεθνή συνεργασία για την αντιμετώπιση κοινών προβλημάτων.

Το πρότυπο του "διεθνικού" κράτους, που τώρα εμφανίζεται, βρίσκεται στον αντίποδα των προηγούμενων προτύπων αντιπαράθεσης ή συνεργασίας. Τα διεθνικά κράτη

ενώνονται για να αποτελέσουν την απάντηση στην παγκοσμιοποίηση και κατ' αυτόν τον τρόπο αναπτύσσουν την περιφερειακή τους ανεξαρτησία και ταυτότητα δίπλα στα εθνικά τους χαρακτηριστικά. Μεταβάλλονται σε κράτη συνεργατικά και η διακρατική ενότητα τους ανοίγει νέους ορίζοντες δραστηριοποίησης (Μπεκ, 1999: 263). Κι αυτό γιατί στο νέο διεθνές πλαίσιο που τώρα διαμορφώνεται προβάλλονται οι αρχές της "συμπεριληπτικής κυριαρχίας" και του "διεθνικού φεντεραλισμού".

Σύμφωνα με την αρχή της συμπεριληπτικής κυριαρχίας, η παραίτηση του εθνικού κράτους από δικαιώματα σύμφυτα με την κυριαρχία του, είναι διαδικασία παράλληλη με την ενίσχυση των δυνατοτήτων παρέμβασης του στις πολιτικές και άλλες εξελίξεις μέσα από τη διεθνική κυριαρχία. Σύμφωνα πάλι με την αρχή του διεθνικού φεντεραλισμού τα εθνικά κράτη ακολουθούν μια πολιτική ενεργητικής ενσωμάτωσης στο διεθνές πλαίσιο σχέσεων και εξαρτήσεων, "ώστε να μπορούν να ανανεωθούν ως μεμονωμένα παγκοσμιοτοπικά κράτη, αλλά και να περιορίσουν την εξουσία ισχυρών διεθνικών κέντρων" (Μπεκ, 1999: 268).

Βρισκόμαστε λοιπόν μπροστά σε μια μετάβαση από το "εθνικό" στο "διεθνικό" κράτος, με την έννοια που χρησιμοποιεί τον όρο ο Ούλριχ Μπεκ. Το εθνικό κράτος είναι ένα κράτος εδαφικό: η ισχύς του είναι βασισμένη στη σύνδεσή του με ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο, μέσα στον οποίο το εθνικό κράτος διατηρεί τον αποκλειστικό έλεγχο των υπηκοοτήτων, των ισχυόντων νόμων, της υποχρέωσης της υπεράσπισης των συνόρων κ.λ.π. *Σταδιακά ωστόσο, "η παγκόσμια κοινωνία η οποία έχει δημιουργηθεί ως αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης, παρεισφρύει στο εθνικό κράτος και το σχετικοποιεί, επειδή ένα σύνθετο και μη προσδιοριζόμενο τοπικά πλήθος κοινωνικών δομών, δικτύων επικοινωνίας, σχέσεων με την αγορά, τρόπων ζωής, ξεπερνά τα εδαφικά σύνορα των εθνικών κρατών. Απέναντι σ' αυτή την κατάσταση τα εθνικά κράτη, στην προσπάθειά τους να απομονωθούν, πέφτουν σε αντιφάσεις. Διότι, για να αντεπεξέλθει στον παγκόσμιο ανταγωνισμό, θα πρέπει το κάθε κράτος να προσελκύει κεφάλαιο, ανθρώπινο δυναμικό και γνώση" (Μπεκ, 1999: 62).*

Φαίνεται λοιπόν να προβάλλεται τελευταία ένα νέο πλαίσιο θεώρησης του διεθνούς χώρου. Ωστόσο, το πλαίσιο αυτό που τώρα διαμορφώνεται παραμένει ρευστό και ασαφές και δεν έχει (ακόμη) αποκρυσταλλωθεί σε μια συστηματική θεώρηση της ιστορικής εμπειρίας μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο.

5. Συμπεράσματα: Διεθνοποίηση, Παγκοσμιοποίηση & Φοιτητική Κινητικότητα

Οι αλλαγές στην οργάνωση του διεθνούς χώρου φαίνεται να έχουν επιπτώσεις στο χώρο της εκπαίδευσης κατά συνέπεια και πάνω στη χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Σήμερα συχνά προβάλλεται η εικόνα ενός πανεπιστημίου με χαρακτήρα διεθνή, οικουμενικό και κοσμοπολίτικο, που πάντα ήταν ανοιχτό στους φοιτητές και τους μελετητές του κόσμου όλου. Κείμενα που αναφέρονται στην ακαδημαϊκή κινητικότητα των τελευταίων χρόνων, συχνά ξεκινάνε παραβάλλοντας την μ' εκείνη της εποχής του Εράσμου. Για παράδειγμα σε ειδικό τεύχος του περιοδικού Higher Education Policy με θέμα "Ακαδημαϊκή κινητικότητα και Διεθνοποίηση των Πανεπιστημίων", ο William H. Allaway έγραφε: "Στην πάροδο των χρόνων, από το Μεσαίωνα μέχρι σήμερα, μια έννοια προσέδωσε σταθερότητα... στο θεσμό του Πανεπιστημίου. Αυτή ήταν η έννοια της διαφορετικότητας που προερχόταν από τη συμμετοχή καθηγητών και φοιτητών απ' όλο τον τότε γνωστό κόσμο, με σκοπό τη δημιουργία και τη μετάδοση της νέας γνώσης. Αρχίζοντας από την έννοια του "περιπλανώμενου μελετητή" στους παλαιότερους χρόνους, κινηθήκαμε σ' αυτό τον αιώνα προς την έννοια των "εκπαιδευτικών ανταλλαγών", και πιο πρόσφατα χαρακτηρίσαμε αυτή τη διαδικασία "ακαδημαϊκή κινητικότητα" (Allaway,1993:1- Editorial). Στην καλλίτερη περίπτωση μια τέτοια παρουσίαση αποτελεί μιαν αλήθεια μισή.

Μέσα στις σαρωτικές αλλαγές που επέφεραν οι αιώνες που μεσολάβησαν από τους Μέσους Ευρωπαϊκούς χρόνους μέχρι σήμερα, το πανεπιστήμιο και η σχέση του με την πολιτική εξουσία διαφοροποιήθηκαν. Το να υπονοεί κανείς ότι οι μελετητές που ταξίδευαν τους δρόμους της Ευρώπης από τη μια πανεπιστημιακή πόλη στην άλλη αποτελεί διαδικασία ανάλογη της σημερινής "διεθνούς ακαδημαϊκής ή φοιτητικής κινητικότητας" είναι βολικό αλλά ανακριβές.

Δεν είναι στατιστικής φύσης η ανακρίβεια. Δεν αμφισβητούνται, για παράδειγμα, οι κατεστημένοι δεσμοί ανάμεσα στους Σκοτσέζους φοιτητές με τα πανεπιστήμια της Ορλεάνης και του Παρισιού αρχικά, και τα πανεπιστήμια της Κολωνίας και του Λεβέν αργότερα. Η ανακρίβεια προκύπτει από την ερμηνεία του φαινομένου με όρους κινητικότητας ανάμεσα σε έθνη-κράτη. Γιατί το "έθνος" με την πολιτική του σημασία δεν είχε ακόμα εφευρεθεί. (Neave,1997:4). Με βάση την κινητικότητα που αναπτύσσεται στη διάρκεια της "εθνικιστικής" περιόδου, που αρχίζει από το 1800 περίπου, θα πρέπει να συγκρίνουμε τις σημερινές εκπαιδευτικές ανταλλαγές και την φοιτητική κινητικότητα για να διαπιστώσουμε οποιεσδήποτε ομοιότητες ή διαφορές. Όχι με την περίοδο του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης. Κι αυτό γιατί τα πανεπιστήμια είναι μεν

φύσει οικουμενικοί θεσμοί λόγω της δέσμευσής τους στην προαγωγή της παγκόσμιας γνώσης, ωστόσο αναπτύχθηκαν βαθμιαία, σε ένα κόσμο εθνικών κρατών, που είχαν και συγκεκριμένα σχέδια γι' αυτά.

5.1. Ο Μεσαίωνας και η Αναγέννηση

Η όποια κινητικότητα λάμβανε χώρα στη Δύση κατά την περίοδο του Μεσαίωνα ή της Αναγέννησης δεν μπορεί παρά να χαρακτηριστεί δια-περιφερειακή στην καλλίτερη περίπτωση. Ο γεωγραφικός της χώρος καθοριζόταν από μια κοινή θρησκευτική πίστη (το Χριστιανισμό), μια ενιαία γλώσσα (τα Λατινικά), ένα κοινό πρόγραμμα σπουδών, (το studium generale), το οποίο και προσδιοριζόταν από την ικανότητα του να προσελκύει φοιτητές από άλλες περιοχές. Το σύστημα διαγωνισμών ήταν ομοιόμορφο και όσοι περνούσαν τις εξετάσεις μπορούσαν να διδάξουν σε οποιοδήποτε πανεπιστήμιο της Χριστιανοσύνης. Η αναγνώριση ενός ιδρύματος ως πανεπιστημίου παρέμενε κάτω από την εξουσία του Πάπα (συνήθως) ή του Αυτοκράτορα (σπανιότερα). Έτσι η ομοιομορφία των Ευρωπαϊκών πανεπιστημίων της εποχής υπερέβαινε τα γεωγραφικά όρια της περιοχής ή της κοινότητας. Αντανακλούσε μια οικουμενικότητα που αποτελούσε δεσμό ανάμεσα στη γνώση και την πίστη. Αντικατόπτριζε τη σχέση ανάμεσα σε μια οικουμενική εκκλησία και το πανεπιστήμιο σαν μοναδικό μονοπάτι προς την ανώτερη γνώση, άσχετα από τον τόπο γέννησης του ατόμου.

Δεν θα ήταν σκόπιμο να παρασυρθεί κανείς σε μια μακρά περιγραφή της κινητικότητας στη διάρκεια των Μέσων Χρόνων ή να περιγράψει την ακριβή σχέση του πανεπιστημίου με την Παπική εξουσία πριν το σχηματισμό των εθνικών κρατών. Αυτό που είναι σημαντικό εδώ είναι ότι σταδιακά (από το 1600 έως τα 1880 περίπου) το πανεπιστήμιο τίθεται στην υπηρεσία της κεντρικής κρατικής εξουσίας[21]. Ήδη στην περίοδο της Πεφωτισμένης Δεσποτείας απομακρυνόμαστε από την άποψη ότι η γνώση είναι οικουμενική. Οι ανάγκες της γραφειοκρατίας επανατοποθετούν τις αρχές του οικουμενισμού μέσα στο καθεστώς της δυναστείας καθώς επιζητείται ένα είδος γνώσης χρήσιμο για τη διακυβέρνηση στα πλαίσια ενός συγκεκριμένου γεωγραφικού χώρου. Γνώση που μπορεί να αποκτηθεί μόνο στα ιδρύματα που λειτουργούν μέσα στα όρια της επικράτειας. Από τη συλλογικότητα της κοινότητας, που βασίζεται στην κοινή θρησκευτική πίστη, στην περίοδο της Πεφωτισμένης Δεσποτείας, η γεωγραφική ενό-

---

[21] Ο Neave (1997) αναφέρει την ίδρυση της έδρας των Πολιτικών Επιστημών στο Πανεπιστήμιο της Ουψάλα, το 1630, σαν το πρώτο παράδειγμα παρέμβασης του κράτους στο τι θεωρείται χρήσιμη γνώση. Ένα δεύτερο βήμα στη σύνδεση Κράτους και Πανεπιστημίου (κι εδώ πάλι η Σουηδία κατά τον Neave πρωτοπορεί) ήταν η υποχρέωση όσων είχαν βλέψεις σε καριέρα δημοσίου υπαλλήλου να έχουν τελειώσει ένα κρατικά ελεγχόμενο Πανεπιστήμιο της χώρας.

τητα εξαρτάται από την πίστη στη δυναστεία. Στο υπόλοιπο της περιόδου μέχρι το 1880 η συλλογική ταυτότητα σταδιακά αποκολλάται από το πρόσωπο του μονάρχη, του αυτοκράτορα ή του πρίγκιπα. Αυτό ήταν το καταλυτικό μήνυμα της επανάστασης του 1789. Η συλλογική ταυτότητα προσδιορίζεται με βάση έναν κοινό ιστορικό χώρο. Μέσα από τις πολλαπλές συγκρούσεις της εθνικιστικής περιόδου η συλλογικότητα εκφράζεται πλέον μέσα από την κοινή αίσθηση ότι ένας πληθυσμός μοιράζεται την ίδια ιστορία, την ίδια γλώσσα, την ίδια επιστήμη και φιλολογία και τις ίδιες παραδόσεις. Έχει πια δημιουργηθεί η έννοια της εθνικής ταυτότητας.

5.2. Η εθνικιστική περίοδος: 1800-1950.

Στην περίοδο αυτή εμφανίζεται ένας νέος θεσμός, το εθνικό κράτος, το οποίο, σταδιακά, καθώς ολοκληρώνεται η διαδικασία κατακερματισμού των Αυτοκρατοριών (και της απο-αποικιοποίησης αργότερα) ανάγεται σε θεσμό παγκόσμιας εμβέλειας. Το πανεπιστήμιο βρίσκεται ήδη υπό τον έλεγχο της κρατικής εξουσίας. Χρησιμοποιείται σαν θεσμός που διαμορφώνει την αίσθηση της κοινής "εθνικής ταυτότητας" αλλά, παράλληλα, και την αίσθηση της ταυτότητας του "άλλου".

Η εθνικιστική περίοδος χαρακτηρίζεται από μια διαδικασία διαφοροποίησης των εκπαιδευτικών συστημάτων κατά την οποία η εκπαίδευση και το πανεπιστήμιο υπηρέτησαν τα συμφέροντα των εθνικών κρατών και αποτέλεσαν μηχανισμό ανάπτυξης της εθνικής ταυτότητας (Kerr,1994:240).

Στη διάρκεια της εθνικιστικής αυτής περιόδου έχουμε τη δυνατότητα να μιλάμε για εθνικές οικονομίες, εθνικά ομογενείς πληθυσμούς –ή την προσπάθεια δημιουργίας τους- και χάραξη αυτόνομης εθνικής εκπαιδευτικής πολιτικής. Σ' αυτή την περίοδο, που χαρακτηρίζεται από την ανάδυση του εθνικού κράτους, οι εκπαιδευτικές πολιτικές που αναπτύσσονται σε όλα τα εκπαιδευτικά επίπεδα συνδέονται με τις διαδικασίες εθνογένεσης.

Το κράτος χρησιμοποιεί το πανεπιστήμιο σαν μέσο διάδοσης και εμπέδωσης της εθν(ικιστ)ικής ιδεολογίας. Αν ως εκπαίδευση εννοήσουμε τη διαδικασία εκείνη "δια της οποίας μια κοινότητα διαφυλάσσει και αναπαράγει τον υλικό και πνευματικό της χαρακτήρα, τότε είναι φυσικό η επίσημη ιδεολογία του ανεξάρτητου έθνους να αποκρυσταλλώνεται στο εκπαιδευτικό σύστημα" (Λέκκας,1992:139). Η ενιαία και κεντρικά ελεγχόμενη από το κράτος λειτουργία των πανεπιστημίων αποβλέπει στην κατασκευή της εθνικής ταυτότητας και στην ομογενοποίηση των μελών του πέρα από τις εσωτερικές ταξικές, κομματικές, θρησκευτικές και άλλες διακρίσεις (Λέκκας, 1992:117-18).

Το σκέλος της εσωτερικής εκπαιδευτικής πολιτικής έχει βαρύνουσα σημασία. Κύριο μέλημα των κρατών είναι η στελέχωση του κρατικού μηχανισμού με κατά το δυνατόν ικανό ανθρώπινο δυναμικό ενώ μέσω του πανεπιστημίου επιχειρείται η διαμόρφωση ορισμένου τύπου πνευματικής ηγεσίας. Αυτό που διαφέρει είναι το είδος της ηγεσίας που διαμορφώνεται και το εύρος των πληθυσμιακών στρωμάτων στα οποία απευθύνεται η τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Μέχρι και τα μέσα του εικοστού αιώνα, ενώ έγινε αποδεκτή η αρχή ότι η παιδεία πρέπει να είναι ανοιχτή για όλους, με βάση τα ενδιαφέροντα και τις ικανότητές τους, ταυτόχρονα επιχειρήθηκε να διατηρηθεί η παροχή παιδείας ανωτάτου επιπέδου στους περιορισμένους αριθμούς που προορίζονταν να καταλάβουν θέσεις εξουσίας και ευθύνης στο διοικητικό μηχανισμό και αυτούς που έπρεπε να αποκτήσουν εξαιρετικά επαγγελματικά προσόντα για να ασκήσουν ελεύθερα επαγγέλματα. Βασικό σημείο της κρατικής πολιτικής πολλών χωρών αποτέλεσε η εξισορρόπηση της μαζικής εκπαίδευσης από τη δημιουργία μιας ανώτερα εκπαιδευμένης "ελίτ".[22]

Και στην περίοδο του πρώτου κύματος εθνικισμών που οδήγησε στην παγίωση των κρατών στην Δυτική Ευρώπη και στην περίοδο του δεύτερου κύματος εθνικιστικών κινημάτων, κατά το 19ο αιώνα και τα πρώτα χρόνια του 20ού, που οδηγεί στην παγίωση των Ευρωπαϊκών εθνικών κρατών στην Κεντρική Ευρώπη και στα Βαλκάνια, τα εθνικά κράτη χρησιμοποιούν την εκπαίδευση για τη διάπλαση των εθνικών ταυτοτήτων.

Παράλληλα, στην εθνικιστική περίοδο, ανάλογα με τη διαμόρφωση του συσχετισμού δυνάμεων στο διεθνή χώρο, τη θέση και την ισχύ του συγκεκριμένου κράτους, η εκπαιδευτική πολιτική που ασκείται (μπορεί να) αποτελεί, μαζί με τη γενικότερη πολιτιστική, μια πολιτική συμπληρωματική της εξωτερικής πολιτικής του κράτους. Τα εθνικά κράτη ασκούν, στα πλαίσια της εθνικής κυριαρχίας, μιαν εκπαιδευτική πολιτική που

---

[22] Η ανάπτυξη της εκπαιδευτικής προσπάθειας στη Σοβιετική Ένωση, αμέσως μετά την Οκτωβριανή επανάσταση αποτελεί μια ακραία αλλά ενδεικτική προσπάθεια ανάπλασης λαού και κράτους μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα. Για να δημιουργήσουν ένα στρώμα διανοουμένων προερχόμενο από την εργατική και την αγροτική τάξη οι σοβιετικοί, κατ' αρχήν άνοιξαν τις πόρτες των ιδρυμάτων για ανώτερες σπουδές σε όλους τους άνδρες και τις γυναίκες πάνω από τα 16 χωρίς να ζητούν δίδακτρα ή να ορίζουν ειδικά εκπαιδευτικά προσόντα για την εγγραφή. "Λογική συνέπεια ήταν να κατακλυστεί η ανώτατη εκπαίδευση από την ιδεολογία κατά τρόπο που να ξεπερνά κάθε αποδεκτό όριο" (Μερκούριεβμ, 1994:180). Από τη στιγμή όμως που το ζητούμενο της παραγωγής ενός νέου στρώματος διανοουμένων είχε επιτευχθεί αποκαταστάθηκε η σχολική πειθαρχία. Εξετάσεις βασισμένες στο συναγωνισμό ήταν τα κριτήρια για την εγγραφή στα ιδρύματα Ανώτατης Εκπαίδευσης, ενώ υποτροφίες που εξασφάλιζαν το κόστος συντήρησης επέτρεπαν στους πιο ικανούς φοιτητές να συνεχίζουν τις σπουδές τους

αυτά κρίνουν πως συμπλέει με τα ζωτικά, εθνικά τους συμφέροντα στο διεθνή ορίζοντα. Εδώ, το πανεπιστήμιο χρησιμοποιείται από το κράτος και σαν μέσο διεθνών σχέσεων και άσκησης επιρροής. Στην εκπαιδευτική πολιτική, για λόγους οικονομικούς, πολιτικούς και πολιτιστικούς ενσωματώνεται μια "διεθνής διάσταση" η οποία περιλαμβάνει και πολιτικές προσέλκυσης ξένων φοιτητών και προβάλλει μια θετική εικόνα του εθνικού κράτους στο διεθνή χώρο. Τέτοιες πολιτικές μπορούν να οριστούν ως πολιτικές "διεθνοποίησης" ενός εκπαιδευτικού συστήματος.

Γιατί η παιδεία έχει και ένα άλλο χαρακτηριστικό. Είναι ένα ισχυρό μέσο πολιτιστικής διείσδυσης και συνακόλουθα οικονομικής και πολιτικής επιρροής σε διεθνές επίπεδο, που χρησιμοποιείται ιδιαίτερα στην περίοδο όπου το διεθνές σύστημα διαρθρώνεται γύρω από τα εθνικά κράτη. "Δεν είναι τυχαίο ότι όλες οι χώρες που διεκδίκησαν ρόλο μεγάλης δύναμης, όπως η Αγγλία, η Γαλλία, ... άσκησαν συνειδητά μια επιθετική εκπαιδευτική και πολιτιστική πολιτική, μεταφυτεύοντας τμήματα του εκπαιδευτικού τους συστήματος στο εξωτερικό και απορροφώντας σημαντικούς αριθμούς ξένων μαθητών και φοιτητών στο εθνικό τους εκπαιδευτικό σύστημα" (Τσαούσης, 1993:65-66).

Κατά την Knight και τον de Wit, εκπαιδευτικά, το πιο σημαντικό στοιχείο της περιόδου αυτής αποτέλεσε η "εξαγωγή" συστημάτων ανώτατης εκπαίδευσης, όπως πολύ κομψά και ουδέτερα το θέτουν (Knight & de Wit 1995:6-7). Ο λόγος για εξαγωγή των εκπαιδευτικών συστημάτων των "Μεγάλων Δυνάμεων" της εποχής προς τις αποικίες τους αρχικά, και αργότερα προς τα νέα ανεξάρτητα κράτη που προκύπτουν μετά το τέλος της αποικιοκρατίας. Η ανώτατη εκπαίδευση στη Λατινική Αμερική χτίστηκε πάνω στο μοντέλο της Ιβηρικής Χερσονήσου. Στην Ινδία, στις Ασιατικές και Αφρικανικές κτήσεις της Βρετανικής Αυτοκρατορίας καθώς και στις αποικίες της Καραϊβικής και της Βόρειας Αμερικής η ανώτατη εκπαίδευση ακολούθησε το Βρετανικό μοντέλο. Αντίστοιχα, οι Γαλλικές αποικίες δόμησαν το εκπαιδευτικό τους σύστημα πάνω στο Γαλλικό μοντέλο.[23]

Ωστόσο, ο εκπαιδευτικός μηχανισμός χρησιμοποιείται και για να διαμορφωθεί ή να παγιωθεί η ρευστή εθνική συνείδηση συγγενών πληθυσμών που είναι πιθανόν να περιληφθούν στα σύνορα του κράτους. Τέτοιες πολιτικές ασκούνται σε μικρότερο βαθμό και με λιγότερη ίσως επιτυχία από μικρότερα εθνικά κράτη. Αυτές οι πολιτικές, όσο ασυντόνιστες και αποσπασματικές και αν είναι, αποτελούν προσπάθειες προβολής μιας εικόνας του εθνικού κράτους προς το εξωτερικό. Παράβαλε για παράδειγμα

---

[23] Μετά την ανεξαρτησία των αποικιών οι επιρροές των πρώην "μητροπόλεων" εξακολούθησαν να υφίστανται και μόλις τα τελευταία χρόνια άλλες εθνικές και "υπερ-εθνικές" επιρροές άρχισαν να έχουν κάποια επίδραση.

τον ανταγωνισμό του Ελληνικού και του Βουλγαρικού εθνικισμού στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα.

5.3. Η μεταπολεμική περίοδος.

Σήμερα σκιαγραφείται από αρκετούς θεωρητικούς η εικόνα μιας μερικής αναγέννησης του "κοσμοπολίτικου" πανεπιστήμιου. Η αναγέννηση αυτή μπορεί να ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα του γεγονότος ότι *αποδείχτηκε πως είναι προς το συμφέρον των εθνικών κρατών* να υποστηρίξουν την ανάπτυξη της ανώτατης εκπαίδευσης και να προβάλουν το εκπαιδευτικό τους σύστημα έξω από τα σύνορά τους.

Ο Muller, επισημαίνει ότι σήμερα έχουμε εισέλθει "στην εποχή της πληροφορίας. Η γνώση έχει γίνει ένα αγαθό που παράγεται, αγοράζεται και πουλιέται.(...) Μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου φαίνεται ότι περνάμε σε μια φάση ενιαίας και παγκόσμιας αγοράς ιδεών, γεγονότων και επικοινωνίας" (Muller, 1995:75). *Είναι λοιπόν η "παγκοσμιοποίηση" της σύγχρονης κοινωνίας, η νέα οργάνωση του διεθνούς χώρου καθώς και ο τρόπος ενσωμάτωσης των εθνικών κρατών σ' αυτόν, που ωθεί στην εκπαιδευτική συνεργασία και στην ανανέωση του οικουμενικού χαρακτήρα των πανεπιστημίων.*

Οι διαδικασίες παγκοσμιοποίησης αλλάζουν τους όρους της κρατικής δράσης. Σταδιακά, στη διάρκεια της φάσης της παγκοσμιοποίησης, τα εθνικά κράτη συνειδητοποιούν τις αλλαγές στη δομή και τη λειτουργία του διεθνούς συστήματος καθώς και στο περιεχόμενο της ίδιας της έννοιας του εθνικού συμφέροντος. Το γεγονός αυτό επηρεάζει τόσο τους γενικότερους προσανατολισμούς των σχέσεων του εθνικού κράτους με τον υπόλοιπο κόσμο, όσο και τους στόχους και τα μέσα άσκησης της εξωτερικής, και (ως ένα σημείο και) της εσωτερικής πολιτικής του. Η αλλαγή της οργάνωσης του διεθνούς χώρου επηρεάζει και τη χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής τόσο στο εσωτερικό της σκέλος όσο και στο εξωτερικό.

Οι διαδικασίες παγκοσμιοποίησης είχαν σημαντικές επιπτώσεις στο χώρο της εκπαίδευσης. Εκτός των κρατικών πολιτικών, εμφανίζονται για πρώτη φορά πολυμερείς εκπαιδευτικές πολιτικές που χαράζονται και ασκούνται μέσω των διεθνών οργανισμών. Περνάμε σταδιακά από τη φάση της "διεθνοποίησης" στη φάση της "παγκοσμιοποίησης" της εκπαίδευσης. *Το νέο στοιχείο είναι ότι οι εθνικές πολιτικές νομιμοποιούνται, διαμεσολαβούνται και συντονίζονται μέσα από τη δράση διεθνικών δρώντων, των διεθνών οργανισμών για παράδειγμα. Παράλληλα οι διεθνικοί αυτοί δρώντες ασκούν και (έμμεση) διαπλαστική δράση προωθώντας στα διεθνή fora απόψεις που νομιμοποιούν ή καθορίζουν τη δράση των κρατών στο εσωτερικό τους.*

Η μεγαλύτερη επίπτωση από την προώθηση τέτοιων ιδεών είναι ότι στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, το πανεπιστήμιο καλείται να ανοίξει τις πόρτες του σε όλο και μεγαλύτερους αριθμούς φοιτητών, έτσι που θέματα πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και διαμόρφωσης ειδικευμένου επιστημονικού και τεχνικού δυναμικού ανάγονται σε κεντρικά ζητήματα εκπαιδευτικής πολιτικής, όχι αποκλειστικά κρατικής. Για παράδειγμα δημιουργούνται πολυμερή προγράμματα εκπαιδευτικών ανταλλαγών και τεχνικής βοήθειας.

Έτσι, ο τρόπος που το πανεπιστήμιο χρησιμοποιείται από το κράτος, σταδιακά διαφοροποιείται. Είτε πρόκειται για την υποδοχή ξένων φοιτητών, είτε για την εξαγωγή εκπαιδευτικών υπηρεσιών προς τρίτες χώρες, οι δεσμοί των εκπαιδευομένων με τη χώρα προσφοράς των εκπαιδευτικών υπηρεσιών, δεν είναι πλέον αναγκαστικά μόνον δεσμοί εξάρτησης και υποτέλειας. Αναπτύσσονται και δεσμοί αμοιβαιότητας, αλληλεγγύης, συνεργασίας ή και ανταγωνισμού (όπως στην περίπτωση της ανασυγκρότησης των αναπτυγμένων βιομηχανικών χωρών του Δυτικού συνασπισμού). Παράλληλα η πανεπιστημιακή εκπαίδευση, η κινητικότητα και οι ανταλλαγές φοιτητών και διδακτικού προσωπικού χρησιμοποιούνται για τη διατήρηση παραδοσιακών, ιστορικών δεσμών ανάμεσα στα κράτη ενώ οι μικρές χώρες που ζητούν τις εκπαιδευτικές υπηρεσίες άλλων χωρών, μπορεί να επιδιώκουν την ένταξή τους σε έναν πολιτικό ή οικονομικό σχηματισμό (Τσαούσης, 1993: 113-14).

Υπό την πίεση των αλλαγών στη σφαίρα της οικονομίας, το ενδιαφέρον για την εκπαιδευτική συνεργασία και τις ανταλλαγές εμφανίζεται ανανεωμένο και ακόμη εντονότερο από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, ενώ παράλληλα εμφανίζονται και οι πρώτες μορφές οργανωμένης και επιλεκτικής κινητικότητας ξένων φοιτητών.

Τώρα όμως έχει προστεθεί και μια νέα παράμετρος. Μέσα στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, η εκπαιδευτική συνεργασία διαρκώς θεσμοποιείται ενώ εμφανίζονται και δίκτυα συνεργασίας (ειδικών, πανεπιστημίων, ινστιτούτων έρευνας κ.λ.π.). Ήδη τα τελευταία στοιχεία για την κινητικότητα των ξένων φοιτητών, οδηγούν το Διεθνές Ινστιτούτο για την Εκπαίδευση σε πρόβλεψη για σταθεροποίηση ή και μείωση του αριθμού των ελεύθερα μετακινούμενων φοιτητών, (Open Doors, 1995-96:3) παράλληλη αύξηση της οργανωμένης κινητικότητας στο μεταπτυχιακό κυρίως επίπεδο και πραγματοποίηση των ανταλλαγών μέσα από πολυμερείς διαύλους και δίκτυα διαπανεπιστημιακής συνεργασίας.

Οι εκπαιδευτικές ανταλλαγές δεν μπορούν πλέον να αποτυπωθούν μόνο με την εξέταση των κρατικών πολιτικών, δεδομένου ότι το κράτος αποτελεί έναν μόνον από τους πολλούς διεθνικούς δρώντες που ενεργοποιούνται σ' αυτήν την κατεύθυνση. Η όποια

κρατική πολιτική πρέπει να εξετασθεί και στα πλαίσια των πολιτικών που ακολουθούν ευρύτεροι σχηματισμοί στους οποίους το κράτος είτε έχει ενταχθεί είτε επιχειρεί να ενταχθεί.

Από τη στιγμή που τα εθνικά κράτη αρχίζουν να συμπεριφέρονται, έστω εν μέρει, ως διεθνικοί δρώντες, τα μοντέλα κέντρου - περιφέρειας χάνουν μεγάλο μέρος της ερμηνευτικής τους ισχύος, μια που η εκπαιδευτική πολιτική, και ως προς το εσωτερικό και ως προς το εξωτερικό, τίθεται πλέον σε ένα πλαίσιο συνεργασίας. Στο χώρο της εξωτερικής πολιτικής αναδύονται περιφερειακές συσπειρώσεις ή περιφερειακοί συνασπισμοί (Ε.Ε., Ιαπωνία και κράτη του Ειρηνικού, Αμερική - Καναδάς - Μεξικό). Στο χώρο της εκπαιδευτικής πολιτικής εφαρμόζονται πολιτικές που αποσκοπούν στην εκπαιδευτική συνεργασία, σε περιφερειακό, διακρατικό και διαπανεπιστημιακό επίπεδο. Η υλοποίηση των πολιτικών αυτών σε κρατικό επίπεδο δεν γίνεται μόνο μέσα από διμερείς διακρατικές συμφωνίες, που δεν καταργούνται αλλά σταδιακά ατονούν, όσο μέσα από πολυμερείς διαύλους, διεθνείς οργανισμούς και υπερεθνικούς σχηματισμούς. Παράλληλα ασκείται εκπαιδευτική πολιτική και σε περιφερειακό επίπεδο. Πρόσφατο παράδειγμα οι συμβάσεις εκπαιδευτικής συνεργασίας και ανταλλαγών της Ε.Ε. με τις Η.Π.Α. και την Ιαπωνία.

Ακόμη επιχειρείται ένας επαναπροσανατολισμός της εκπαιδευτικής πολιτικής δεδομένου ότι οι πραγματικές τεχνολογικές δυνατότητες μιας χώρας, αλλά και ολόκληρου του συνασπισμού κρατών στον οποίο η χώρα εντάσσεται, βρίσκονται στην ικανότητα των πολιτών να δίνουν λύσεις στα περίπλοκα προβλήματα του μέλλοντος. "Μια από τις ολοκληρωμένες απαντήσεις στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης είναι η εξής: οικοδόμηση και τελειοποίηση της κοινωνίας της γνώσης, αύξηση του χρόνου επαγγελματικής εκπαίδευσης, χαλάρωση ή και διακοπή του αυστηρού προσανατολισμού της εκπαίδευσης σε συγκεκριμένες θέσεις εργασίας και κατηγορίες επαγγελμάτων και αναπροσανατολισμός της στην κατεύθυνση απόκτησης δεξιοτήτων – κλειδιών που διευρύνουν τον επαγγελματικό ορίζοντα" (Μπεκ, 1999: 270).

Ακόμη η έννοια της μάθησης μεταβάλλεται μέσα από τις διαπολιτισμικές σχέσεις. Χρειάζεται να προστεθεί μια διεθνής διάσταση στις πανεπιστημιακές μεθόδους επαγγελματικής εκπαίδευσης και στα προγράμματα διδασκαλίας, έτσι ώστε να είναι ευκολότερα κατανοητές και αντιμετωπίσιμες από τους σπουδαστές οι δυσκολίες και οι συγκρούσεις που προκύπτουν μέσα από τη διαπολιτισμική κοινωνία.

Οι εξελίξεις αυτές οδηγούν σε αλλαγή στάσεων πάνω σε θέματα τόσο ακανθώδη όσο, για παράδειγμα, η μετακίνηση εγκεφάλων. Το 1994, στο προλογικό του σημείωμα στο περιοδικό "Higher Education Policy" ο Guy Neave έγραφε : "Καθώς οι οικονο-

μίες των κρατών διαπλέκονται περισσότερο, αυξάνεται όχι μόνο η μετακίνηση κεφαλαίων - σε σημείο που ορισμένοι αρχίζουν να αναρωτιούνται αν το εθνικό κράτος είναι σε θέση να προστατεύσει τα συμφέροντα και το επίπεδο ζωής των πολιτών του- αλλά και η μετατόπιση του ανθρώπινου κεφαλαίου αποκτά όλο και περισσότερο τα χαρακτηριστικά του οικονομικού κεφαλαίου. Η γενίκευση και η εκλαΐκευση της παγκοσμιοποίησης αλλάζει τον τρόπο που κατανοούμε τις κοινωνίες μας και τη θέση τους στην οργάνωση αυτού του "γενναίου καινούργιου κόσμου", αν και δεν έχουν γίνει ακόμα προφανείς όλες οι επιπτώσεις της στην πολιτική οργάνωση, την εργατική νομοθεσία, τις κοινωνικές αξίες και την εκπαίδευση. Η μετακίνηση εγκεφάλων βρίσκεται στην καρδιά της παγκοσμιοποίησης. Καθώς όμως αλλάζει η οπτική με την οποία βλέπουμε τις κοινωνίες μας αλλάζει και η στάση μας απέναντι στη μετακίνηση εγκεφάλων" (Neave,1994:9).

Είκοσι χρόνια πριν η μετακίνηση εγκεφάλων εθεωρείτο γενικά μια "παρενέργεια" της διαδικασίας εκπαιδευτικών ανταλλαγών και τεχνικής βοήθειας. Στη δεκαετία του 1960, όταν πολλές πρώην αποικίες είχαν αποκτήσει την ανεξαρτησία, τους υπήρχε έντονη ανάγκη να χτιστεί ο βασικός διοικητικός και οικονομικός μηχανισμός ώστε να στελεχωθεί το νέο κράτος. Ο εκσυγχρονισμός της χώρας μπορούσε να τεθεί σε κίνδυνο αν οι καλά εκπαιδευμένοι την εγκατέλειπαν. Και σε περιπτώσεις όπου η ανεξαρτησία είχε αποκτηθεί αρκετές δεκαετίες πριν, η διαδικασία εκβιομηχάνισης και εκσυγχρονισμού απαιτούσε τη χρησιμοποίηση κάθε διαθέσιμου ταλέντου. Αυτή ήταν η περίπτωση στις χώρες της Νότιας Ασίας και της Λατινικής Αμερικής.

Μια από τις πιο κοινές καθαρά εκφρασμένες θέσεις, ήταν η πεποίθηση ότι ο σκοπός επένδυσης στην εκπαίδευση επικεντρωνόταν στο χτίσιμο του έθνους και τη δημιουργία μιας καθαρής εθνικής ταυτότητας. "Με άλλα λόγια ο σκοπός του εκσυγχρονισμού ήταν να δώσει υπόσταση και ζωτικότητα σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική ολότητα δημιουργώντας μια εθνική ταυτότητα, αναπτύσσοντας νόμους δικαίου και την κοινωνική οργάνωση την απαραίτητη για την επιβίωσή της" (Neave, 1994:11). Από αυτή την άποψη η οικονομική ανάπτυξη αποτελούσε μέσο για την επίτευξη ενός πολιτιστικού και πολιτικού σκοπού. Άσχετα από το είδος της πολιτικής εξουσίας που αποκτούσε τον έλεγχο του μηχανισμού -μαρξιστική ή μη- όλες υιοθέτησαν αυτήν την κοινή άποψη σχετικά με την μετακίνηση εγκεφάλων, που βασιζόταν στο ότι η οικονομική ανάπτυξη προωθούσε τη διαδικασία χτισίματος του έθνους. Κατά συνέπεια, η απώλεια καλά εκπαιδευμένου ανθρώπινου δυναμικού, μέσα από τη μετανάστευση, βρισκόταν σε αντίθεση με το βασικό σκοπό και το καθήκον κάθε πολίτη ήταν να θέσει στη διάθεση του έθνους το δυναμικό του. Όσοι έφευγαν στο εξωτερικό, ενώ είχαν εκπαιδευτεί με υποτροφίες ή άλλης μορφής κρατική βοήθεια, έσπαγαν ένα σιωπηρό

συμβόλαιο. Με άλλα λόγια "η μετακίνηση εγκεφάλων εθεωρείτο σαν μια μονομερής άρνηση από τη μεριά του ατόμου να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του προς το σύνολο" (Neave,1994:9).

Ωστόσο, είκοσι χρόνια πριν, η επιβίωση του έθνους εθεωρείτο ότι εξαρτάται από την ικανότητα του κράτους να δημιουργήσει και να ελέγξει μια ισχυρή εθνική οικονομία. Σήμερα έχουμε κατανοήσει το γεγονός ότι έχει επέλθει αντιστροφή αυτών των όρων. Η επιβίωση του κράτους εξαρτάται από την ικανότητά του να ενσωματωθεί σε μια διεθνή οικονομία, διατηρώντας την ανταγωνιστικότητά του. Με άλλα λόγια το κράτος καλείται να υποτάξει και να προσαρμόσει την πολιτική, πολιτιστική και ιστορική ιδιαιτερότητά του στο διεθνές εμπόριο, το οποίο αν κυριαρχηθεί από τους λίγους ικανούς και ισχυρούς δεν ελέγχεται από πουθενά και από κανέναν άλλο. Αποτυχία ενσωμάτωσης στην παγκόσμια οικονομία, επισείει το βαρύ τίμημα της οριστικής περιθωριοποίησης. Μέσα σ' ένα τέτοιο πλαίσιο η μετακίνηση εγκεφάλων παίρνει μια άλλη διάσταση. Η αναθεωρητική άποψη υποστηρίζει ότι η μετακίνηση εγκεφάλων αποτελεί μια μορφή συμμετοχής στη διεθνή οικονομία. Τονίζονται οι θετικές επιπτώσεις που είναι δυνατόν να έχει πάνω στις εθνικές οικονομίες, για παράδειγμα το οικονομικό όφελος εισροής συναλλάγματος από όλους όσοι παραμένουν στο εξωτερικό, ενώ δεν λείπει και η ελπίδα της επιστροφής των "άσωτων υιών"[24], που όμως θα φέρουν μαζί τους την τελευταία τεχνογνωσία, μια που η χώρα τους μάλλον δεν μπορεί να τους την προσφέρει.

Όλα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω μπορούν να συνοψιστούν στην εξής θέση, την οποία η μελέτη αυτή θα υποστηρίξει:

Η εκπαιδευτική πολιτική που ασκείται από τα εθνικά κράτη περιλαμβάνει και μια διεθνή διάσταση που αφορά την προβολή μιας εικόνας του κράτους στο διεθνή χώρο.

Όσο το διεθνές σύστημα λειτουργεί ως ένα κλειστό, χομπσιανό σύστημα μεμονωμένων εθνικών κρατών, όσο αποτελεί αποκλειστικά πεδίο αντιπαράθεσης και σύγκρουσης των εθνικών κρατών, η εικόνα του κράτους προς το εξωτερικό προβάλλεται μέσα από διαδικασίες και πολιτικές "διεθνοποίησης" του εκπαιδευτικού συστήματος, κυρίως (αλλά όχι αποκλειστικά) της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Ως πολιτικές διεθνοποίησης νοούνται εθνικές πολιτικές που χαράσσονται και ασκούνται από τα κράτη, περιλαμβάνουν πολιτικές προσέλκυσης ξένων φοιτητών και σπουδαστών και υλοποιούνται μέσα από το άνοιγμα της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης σε ένα αριθμό ξέ-

νων φοιτητών για λόγους οικονομικούς, πολιτικούς και πολιτιστικούς που συνδέονται με την κατοχύρωση και τη διεύρυνση του εθνικού ζωτικού χώρου. Έτσι η διεθνής διάσταση της εκπαιδευτικής πολιτικής λειτουργεί ως συμπλήρωμα της εξωτερικής πολιτικής του κράτους, προβάλλοντας στο διεθνή χώρο την κουλτούρα και την ιδεολογία που παράγεται (και αναπαράγεται) μέσα από τον εκπαιδευτικό μηχανισμό.

Από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά η δομή του διεθνούς συστήματος σταδιακά διαφοροποιείται καθώς περνάμε στη φάση της παγκοσμιοποίησης. Η ουσία της παγκοσμιοποίησης εντοπίζεται στη φράση του Μπεκ ότι το παγκόσμιο (διεθνές) "παρισφρέει στις τοπικές (εθνικές) δομές και τις σχετικοποιεί" (Μπεκ,1999:62). Περνάμε έτσι σε λογικές παγκοσμιοεντοπιότητας, καθώς τα εθνικά κράτη αρχίζουν να συμπεριφέρονται ως διεθνικοί δρώντες, να αναθεωρούν το περιεχόμενο της έννοιας του εθνικού συμφέροντος και να μοιράζονται το διεθνή χώρο με άλλους ισχυρούς (υπερεθνικούς ή ιδιωτικούς) φορείς (ή παίκτες). Το ενδιαφέρον για την εκπαίδευση εμφανίζεται ανανεωμένο καθώς η γνώση καλείται να παίξει ρόλο μοχλού για την οικονομική ανάπτυξη.

Μέσα σ' αυτό το ευρύτερο πλαίσιο εμφανίζονται οι διαδικασίες "παγκοσμιοποίησης" της εκπαίδευσης, καθώς η πανεπιστημιακή παιδεία και η έρευνα τίθενται σε ένα πλαίσιο συνεργασίας για να αντιμετωπιστούν οι προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης. Η "παγκοσμιοποίηση" των εκπαιδευτικών συστημάτων αρχίζει από τη στιγμή που η χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής παύει να αποτελεί αποκλειστικά εθνική υπόθεση, από τη στιγμή δηλαδή που ασκούνται περιφερειακές πολιτικές μέσα από πολυμερείς διαύλους με την ενεργοποίηση μιας πλειάδας διεθνικών δρώντων στο χώρο της εκπαίδευσης. Οι πολιτικές αυτές συνδέθηκαν στην αρχική τους φάση με τις εκπαιδευτικές ανταλλαγές και την παροχή τεχνικής βοήθειας. Ωστόσο είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι η συμμετοχή στις διαδικασίες αυτές αποτέλεσε πολιτική επιλογή των κυβερνήσεων. Δεν υπήρξε κανενός είδους εξαναγκασμός εκ μέρους των διάφορων διεθνικών δρώντων που χορήγησαν τη βοήθεια. Το πως ακριβώς εφαρμόσθηκαν οι ευρύτερες αυτές πολιτικές (και τα συγκεκριμένα αποτελέσματά τους) εξαρτήθηκε από τις ιδιαίτερες συνθήκες, τις συγκρούσεις συμφερόντων και τις πολιτικές επιλογές των κυβερνήσεων κάθε κράτους.

Το πέρασμα από τις (εθνικές) πολιτικές "διεθνοποίησης" στις ευρύτερες πολιτικές "παγκοσμιοποίησης" της εκπαίδευσης φαίνεται να συνδέεται με μια ιδιότυπη πολιτική

---

[24] Σαν τέτοιο παράδειγμα αναστροφής της μετακίνησης εγκεφάλων και επιστροφής στη χώρα τους σημαντικών επιστημόνων θα μπορούσαμε να φέρουμε την περίπτωση των Νέων Βιομηχανικών Χωρών της Ασίας.

"διεθνοποίησης" που ασκήθηκε μεταπολεμικά από τις Η.Π.Α. και συναρτάται με τις ιστορικές συνθήκες του διπολισμού και του ψυχρού πολέμου. Στην περίοδο αυτή οι κυβερνήσεις των Η.Π.Α. επέλεξαν να ασκήσουν την εκπαιδευτική τους πολιτική προς το εξωτερικό όχι άμεσα (όπως μέχρι τότε είχαν κάνει τα κράτη που διεκδίκησαν ρόλο μεγάλης δύναμης) αλλά έμμεσα, χρηματοδοτώντας την ίδρυση και λειτουργία διεθνών οργανισμών. Φαίνεται να οδηγήθηκαν σ' αυτήν την επιλογή για δύο λόγους: Πολιτικά έκριναν ότι οι στόχοι τους μπορούσαν να επιτευχθούν ευκολότερα μέσα από πολυμερείς διαύλους που δεν θα εμφανίζονταν ως αποκλειστικά συνδεδεμένοι με τα συμφέροντα ενός μόνο κράτους. Πρακτικά (νομικά) έπρεπε να ξεπεραστεί το γεγονός ότι αρμόδιες για εκπαιδευτικά θέματα (κατά συνέπεια και για την άσκηση της εκπαιδευτικής πολιτικής) είναι οι πολιτείες και όχι το ομόσπονδο κράτος.

Σταδιακά ωστόσο ο έλεγχος των (οικονομικών και) εκπαιδευτικών πολιτικών που προωθούνται από τους διεθνείς οργανισμούς και άλλους διεθνικούς δρώντες ξεφεύγει από την κυριαρχία των Η.Π.Α. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η περίπτωση της Unesco, όπου οι Η.Π.Α. χάνουν τον έλεγχο και αποχωρούν αποσύροντας παράλληλα τη χρηματοδότησή τους προς τον οργανισμό. Αυτή η εξέλιξη φαίνεται να συναρτάται από τις τάσεις παγκοσμιοποίησης του διεθνούς συστήματος και από το γεγονός ότι το ίδιο το εθνικό κράτος ανάγεται σε παγκόσμιας εμβέλειας θεσμό καθώς μια πλειάδα εθνικών κρατών εμφανίζεται με την απο-αποικοιοποίηση. Οι αντιπρόσωποι δε των νέων αυτών εθνικών κρατών στους διεθνείς οργανισμούς δεν είναι πάντα θετικά διακείμενοι απέναντι στις αμερικανικές προτάσεις και θέσεις. Είτε διότι τα κράτη τους έχουν ενταχθεί στον αντίπαλο ανατολικό συνασπισμό, είτε διότι προσπαθούν να ασκήσουν μια αυτόνομη πολιτική. Μεταγενέστεροι διεθνικοί δρώντες, όπως για παράδειγμα η Ευρωπαϊκή Κοινότητα φαίνεται να προωθούν αυτόνομες πολιτικές που βασίζονται στην ευρύτερη συναίνεση των κρατών μελών. Με τη χαλάρωση του ψυχρού πολέμου και κυρίως με την κατάρρευση του διπολισμού η επίδραση των τάσεων παγκοσμιοποίησης, η πολυμέρεια και η ρευστότητα του διεθνούς συστήματος γίνεται ιδιαίτερα εμφανής.

Μπορεί να υποστηριχτεί ότι οι τάσεις παγκοσμιοποίησης της εκπαίδευσης σταδιακά δημιουργούν τους όρους για χαλάρωση (αν όχι κατάργηση) των συνόρων και συντείνουν στη δημιουργία περιφερειακών συσπειρώσεων στα πλαίσια των οποίων ασκούνται οι εθνικές πολιτικές σε όλους τους τομείς, άρα και την εκπαίδευση. Οι νέες συνθήκες οδηγούν προς την εκπαιδευτική συνεργασία και το άνοιγμα των εκπαιδευτικών συστημάτων, εκ των πραγμάτων θα έλεγε κανείς, άσχετα από το αν η εκπαιδευτική πολιτική του εθνικού κράτους έχει μια σαφή διεθνή διάσταση ή όχι. Κι' αυτό γιατί α-

σκούνται από άλλους διεθνικούς δρώντες (πλην του κράτους) περιφερειακής ή παγκόσμιας εμβέλειας πολιτικές που επηρεάζουν τις τοπικές (εθνικές).

Το πως μορφοποιούνται κάθε φορά οι τάσεις της παγκοσμιοποίησης και το τι επιπτώσεις έχουν οι ευρύτερες πολιτικές σε κάθε εθνικό κράτος εξαρτάται αφενός από τις ειδικές συνθήκες, το βαθμό σύνδεσης του κράτους με το διεθνή χώρο και τις ιστορικές ιδιαιτερότητές του και αφετέρου από το βαθμό στον οποίο οι θεσμικοί φορείς (που αποτελούν και διεθνικούς δρώντες) έχουν συνειδητοποιήσει τις νέες συνθήκες, προκλήσεις και ευκαιρίες και έχουν αποφασίσει να τις αντιμετωπίσουν πρακτικά διαμορφώνοντας συγκεκριμένη πολιτική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ & Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ

1. Εισαγωγή: Το κλίμα της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου

Το κεφάλαιο αυτό έχει τους εξής στόχους:

- Να αποτυπώσει τις τάσεις εκπαιδευτικής πολιτικής για τις Ευρωπαϊκές χώρες την πρώτη μεταπολεμική περίοδο. Η πολιτική αυτή ασκήθηκε από διεθνικούς δρώντες (πολυμερείς διαύλους), αποτελεί την απαρχή διαδικασιών παγκοσμιοποίησης στο χώρο της εκπαίδευσης και συνδέεται με την πολιτική "διεθνοποίησης" των σπουδών των Η.Π.Α.
- Να περιγράψει εν συντομία την εφαρμογή της πολιτικής αυτής στην Ελλάδα (από το τέλος του πολέμου μέχρι τη μεταπολίτευση) και το ρόλο της στη διαμόρφωση ενός εκπαιδευτικού κλίματος το οποίο ως ένα βαθμό προσδιόρισε τους στόχους και τις επιλογές της Ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής.
- Να συνδέσει τις επιλογές αυτές και με ενδογενείς παράγοντες (χαρακτηριστικά του εκπαιδευτικού συστήματος και ιστορικές εξελίξεις) και να δείξει με ποιόν τρόπο διαμορφώθηκαν οι κατηγορίες ξένων φοιτητών στην Ελληνική νομοθεσία.

Η αναφορά στην περίοδο αυτή κρίνεται απαραίτητη καθώς τότε δημιουργήθηκαν έννοιες και διαδικασίες που ισχύουν ως σήμερα. Κατά συνέπεια η εξέταση των συνθηκών που επικρατούσαν τότε φωτίζει τις μεταγενέστερες εξελίξεις.

Η υπογραφή των συνθηκών που έθεσαν τέλος στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο συνέπεσε με ένα αυξημένο αίσθημα για αποφυγή των πολέμων και εξεύρεση ειρηνικών λύσεων σε οποιοδήποτε πρόβλημα. Η ίδρυση των Ηνωμένων Εθνών και της Unesco έφερε την ελπίδα ότι μια παγκόσμια κοινότητα θα μπορούσε να αντικαταστήσει το σύστημα των εθνικών κρατών (Morgenthau, 1958). Η Unesco για παράδειγμα έθεσε σα στόχο της τη βελτίωση της διεθνούς συνεργασίας μέσα από την εκπαίδευση, την επιστήμη και τον πολιτισμό.

Με την απο-αποικοιοποίηση και τη δημιουργία μιας πλειάδας νέων κρατών, το εθνικό κράτος ανάγεται σε παγκόσμιας εμβέλειας θεσμό και ο πολυμερής χαρακτήρας του διεθνούς συστήματος γίνεται εντονότερος. Φαίνεται ήδη να κινούμαστε προς τη διαμόρφωση μιας "μετα-διεθνούς" πολιτικής (σύμφωνα με την ορολογία του Rosenau) ή μιας "διεθνούς υποπολιτικής" (σύμφωνα με την ορολογία του Μπεκ). Η πορεία προς τη δημιουργία ενός πολυμερούς διεθνούς συστήματος, όπου τα κράτη μεταβάλλονται από εθνικούς σε διεθνικούς δρώντες, εξελίσσεται αργά, καθώς το ίδιο το διεθνές σύ-

στημα ολοκληρώνεται και ισχυροποιείται και καθώς τα κράτη σταδιακά συνειδητοποιούν τους όρους της παγκοσμιοποίησης και καλούνται να τους αντιμετωπίσουν.

Σ' αυτή την περίοδο οι πολιτικές των διεθνών οργανισμών προσπαθούν να φαίνονται ουδέτερες χωρίς πράγματι να είναι, δεδομένου ότι οι αποφάσεις καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τα ισχυρότερα κράτη που αναλαμβάνουν τη χρηματοδότησή τους (με πρωτεργάτη τις Η.Π.Α. στα πλαίσια του δυτικού συνασπισμού). Εξ άλλου, οι πολιτικές των διεθνών οργανισμών σχεδιάζονται με βάση το κυρίαρχο παράδειγμα της περιόδου, το νεοκλασικό εκσυγχρονιστικό μοντέλο διεθνών σχέσεων. Το μοντέλο αυτό κατανοεί το διεθνή χώρο ως τόπο αντιπαράθεσης και σύγκρουσης, με σκοπό την κατοχύρωση και τη διασφάλιση της σφαίρας επιρροής του δυτικού συνασπισμού. Ο διπολισμός ανάγεται σε ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής.

Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις Η.Π.Α. και την Ε.Σ.Σ.Δ. ελέγχεται αρχικά με συμφωνίες ποσοστών σαν αυτή που έγινε μεταξύ Τσόρτσιλ και Στάλιν το 1944 αλλά και αυτές που ακολούθησαν στη Γιάλτα το 1945 και το Πότσνταμ το 1946. Ο ψυχρός πόλεμος, που ξεκινά από το 1946, οξύνει την ένταση ανάμεσα στους δύο συνασπισμούς καθώς η σοβιετική σφαίρα επιρροής αυξάνεται σταδιακά με την εγκαθίδρυση λαϊκών δημοκρατιών στην Πολωνία (1945), την Αλβανία, την Ουγγαρία και τη Βουλγαρία (1946), τη Ρουμανία (1947) και την Τσεχοσλοβακία (1948). Η αντιπαράθεση ανάμεσα στους δύο κυρίαρχους πόλους του διεθνούς συστήματος, τις Η.Π.Α. και την Ε.Σ.Σ.Δ., ανάγεται σε καθοριστικό παράγοντα της λειτουργίας του διεθνούς συστήματος σε όλη την περίοδο του ψυχρού πολέμου.

2. Ο Διπολισμός & το Διεθνές Πλαίσιο Πολιτικής

Και οι δύο υπερδυνάμεις που κυριάρχησαν με το τέλος του πολέμου, είχαν πολιτικούς λόγους για την προώθηση της εκπαιδευτικής συνεργασίας και των ανταλλαγών, που συνδέονταν με τη διατήρηση και επέκταση της σφαίρας επιρροής τους. Θα επικεντρωθούμε εδώ στις εξελίξεις που σημειώθηκαν στους κόλπους του δυτικού συνασπισμού, μια που σ' αυτόν εντάχθηκε η Ελλάδα μετά το τέλος του πολέμου.

Η οικονομική και επιστημονική ανασυγκρότησή της Ευρώπης συναρτήθηκε από την πολιτική παρέμβαση και τη χρηματοδότηση των Η.Π.Α. Αυτή ακριβώς η δράση των Η.Π.Α. μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί την απαρχή της διαδικασίας "παγκοσμιοποίησης" των σπουδών μεταπολεμικά[25] καθώς χρηματοδοτούνται και ενισχύονται πολι-

---

[25] Η Αμερικανική κυβέρνηση βοήθησε στην αναδόμηση του ευρωπαϊκού εκπαιδευτικού συστήματος μέσα από προγράμματα τεχνικής και οικονομικής βοήθειας, κυρίως το σχέδιο Marshall, (που στην Ελλάδα εφαρμόσθηκε με το Δόγμα Τρούμαν). Παράλληλα χρηματοδότη-

τικά ή ιδρύονται διεθνικοί δρώντες (διεθνείς οργανισμοί) οι οποίοι δρουν ως πολυμερείς δίαυλοι και διαπλαστικοί θεσμοί των ιδεών που κυριαρχούν στο διεθνές σύστημα. Οι διεθνείς οργανισμοί αναπτύσσουν αρχικά πολιτικές που σκοπεύουν στην οικονομική ανάπτυξη και την ανασυγκρότηση των κατεστραμμένων δυτικών οικονομιών. Οι (συμπληρωματικές) πολιτικές που εκπονούνται για την εκπαίδευση βασίζονται ακριβώς στην επισήμανση του καθοριστικού ρόλου της (τριτοβάθμιας κυρίως) εκπαίδευσης για την οικονομική ανάπτυξη και στη διασύνδεση εκπαίδευσης και οικονομίας.

Η Αμερικανική άποψη για την εκπαιδευτική συνεργασία και τις ανταλλαγές συνοψίζεται στο παρακάτω παράθεμα, από έκθεση του Συμβουλίου Ερευνών για τις Κοινωνικές Επιστήμες στην Αμερική, το οποίο ήδη από το 1943 επισήμαινε: "Ο πόλεμος συγκέντρωσε την προσοχή μας με τρόπο πρωτόγνωρο στο διεθνή χώρο. Το ενδιαφέρον μας για τις ξένες περιοχές εντάθηκε και άμεση προσοχή δόθηκε σε περιοχές για τις οποίες είχαμε μικρό ή κανένα ενδιαφέρον....Η άμεση ανάγκη για κοινωνικούς επιστήμονες που γνωρίζουν τις διάφορες περιοχές του κόσμου έρχεται δεύτερη σε ζήτηση μετά την ανάγκη για αξιωματικούς του στρατού και του ναυτικού που γνωρίζουν τις εμπόλεμες ή πιθανές εμπόλεμες περιοχές. Μια που δεν έχουμε διεξαγάγει τέτοιου είδους έρευνες, μας λείπει η γνώση των περιοχών που τώρα μας χρειάζεται (...) Η έλλειψη επαγγελματικού και επιστημονικού δυναμικού που να συνδυάζει τη γνώση ξένης γλώσσας, περιοχής και επιστήμης εμποδίζει την απρόσκοπτη λειτουργία των πολεμικών υπηρεσιών.(...) Η ανάγκη μας για γενική γνώση των άλλων χωρών δεν θα τελειώσει με τον αφοπλισμό και την ανασυγκρότηση. Όποια μορφή κι αν πάρει η οργάνωση της διεθνούς κοινότητας, οι Η.Π.Α. θα συναντήσουν μοναδικές ευκαιρίες και θα αντιμετωπίσουν βαριές ευθύνες (...). Η ευκολία, η ταχύτητα και το μικρό κόστος της επικοινωνίας και των μεταφορών θα προωθήσουν τις οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές σχέσεις των εθνών. Το εμπόριο, η ναυτιλία, οι αερομεταφορές, ο τύπος, η εξόρυξη μεταλλευμάτων, η παραγωγή και η διανομή πετρελαίου, θα χρειαστούν χιλιάδες Αμερικανούς που θα συνδυάζουν την υψηλή επαγγελματική και τεχνική κατάρτιση με τη γνώση των γλωσσών, της οικονομίας, της πολιτικής, της ιστορίας, της γεωγραφίας, των ηθών και των εθίμων των ξένων χωρών (...). Για να εκπληρώσουμε το ρόλο μας στα Ηνωμένα Έθνη οι πολίτες μας πρέπει να γνωρίζουν τις άλλες χώρες, τους λαούς, τις κουλτούρες και τους θεσμούς τους. Έρευνα, προπτυχιακά και μεταπτυχιακά Τμήματα, αλλά και στοιχειώδης εκπαίδευση πάνω στις περιοχές του κόσμου θα είναι επιθυμητές, όσο μπορεί κανείς να δει στο μέλλον." (Social Science

---

σε τη δημιουργία σημαντικότατων για τις εκπαιδευτικές διαδικασίες διεθνών οργανισμών ό-

Research Council: Committee on World Regions, Internal Report: "World Regions in the Social Sciences", 1943:18)

Οι Η.Π.Α. θεωρούσαν απαραίτητη τη γνώση της κοινωνικής δυναμικής που αναπτυσσόταν σε διάφορες μεριές του κόσμου για να καταλάβουν τη λειτουργία των χωρών στις οποίες είχε ήδη εγκατασταθεί κομμουνιστικό καθεστώς αλλά και για να εμποδίσουν άλλες χώρες να περιέλθουν υπό την επιρροή της Σοβιετικής Ένωσης. "Το τελευταίο αυτό ζήτημα παρέμεινε κεντρικό στην επίσημη ρητορική των Η.Π.Α. για πάρα πολλά χρόνια" (Wallerstein, 1995:201).

Έτσι, κατά τη διάρκεια του πολέμου ακόμα, αναπτύχθηκε στις Η.Π.Α. ένας πυρήνας ατόμων κατάλληλων για να μελετήσουν τις μη-δυτικές κοινωνίες.[26] Το προσωπικό αυτό αυξήθηκε τα μεταπολεμικά χρόνια, λόγω των αναγκών που προέκυψαν σα συνέπεια της από-αποικιοποίησης και της αύξησης του αριθμού των νέων κρατών. Τα πιο προφανή και καυτά προβλήματα της κοινωνικής ζωής των μη δυτικών κοινωνιών που ενδιέφεραν άμεσα τις Η.Π.Α. ήταν ή αμιγώς πολιτικά ή είχαν έντονη πολιτική χροιά. Υπήρχε άμεση ανάγκη διάγνωσης και προσαρμογής στις πολιτικές συνθήκες που αναπτύσσονταν στις χώρες του τρίτου κόσμου. Και αυτό που ήταν πράγματι νέο στα "νέα κράτη" ήταν ή ευθέως πολιτικό, η εμφάνιση νέων εθνοαπελευθερωτικών κινημάτων ή κομμάτων, ή εξαρτημένο από τις πολιτικές δομές, π. χ. απόπειρες εκβιομηχάνισης, αναδασμός της γης κ.λπ. (Wallerstein,1995:13). Μέχρι το τέλος του 1945, προτεραιότητα του Αμερικάνικου σχεδιασμού δεν αποτελούσε πλέον η γνώση των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών στη Λατινική Αμερική και την Ιαπωνία. Στο προσκήνιο είχαν εμφανιστεί η Σοβιετική Ένωση και η Κίνα.

Για τις Η.Π.Α., στην περίοδο αμέσως μετά τον Πόλεμο, η πολυμερής βοήθεια θεωρήθηκε συμπληρωματική της διμερούς εξωτερικής πολιτικής της. Μπορεί να υποστηριχτεί ότι η αμερικανική πρόθεση συμβάδιζε με μια λογική "διεθνοποίησης" των σπουδών. Η λογική των Η.Π.Α. ακολουθεί μια μακρά παράδοση άσκησης επιθετικής εκπαιδευτικής πολιτικής προς το εξωτερικό που είχαν παλαιότερα υιοθετήσει μεγάλες Ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Γαλλία, η Αγγλία αλλά και η Γερμανία. Για τις χώρες αυτές (ήδη από τον 18ο-19ο αιώνα) η "διεθνοποίηση" της εκπαιδευτικής τους πολιτικής και η προσέλκυση ξένων φοιτητών, συνδεόταν με οικονομικούς κυρίως (εμπορικούς) αλλά και πολιτικούς και πολιτιστικούς σκοπούς.

πως του ΟΕΟΣ και μετέπειτα του ΟΟΣΑ. Από το 1957 συμμετείχε και στην Unesco.

[26] Τα άτομα αυτά προήλθαν από τα προγράμματα astp/cats που αναπτύχθηκαν για να εκπαιδεύσουν το στρατιωτικό προσωπικό των Η.Π.Α. κατά την περίοδο του πολέμου αλλά και από το προσωπικό των γραφείων κατασκοπείας και αντικατασκοπίας στην αμέσως μεταπολεμική περίοδο.

Η σημαντική διαφορά σε σχέση με τις παλιότερες πολιτικές των Ευρωπαϊκών κρατών έγκειται στο ότι η Αμερικανική κυβέρνηση, λόγω και των κρατούντων αντιλήψεων και ειδικών συνθηκών[27], άσκησε πολιτική διεθνοποίησης όχι άμεσα, μέσω διμερών συμβάσεων για παράδειγμα, αλλά έμμεσα, μέσα από διεθνικούς δρώντες. Έτσι αφενός χρηματοδότησε και υποστήριξε την ίδρυση διεθνών οργανισμών και αφετέρου προέτρεψε και οδήγησε την αμερικανική ιδιωτική πρωτοβουλία να δράσει με τρόπους συμπληρωματικούς χρηματοδοτώντας και υποστηρίζοντας τις ανταλλαγές και την κινητικότητα των πανεπιστημιακών, των μεταπτυχιακών σπουδαστών και των ερευνητών σε διμερή βάση. Η "διεθνής εκπαίδευση" για τις Η.Π.Α. έγινε συνώνυμη με την εξειδίκευση σε τομείς σημαντικούς για την εθνική τους ασφάλεια. Καθώς ανοίγει η περίοδος του ψυχρού πολέμου απογειώνεται στις Η.Π.Α. η διαδικασία της "διεθνοποίησης" των σπουδών. (McCaughey, 1984).

Ενδεικτική είναι η τοποθέτηση του Philip H. Coombs στο θέμα αυτό: "Οι Η.Π.Α. πρέπει να διευρύνουν τη δεδομένη ηγεμονία τους στην προώθηση της πολυμερούς προσέγγισης σε εκπαιδευτικά, επιστημονικά και πολιτικά θέματα μέσα από τον Ο.Η.Ε. και τους εξειδικευμένους οργανισμούς του (ιδιαίτερα την Unesco), περιφερειακούς οργανισμούς όπως τον Ο.Α.Ε.Σ. (για τη Λατινική Αμερική) και τον Ο.Ο.Σ.Α."[28] Η στάση αυτή, που απηχεί την κρατούσα άποψη του αμερικανικού πολιτικού κατεστημένου, στηρίζεται στην καθαρά πρακτική διαπίστωση ότι οι αμερικανικοί πόροι που διοχετεύονται μέσα από πολυμερείς διαύλους συχνά αποδίδουν πολλαπλάσια οφέλη από ότι οι πόροι που διατίθενται μέσα από διμερείς (κυβερνητικούς) διαύλους. Ιδιαίτερα σε τομείς ευαίσθητους όπως ο εκπαιδευτικός και ο πολιτιστικός, μια καθαρά διμερής προσέγγιση στις πολιτιστικές σχέσεις είναι δυνατόν να εμπεριέχει σοβαρά αρνητικά στοιχεία και να συναντήσει αντιδράσεις. Αντίθετα πολύ περισσότερα και σημαντικότερα μπορούν να επιτευχθούν μέσα από διαύλους που εμφανίζονται περισσότερο ουδέτεροι καθώς δεν ταυτίζονται με τα συμφέροντα μιας μόνο χώρας.

---

[27] Σε μια ομόσπονδη χώρα όπως η Η.Π.Α. η εκπαίδευση εμπίπτει στην αρμοδιότητα των πολιτειών και όχι του ομοσπονδιακού κράτους. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την επικρατούσα αντίληψη ότι η πολιτική μέσα από πολυμερείς διαύλους μπορούσε να είναι πιο αποτελεσματική, αποτέλεσε λόγο για την άσκηση της διεθνούς εκπαιδευτικής πολιτικής των Η.Π.Α. με έμμεσο και όχι με άμεσο τρόπο. Η έμμεση αυτή άσκηση της εκπαιδευτικής πολιτικής διεθνοποίησης των σπουδών μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για τη μετάβαση από τη "διεθνοποίηση" στην "παγκοσμιοποίηση" της εκπαίδευσης.

[28] Οι θέσεις αυτές του Coombs διατυπώνονται στο βιβλίο του "The Fourth Dimension of Foreign Policy: Educational and Cultural Affaires". Είναι σημαντικό ότι το βιβλίο εκδίδεται το 1964 για λογαριασμό του συμβουλίου εξωτερικών σχέσεων από τον οίκο "Harper & Row", του οποίου αντιπρόεδρος ήταν ο David Rockefeller. Επιχορηγήθηκε από την Carnegie Corporation και προλογήθηκε από τον γερουσιαστή J. W. Fullbright. Λίγο αργότερα ο Coombs διορίζεται υπουργός εκπαιδευτικών και πολιτιστικών ανταλλαγών (Πεσματζόγλου, 1995: 32).

Κατά τον Coombs οι επιπτώσεις από την παράλληλη χρήση και των δύο μεθόδων μπορεί να είναι συμπληρωματικές (Πεσματζόγλου, 1995: 36-37).

2.1. Η Διεθνής Πολιτική για τη Δυτική Ευρώπη

Ο Ο.Ε.Ο.Σ. (Οργανισμός Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας), πρόδρομος του Ο.Ο.Σ.Α., ιδρύθηκε το 1948, με Αμερικανική πρωτοβουλία, κονδύλια του σχεδίου Μάρσαλ και σκοπό την οικονομική ανασυγκρότηση της Δυτικής Ευρώπης. Με βάση τις αναφορές για την οικονομία της κάθε χώρας γινόταν η κατανομή της Αμερικανικής οικονομικής βοήθειας προς τις Ευρωπαϊκές χώρες. Μια τέτοιου είδους συνεργασία την εποχή εκείνη ήταν νέο φαινόμενο. Ο Ο.Ε.Ο.Σ. προώθησε και διέδωσε τις έννοιες της ανάπτυξης και της παραγωγικότητας καθώς και τεχνικές διοίκησης βασισμένες στην αμερικανική εμπειρία. Μέσα στους κόλπους του διάδοχου οργανισμού του, του Ο.Ο.Σ.Α., κυρίαρχη ήταν η ιδέα που συνέδεε την οικονομική ανάπτυξη με την επιστήμη και την τεχνολογία. Κεντρικός ρόλος αποδόθηκε στον ανθρώπινο παράγοντα. Η σχέση της εκπαίδευσης με την οικονομική ανάπτυξη εντοπιζόταν στη δημιουργία επιστημονικού και τεχνικού δυναμικού που θα κάλυπτε τις ανάγκες της οικονομίας.

Οι εμπειρογνώμονες του Ο.Ο.Σ.Α. είχαν επισημάνει αφενός ένα προβάδισμα της βιομηχανίας της Ε.Σ.Σ.Δ. σε σχέση με αυτή των Η.Π.Α. και αφετέρου μια στασιμότητα του επιστημονικού και τεχνολογικού επιπέδου της Ευρώπης, η οποία παρά την πλούσια πανεπιστημιακή παράδοσή της παρέμενε δέσμια απηρχαιωμένων θεσμών και εκπαιδευτικών συστημάτων. Παράλληλα, το αυξανόμενο κόστος της έρευνας και της ανάπτυξης εφαρμογών δημιουργούσε δυσκολίες στις Ευρωπαϊκές χώρες που μεμονωμένα δεν μπορούσαν να παραχωρήσουν τους πόρους που η Ε.Σ.Σ..Δ. και οι Η.Π.Α. αφιέρωναν στην επιστημονική έρευνα. Μια συντονισμένη ευρωπαϊκή προσπάθεια θεωρήθηκε επιβεβλημένη (Griffiths,1997).

Το πόσο στενά συνδέθηκε η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στη Δυτική Ευρώπη με την οικονομική ανασυγκρότηση και την πόλωση ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις, το δείχνει ο Γ. Παπαδόπουλος στο βιβλίο του για την εκπαιδευτική πολιτική που ασκήθηκε μέσα από τον Ο.Ο.Σ.Α. (Papadopoulos, 1994).

Οι δραστηριότητες του Ο.Ο.Σ.Α. καθορίστηκαν και οι πολιτικές του προτάσεις σχεδιάστηκαν με βάση τις κυρίαρχες εκσυγχρονιστικές οικονομικές θεωρίες της περιόδου που προέβλεπαν ότι ο ρυθμός ανάπτυξης της οικονομίας θα καθοριζόταν όλο και περισσότερο από την παροχή εκπαίδευσης στις θετικές επιστήμες. Έγινε ευρέως αποδεκτό ότι το πρόβλημα παραγωγής ικανού αριθμού καλά καταρτισμένων επιστημόνων, μηχανικών και τεχνικών δεν μπορούσε παρά να εξεταστεί σε συνάρτηση με

το συνολικό εκπαιδευτικό σύστημα, μια που το ζητούμενο δυναμικό δεν αποτελούσε παρά μικρό μέρος της αφρόκρεμας των αποφοίτων του εκπαιδευτικού συστήματος. Λογικό επακόλουθο της σκέψης αυτής ήταν η προώθηση πολιτικών (σε όλες τις χώρες μέλη) που πρότειναν αύξηση των πόρων που θα κατευθύνονταν προς τον εκπαιδευτικό τομέα. Ο Theodore Schultz, σημαντικός οικονομολόγος της περιόδου, επισήμαινε ότι οι παραδοσιακοί οικονομικοί παράγοντες δεν μπορούσαν να εξηγήσουν παρά μόνο ένα μικρό τμήμα της πραγματικής αύξησης του συνολικού εθνικού προϊόντος και υποστήριξε ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο μιας χώρας αποτελεί σημαντικό οικονομικό παράγοντα.

Μέσα στον Ο.Ο.Σ.Α. διαμορφώθηκε η ακόλουθη αντίληψη: δεδομένου ότι η ανάπτυξη του εργατικού δυναμικού θα τείνει να μειώνεται την επόμενη δεκαετία και η ανάγκη για συγκέντρωση σταθερών επενδύσεων έχει ήδη σχεδόν εξαλειφθεί, ο ρόλος του εκπαιδευμένου δυναμικού στην παραγωγή οικονομικών αποτελεσμάτων θα γίνεται όλο και μεγαλύτερος (Prospects of Long Term Economic Growth, O.E.C.D.,1959). Με βάση μια τέτοια ανάλυση προήλθε η ιδέα της περιφερειακής επιστημονικής συνεργασίας – πιο οργανωμένη απ' ότι στο παρελθόν- αλλά επίσης και η έννοια μιας συστηματοποιημένης περιφερειακής πολιτικής για την επιστήμη και την τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Παρά το γεγονός ότι το έδαφος είχε κατάλληλα προετοιμαστεί με τέτοιες σκέψεις, η απόφαση για την ίδρυση του γραφείου του Ο.Ο.Σ.Α. για το Επιστημονικό και Τεχνικό Δυναμικό και η ενεργοποίηση του αντίστοιχου προγράμματος εκπαιδευτικής συνεργασίας έλαβε χώρα κάτω από εξαιρετικές πολιτικές περιστάσεις και με επείγουσες διαδικασίες, σαν αποτέλεσμα της εκτόξευσης του Σπούτνικ από τους Σοβιετικούς. Η επιτυχία του διαστημικού προγράμματος της Ε.Σ.Σ.Δ. αποδόθηκε στην ποιότητα του Σοβιετικού επιστημονικού και τεχνικού δυναμικού και στο εκπαιδευτικό σύστημα. Ήταν απαραίτητη κατά την άποψη των Η.Π.Α. η αποκατάσταση των ισορροπιών στο επίπεδο της έρευνας και της εκπαίδευσης και αυτή αποτέλεσε μέρος της στρατηγικής του ψυχρού πολέμου. Πέρα από μια αρχική συνεισφορά 500.000$ προς τον Ο.Ο.Σ.Α., οι Η.Π.Α. δεσμεύτηκαν με την πλήρη συμμετοχή τους για την υλοποίηση του προγράμματος, εγκαινιάζοντας έτσι και μια νέα εποχή διεθνούς συνεργασίας. Σκοπός του προγράμματος ορίστηκε "η αύξηση του αριθμού, της ποιότητας και η σωστή αξιοποίηση των επιστημόνων και των μηχανικών που εκπαιδεύονταν στις χώρες μέλη του Ο.Ο.Σ.Α., ώστε να καλυφθούν οι παρούσες και μελλοντικές ανάγκες των οικονομιών του Δυτικού συνασπισμού.

Αναγνωρίστηκε ότι το κύριο πρόβλημα ήταν η μεταρρύθμιση των εκπαιδευτικών συστημάτων. Η διαδικασία προσαρμογής και ανάπτυξής τους θα ήταν μακρόχρονη και

γρήγορες λύσεις κρίθηκε ότι δεν ήταν εφικτές. Το ζήτημα χρειαζόταν την κατανόηση και την υποστήριξη της κοινής γνώμης, την απομάκρυνση των οικονομικών εμποδίων από την πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση, πολιτικές για την αύξηση της κινητικότητας των φοιτητών, αλλαγές στα προγράμματα σπουδών κ.λ.π." (Papadopoulos, 1994: 24). Κυρίως όμως χρειαζόταν χρηματοδότηση αλλά και πολιτική βούληση για την παραχώρηση των απαιτούμενων οικονομικών πόρων. Ανάμεσα στους σκοπούς του προγράμματος του Ο.Ο.Σ.Α. για την επιστημονική συνεργασία στην Ευρώπη συγκαταλέγονται:

- Η αύξηση της ροής ταλαντούχων ατόμων προς τεχνολογικές και επιστημονικές καριέρες μέσα από την παραχώρηση υποτροφιών καθώς και τη διεύρυνση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και της πρόσβασης σ' αυτήν. Το γεγονός αυτό ως αποτέλεσμα είχε και την μετακίνηση εγκεφάλων (brain drain).
- Η αύξηση των δυνατοτήτων για επιστημονική και ανώτερη τεχνολογική εκπαίδευση και για διεθνή συνεργασία μέσα από διμερείς και κυρίως πολυμερείς συμφωνίες, ώστε να καλυφθούν οι ανάγκες που υπερέβαιναν τις δυνατότητες των μεμονωμένων κρατών.

Μέχρι το 1960 το κύριο πρόβλημα των Ευρωπαϊκών κρατών, σε απόλυτη σύμπνοια με τον αμερικανικό προβληματισμό, ήταν το τεχνολογικό προβάδισμα της Ε.Σ.Σ.Δ., ιδιαίτερα στην παραγωγή καλά καταρτισμένων μηχανικών. Ωστόσο, μέσα από τις αναλύσεις του Ο.Ο.Σ.Α. στα τέλη της δεκαετίας του 1950 γίνεται ήδη φανερό ότι και η απόσταση ανάμεσα στο δυναμικό της Ευρώπης και των Η.Π.Α. αυξάνεται σε απόλυτους αριθμούς, παρά την πρόοδο των Ευρωπαϊκών κρατών. Το "εκπαιδευτικό κενό" αποκάλυπτε και ένα "τεχνολογικό κενό" (Gaps in Technology, OECD, 1970:43).

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, η προσοχή των Ευρωπαίων στρέφεται και προς την ανάγκη κάλυψης του κενού ανάμεσα στην Ευρώπη και τις Η.Π.Α., καθώς γίνονται αισθητές οι επιπτώσεις ενός νέου ανταγωνιστικού οικονομικού περιβάλλοντος που ενισχύεται από τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου. Η γρήγορη οικονομική ανάπτυξη της δεκαετίας του 1960 αποτέλεσε το πλαίσιο που έκανε τη μεταρρύθμιση και τη διεύρυνση των εκπαιδευτικών συστημάτων να φαίνεται αναπόφευκτη, καθώς έντονη ήταν η ανάγκη να ανακατανεμηθούν τα κοινωνικά οφέλη σε όσο το δυνατόν ευρύτερα στρώματα. Μέσα στον Ο.Ο.Σ.Α. συνειδητοποιείται η ανάγκη για μακρόχρονο σχεδιασμό του εργατικού δυναμικού ενώ ταυτόχρονα αναγνωρίζεται ότι η ανάπτυξη πολιτικών δεν μπορεί παρά να καθορίζεται από το στάδιο ανάπτυξης των εκπαιδευτικών συστημάτων των χωρών.

Κατά συνέπεια οδηγούμαστε σε ένα διαχωρισμό ανάμεσα σε χώρες με αναπτυγμένα εκπαιδευτικά συστήματα – Βόρεια Αμερική, Δυτική και Κεντρική Ευρώπη – και χώρες με "ειδικά προβλήματα βασικής εκπαιδευτικής ανάπτυξης" – τις Μεσογειακές χώρες και τον Ιταλικό νότο (Papadopoulos,1994: 29). Ενώ η δημιουργία αναπτυγμένου επιστημονικού δυναμικού κρίθηκε πιο κατάλληλη για τις ανάγκες των βιομηχανοποιημένων χωρών, η δημιουργία κατάλληλου τεχνικού εργατικού δυναμικού θεωρήθηκε πιο χρήσιμη για χώρες λιγότερο ανεπτυγμένες, περιλαμβανομένων και των Μεσογειακών[29].

Αρχίζοντας με την υπόθεση ότι οι αυξημένες ανάγκες της οικονομίας σε εργατικό δυναμικό δεν μπορούσαν να καλυφθούν χωρίς τη διεύρυνση της δεξαμενής ταλέντων, η συζήτηση σύντομα επεκτάθηκε στο δικαίωμα όλων των ατόμων να έχουν πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και οδήγησε στην ανάλυση των οικονομικών κοινωνικών και εκπαιδευτικών μέτρων που έπρεπε να ληφθούν ώστε να υλοποιηθεί αυτό το δικαίωμα. Έτσι ήρθε στην επιφάνεια όλο το ζήτημα των κοινωνικών στόχων της εκπαίδευσης και ο κύριος ρόλος των εκπαιδευτικών συστημάτων σαν μέσων παραγωγής κουλτούρας (Papadopoulos, 1994:32).

Καθώς οι σκέψεις γύρω από τα οικονομικά της εκπαίδευσης και το ζήτημα της αναζήτησης ταλέντων κυριαρχούσαν, εμφανίστηκαν και οι πρώτες κοινωνιολογικές μελέτες που εντόπιζαν τους ανασταλτικούς παράγοντες που εμπόδιζαν την άριστη χρήση του ανθρώπινου δυναμικού: την κοινωνική τάξη και ιδιαίτερα την αγροτική προέλευση, την οργάνωση των σχολείων (δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης) και τις πολιτιστικές ανισότητες (Papadopoulos, 1994:33).

Η νομιμοποίηση της ανάπτυξης των εκπαιδευτικών συστημάτων συνδέθηκε με λόγους που ήταν ταυτόχρονα οικονομικοί και κοινωνικοί, συνδεδεμένοι με την αυξανόμενη ζήτηση για εκπαίδευση από όλους τους τομείς της οικονομίας και της κοινωνίας. Δημιουργήθηκε ένας κύκλος προσφοράς και ζήτησης όπου οικονομίες πεινασμένες για εργατικό δυναμικό και κατακόρυφα αυξανόμενες κοινωνικές προσδοκίες οδήγησαν σε μια αλματώδη αύξηση της κοινωνικής ζήτησης για εκπαίδευση, την οποία

---

[29] Και για τη δημιουργία επιστημονικού και για τη δημιουργία τεχνικού εργατικού δυναμικού, παρά τις διαφορετικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν, τα κεντρικά θέματα άσκησης πολιτικής του Ο.Ο.Σ.Α. παρέμειναν τα ίδια:

- Βελτίωση της διδασκαλίας των μαθηματικών και των θετικών επιστημών
- Απόκτηση του σχετικού διδακτικού υλικού
- Επιμόρφωση των εκπαιδευτικών
- Κατάλληλα προγράμματα επαγγελματικού προσανατολισμού ώστε να διευκολυνθεί ο εντοπισμός των ταλέντων

τροφοδοτούσε η μεταπολεμική πληθυσμιακή αύξηση και τη συντηρούσε η συνακόλουθη αύξηση των οικονομικών δεικτών και των οικογενειακών εισοδημάτων.

Η έμφαση στην οικονομική (και κοινωνική) ανάπτυξη σαν στόχου προς επίτευξη κυριάρχησε στην πολιτική σκηνή τη δεκαετία του 1960 και εξασφάλισε μια διαρκή θέση για τα εκπαιδευτικά ζητήματα μέσα στις δομές του Ο.Ο.Σ.Α., ο οποίος παρουσίασε πρωτοφανή δραστηριότητα σ' αυτό το πεδίο στη διάρκεια όλης της δεκαετίας.

Το πνεύμα της εποχής αντανακλάται χαρακτηριστικά στα πορίσματα της Σύσκεψης της Ουάσινγκτον (1961), όπου αντιμετωπίστηκαν δύο κεντρικά ζητήματα πολιτικής:

- Η φύση και το μέγεθος της προσπάθειας που έπρεπε να καταβληθεί μέσα στην επόμενη δεκαετία σε εκπαιδευτικά ζητήματα, ώστε να καλυφθούν οι ανάγκες κοινωνικής και οικονομικής προόδου στην περιοχή του Ο.Ο.Σ.Α.
- Το είδος των χειρισμών που θα έπρεπε να αναληφθούν από τις χώρες του Ο.Ο.Σ.Α. για να ανταποκριθούν αποτελεσματικά στα αιτήματα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, των οποίων οι ανάγκες για εκπαιδευτική ανάπτυξη ήταν και οι μεγαλύτερες.

Εκ των υστέρων, πιο σημαντική από τις στρατηγικές που επιλέχθηκαν αποδείχθηκε η πολιτική σημασία της σύσκεψης. Από τη μεριά των Η.Π.Α. δηλώθηκε ότι : "εμείς σ' αυτή τη χώρα έχουμε μεγάλες φιλοδοξίες για τις δυνατότητες του Ο.Ο.Σ.Α. και δεσμευόμαστε να του παράσχουμε την ενεργό βοήθειά μας στα επόμενα χρόνια" (Papadopoulos,1994: 40). Ακόμα παρατηρήθηκε η μεταστροφή ορισμένων ευρωπαϊκών κρατών μελών –της Γερμανίας για παράδειγμα– που δίσταζαν να αποδεχτούν την ανάμειξη του οργανισμού σε ένα πολιτιστικό χώρο που φαινόταν ξένος με τους οικονομικούς κατά βάση σκοπούς του.

Πέρα απ' όλα τ' άλλα, η Σύνοδος παρέχοντας νομιμοποίηση στην μεταρρύθμιση και τη διεύρυνση των εκπαιδευτικών συστημάτων, συνέβαλε σημαντικά στο να πεισθούν οι Υπουργοί Οικονομίας των Ευρωπαϊκών χωρών και άλλοι πολιτικοί παράγοντες ότι είχαν πραγματικό συμφέρον να επενδύσουν πόρους στην εκπαίδευση. Εξ άλλου στην Ευρώπη η πολιτική του Ο.Ο.Σ.Α. βρήκε πρόσφορο έδαφος και στην τρίτη σύνοδο των Υπουργών Παιδείας της Ε.Ο.Κ. στη Ρώμη τον Οκτώβριο του 1962 όπου έγιναν δεκτά και επιβεβαιώθηκαν τα αποτελέσματα της σύσκεψης της Ουάσινγκτον. Έτσι τη δεκαετία του 1960 ο Ο.Ο.Σ.Α. ανάγεται σε "πραγματικά καθοριστικό παράγο-

---

- Αύξηση του ενεργητικού ρόλου της βιομηχανίας ώστε να βοηθηθεί η επιστημονική και τεχνική εκπαίδευση.

ντα των πολιτικών των κρατών μελών και η νομιμοποίηση των εθνικών πολιτικών μέσα από τον Ο.Ο.Σ.Α. γίνεται σημαντική για τις κυβερνήσεις" (Kjell, 1990: 18-19).

Για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της Ευρώπης η πολιτική του Ο.Ο.Σ.Α. προέβλεπε τη δημιουργία προγραμμάτων τεχνικής βοήθειας και την υλική ή χρηματοδοτική ενίσχυση εκπαιδευτικών αναπτυξιακών σχεδίων και προγραμμάτων.

Σύμφωνα με τη λογική της τεχνικής βοήθειας προς τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, η θετική συμβολή των ξένων εταίρων στη διαμόρφωση μιας διαφορετικής πραγματικότητας, ενός διαφορετικού επιπέδου ανάπτυξης, προϋποθέτει διαμορφωμένα οικονομικά κοινωνικά και εκπαιδευτικά προγράμματα εκ μέρους του κράτους αυτού.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο ξένοι ειδικοί μπορούν να παίξουν ένα συμβουλευτικό ρόλο, και φοιτητές και μεταπτυχιακοί να ενταχθούν σε εκπαιδευτικά προγράμματα, τα οποία οι διεθνείς οργανισμοί (και οι ξένες κυβερνήσεις) καλούνται να υποστηρίξουν μέσα από χορηγίες, δάνεια ή αποστολή εκπαιδευτικού υλικού. Έτσι η κάθε χώρα μπορεί να προσδιορίσει τις ανάγκες της και να καλέσει ισχυρούς εταίρους να συμβάλλουν.

Στην πράξη φαίνεται ότι αυτός ο μηχανισμός λειτούργησε αντίστροφα. Εφόσον οι λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες δεν είχαν σχέδια ούτε και προτεραιότητες, οι διεθνικοί δρώντες κυριάρχησαν στην παγκόσμια σκηνή, πρότειναν μέτρα και επεσήμαναν κενά πολιτικής. Η απουσία μιας ολοκληρωμένης αντίληψης από τις χώρες-λήπτες της βοήθειας συνεπαγόταν και την απουσία οποιασδήποτε κριτικής αντιμετώπισης των θέσεων αυτών. Προτεραιότητες οι οποίες ορίστηκαν από τους διεθνικούς δρώντες, οι οποίοι χρηματοδότησαν τη μελέτη και την υλοποίηση των σχετικών προγραμμάτων, προσδιόρισαν και τους εκπαιδευτικούς τομείς στους οποίους θα στρέφονταν οι εθνικοί πόροι. Οι κυβερνήσεις των χορηγουμένων χωρών αποδέχονταν τις πολιτικές αυτές παθητικά. Πολύ περισσότερο, κάτω από συνθήκες έλλειψης πόρων, τα προγράμματα τεχνικής βοήθειας γίνονταν δεκτά με ενθουσιασμό, ανεξάρτητα από το περιεχόμενο και τις επιπτώσεις τους.

3. Η Εφαρμογή της Διεθνούς Πολιτικής στην Ελλάδα.

Για την Ελλάδα, η άμεση οικονομική υποστήριξη από συμμάχους και εταίρους στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο αποτελούσε ζήτημα εθνικής επιβίωσης. Η χώρα, μετά και τον τρίτο γύρο του εμφυλίου πολέμου, βρισκόταν με κατεστραμμένη την οικονομική της υποδομή και αποδεκατισμένο το ανθρώπινο δυναμικό της. Πολιτικά ζητήματα, όπως η μαζική βοήθεια της Γιουγκοσλαβίας και της Αλβανίας προς τις αντάρτικες δυνάμεις, η συνοριακή εκκρεμότητα με τη Βουλγαρία για τη Ροδόπη, η αρνητική στάση της Σοβιετικής Ένωσης για την προσάρτηση της Δωδεκανήσου και η υποστήριξη του αιτήματος της Βουλγαρίας για έξοδο στο Αιγαίο, έστρεψαν τις συντηρητικές και κε-

ντρώες κυβερνήσεις των Αθηνών προς τη Δύση (Βαληνάκης, 1986:14-15, Αλεξανδρής, 1991:112). Τέτοιοι πολιτικοί και οικονομικοί λόγοι προσδιόρισαν την επιθυμία και την (επιτυχή) προσπάθεια των κυβερνήσεων της περιόδου για ένταξη της Ελλάδας στον δυτικό περιφερειακό συνασπισμό.

Στα πλαίσια του δυτικού συνασπισμού, η Ελλάδα, όπως και άλλες χώρες της νότιας Ευρώπης, κατέχει μια ενδιάμεση προωθημένη θέση, μια θέση στην ημιπεριφέρεια, με όρους εξαρτησιακής θεώρησης. Δύο παρατηρήσεις στηρίζουν μια τέτοια άποψη:

- Στη διάρκεια της περιόδου 1950-75 η Ελλάδα συνδέεται όλο και περισσότερο οργανικά με τη Δύση και την Ευρώπη: οικονομικά, πολιτικά αλλά και θεσμικά. Η αμερικανική ηγεμονία γίνεται αισθητή, μια που τότε ενισχύονται οι διμερείς δεσμοί Ελλάδας και Η.Π.Α., (πολιτικοί, στρατιωτικοί, τεχνικοί και τεχνολογικοί). Επαναπροσδιορίζονται επίσης οι σχέσεις της Ελλάδας με τις περισσότερες δυτικοευρωπαϊκές χώρες σε αυτούς τους τομείς, ενώ ταυτόχρονα, μέσα από την υπογραφή διμερών μορφωτικών συμβάσεων, επιβεβαιώνεται η πρόθεση εκπαιδευτικών ανταλλαγών με τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία και τη Γερμανία. Παράλληλα, η Ελλάδα γίνεται μέλος των περισσότερων διεθνών ή περιφερειακών οργανισμών του δυτικού συνασπισμού που θεσμοθέτησαν σε πολυμερή βάση την τεχνική βοήθεια και τις εκπαιδευτικές ανταλλαγές: Unesco, Διεθνής Τράπεζα, ΝΑΤΟ και Ο.Ο.Σ.Α. Παράλληλα συμμετέχει στην ΕΟΚ ως συνδεδεμένο μέλος.
- Σε αντίθεση με τις χώρες του τρίτου κόσμου, στην Ελλάδα παρατηρούνται δημογραφική στασιμότητα, (αντί της τριτοκοσμικής δημογραφικής έκρηξης), ασύγκριτα χαμηλότερα ποσοστά αναλφαβητισμού και πολύ υψηλότερα επίπεδα οικονομικών, πολιτικών και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων.

Οι διεθνικοί δρώντες (ιδιωτικοί και υπερεθνικοί) που δραστηριοποιήθηκαν μεταπολεμικά άσκησαν έντονη επιρροή πάνω στα Ελληνικά εκπαιδευτικά πράγματα, τη δομή του εκπαιδευτικού συστήματος αλλά και την εξωτερική διάσταση της εκπαιδευτικής πολιτικής. Οι εξελίξεις αυτές δεν αποτελούν ιδιαίτερη περίπτωση, αντίθετα υπήρξαν μάλλον αντιπροσωπευτικές των τάσεων που σημειώθηκαν στις περισσότερες χώρες που έλαβαν τεχνική βοήθεια.

Τεχνική βοήθεια χορηγήθηκε προς την Ελλάδα μέσα από διμερείς και πολυμερείς διαύλους. Διμερείς διαύλους για παράδειγμα αποτέλεσαν τα αμερικανικά ιδιωτικά ιδρύματα, τα οποία ενεπλάκησαν στα προγράμματα εκπαιδευτικών ανταλλαγών στα πλαίσια της βοήθειας που χορηγήθηκε από τις Η.Π.Α. προς την Ελλάδα. Η Ford Foundation χρηματοδότησε τον Οργανισμό Τεχνολογίας (Γραφείο Δοξιάδη), ιδιωτική επιχείρηση που πέρασε αργότερα στο κράτος, ενίσχυσε το ΚΕΠΕ (που ήταν ένας

πόλος έλξης οικονομολόγων σπουδασμένων στην Αμερική) και επιχορήγησε επί 5 χρόνια το Βασιλικό Ίδρυμα Ερευνών[30] για ερευνητικά προγράμματα στις φυσικές και κοινωνικές επιστήμες. Η Rockefeller Foundation ξεκίνησε την παροχή βοήθειας προς την Ελλάδα το 1955 και μέχρι το 1965 είχε διακινήσει περισσότερα από 400 χιλιάδες δολάρια, τα μισά από τα οποία πήγαν στο ΚΕΠΕ, ενώ σημαντικό ποσό της χρηματοδότησης απορροφήθηκε και από το Πολυτεχνείο. Ο Δημόκριτος επίσης συγχρηματοδοτήθηκε από διάφορους αμερικανικούς οργανισμούς και αποτέλεσε έναν δεύτερο πόλο έλξης επιστημόνων (κυρίως φυσικών και χημικών) που είχαν σπουδάσει στην Αμερική (Πεσματζόγλου, 1995: 66).

Σημαντικότερες επιδράσεις φαίνεται να είχε η πολιτική που ασκήθηκε μέσα από πολυμερείς διαύλους κυρίως μέσα από τον Ο.Ο.Σ.Α. και τη Διεθνή Τράπεζα[31]. Η δράση των δύο αυτών διεθνικών δρώντων ήταν και άμεση (χρηματοδοτήσεις προγραμμάτων) και έμμεση, διαπλαστική. Η διαπλαστική δράση τους ασκήθηκε κυρίως μέσα από τη διαδικασία αξιολόγησης των πολιτικών. Στην περίπτωση αυτή οι αρχικές εισηγήσεις ήταν μεν εθνικές, η αξιολόγησή τους όμως γινόταν από εμπειρογνώμονες των διεθνών οργανισμών.

Σύμφωνα με τις αναλύσεις του Ο.Ο.Σ.Α. για την ανάπτυξη και την αναδιάρθρωση του ανθρώπινου δυναμικού στις λιγότερο αναπτυγμένες Ευρωπαϊκές χώρες, ασκήθηκε και στην Ελλάδα μια εκπαιδευτική πολιτική αναπροσανατολισμού του συστήματος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η παρέμβαση επικεντρώθηκε στην προώθηση και τη χρηματοδότηση διαρθρωτικών αλλαγών στο Ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, που αποσκοπούσαν στην οργάνωση της έρευνας και της εκπαίδευσης, κυρίως δε στη δημιουργία τεχνικής και επαγγελματικής κατάρτισης.

Η απουσία ολοκληρωμένης και συνεκτικής ερευνητικής και εκπαιδευτικής πολιτικής από την πλευρά του ελληνικού κράτους οδήγησε τις μεταπολεμικές κυβερνήσεις να δεχτούν όλες τις προσφορές τεχνικής βοήθειας. Οι περισσότεροι από τους δυναμικούς τομείς ή κλάδους του εκπαιδευτικού συστήματος, όταν δεν σχεδιάστηκαν, χρη-

---

[30] Το ΒΙΕ ιδρύθηκε το 1958 με πόρους από το υπόλοιπο της βοήθειας Μάρσαλ.

[31] Οι οργανισμοί αυτοί (καθώς και η Unesco) εκδίδουν σειρές μελετών για την εκπαίδευση. Είναι σημαντικό να παρατηρήσει κανείς ότι ενώ στην περίοδο 1947-80 κυριαρχούν τα ποσοτικά κριτήρια (βαθμός εκπαιδευσιμότητας, σχολικές ροές, δημόσιες δαπάνες για την εκπαίδευση, αναλογία διδασκόντων και διδασκομένων, δαπάνες ανά σπουδαστή, αριθμός πτυχιούχων κ.λ.π.) από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 υπάρχει σαφής μετατόπιση προς ποιοτικούς δείκτες (ποιότητα παρεχομένων εκπαιδευτικών υπηρεσιών, επίπεδο και βαθμός κατάρτισης πτυχιούχων, αξιολόγηση διδασκόντων, σπουδαστών και εκπαιδευτικών συστημάτων, ανισότητες περιφερειακές και μεταξύ των φύλων). Οι μετατοπίσεις στη θεματική και την έμφαση συμβαδίζουν γενικά σε όλους τους διεθνείς οργανισμούς επηρεάζοντας και την κατασκευή των εθνικών δεικτών.

ματοδοτήθηκαν από διεθνικούς δρώντες (διεθνείς οργανισμούς, αλλά και αμερικανικά ιδιωτικά ιδρύματα και κυβερνήσεις). Σαν πρόχειρα παραδείγματα μπορεί κανείς να αναφέρει το Πανεπιστήμιο Πατρών, τα τεχνολογικά ινστιτούτα (ΚΑΤΕΕ και μετέπειτα ΤΕΙ) ερευνητικά κέντρα όπως το ΕΚΚΕ, το ΚΕΠΕ, το Βασιλικό Ίδρυμα Ερευνών και το Δημόκριτο.

Το σημαντικό είναι ότι οι αποφάσεις για την επιλογή του τύπου της τεχνικής βοήθειας λήφθηκαν έξω από τη σφαίρα δικαιοδοσίας του Ελληνικού κράτους. Τα κέντρα λήψης αποφάσεων βρίσκονταν κατά κανόνα υπό τον έλεγχο των διεθνικών δρώντων, οι οποίοι έδρευαν είτε στους διεθνείς οργανισμούς είτε στις ξένες πρεσβείες[32] (Πεσματζόγλου, 1995:53).

Από τη σκοπιά αυτή είναι ενδεικτική η έκθεση του Ο.Ο.Σ.Α. που συντάχθηκε το 1964: "στο παρελθόν οι ανεπάρκειες στο συντονισμό επιτάθηκαν από το γεγονός πως συχνά η πρωτοβουλία για συγκεκριμένα σχέδια τεχνικής βοήθειας δεν προερχόταν από την Ελληνική κυβέρνηση ή από άλλον αυτόχθονα φορέα, αλλά από τον δότη της τεχνικής βοήθειας (...) Διεθνείς οργανισμοί, ιδιωτικά ιδρύματα και κυβερνήσεις με τις καλύτερες των προθέσεων επιθυμούσαν να προδιαγράψουν τις ανάγκες σύμφωνα με τις δικές τους εκτιμήσεις και στο φως των δικών τους εμπειριών σε συγκεκριμένες κατευθύνσεις εξειδίκευσης. Εν τέλει, οι προτεινόμενες προσφορές γίνονταν με βάση αυτό που διαισθάνονταν οι ίδιοι ότι είναι χρήσιμο" (OECD: Technical Assistance and the Economic Development of Greece, Φεβρουάριος 1964, όπως το αναφέρει ο Πεσματζόγλου, 1995: 48-49).

3.1. Η Πολιτική του Ο.Ο.Σ.Α.

Ο Ο.Ο.Σ.Α. (και ο προκάτοχός του Ο.Ε.Ο.Σ.) υπήρξαν από τους κυριότερους διεθνικούς δρώντες παροχής τεχνικής βοήθειας προς την Ελλάδα στην περίοδο 1949-1965. Κατά την άποψη των εμπειρογνωμόνων του Ο.Ο.Σ.Α., βασική προϋπόθεση για την αποτελεσματική αξιοποίηση όλων των μορφών τεχνικής βοήθειας αποτελούσε η διαμόρφωση και η άσκηση της κατάλληλης πολιτικής σταθεροποίησης.

Ο οργανισμός θεώρησε ότι μπορούσε να προωθήσει τις περιφερειακές πολιτικές πιο αποτελεσματικά μέσα από την αποστολή εμπειρογνωμόνων και ειδικών συμβούλων, μια διαδικασία που έγινε γνωστή ως "πολιτική διασυνδέσεων" (linkage politics). Τέ-

---

[32] Ενδεικτικό του χαρακτήρα της σχέσης αυτής είναι το γεγονός ότι οι διάφοροι διεθνείς οργανισμοί αρνήθηκαν να δώσουν τις εισηγητικές εκθέσεις των ειδικών αποστολών προς χρήση μετέπειτα ερευνητών. Ακόμα και το ελληνικό Υπουργείο Συντονισμού δεν διατήρησε πλήρη πρακτικά και αρχεία όλων των προτάσεων των διαφόρων οργανισμών.

τοιου τύπου διασυνδέσεις οδηγούσαν στην καθιέρωση οργανικών δεσμών ανάμεσα στους μηχανισμούς συσσώρευσης δεξιοτήτων, τις διαδικασίες συσσώρευσης κεφαλαίου και την τεχνολογική πρόοδο. Τα περιορισμένα κονδύλια τεχνικής βοήθειας και η περιορισμένη προσφορά ξένων ειδικών θα έπρεπε να διοχετευθούν κατά βαθμό προτεραιότητας, ώστε να μεγιστοποιηθεί η δραστικότητα της διασύνδεσης (Πεσματζόγλου, 1995: 80-81).

Ως όργανο σχεδιασμού των αναγκαίων προγραμμάτων λειτούργησε μέσα στον Ο.Ο.Σ.Α. η Ευρωπαϊκή Υπηρεσία παραγωγικότητας. Τα περισσότερα από τα προγράμματα σχεδιάζονταν για ομάδες χωρών, όπως για παράδειγμα οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες του Ο.Ο.Σ.Α. (Ελλάδα, Τουρκία, Ιταλία, Ισπανία, Γιουγκοσλαβία). Ειδικά για τις Μεσογειακές χώρες, στις οποίες περιλαμβάνεται και η Ελλάδα, λειτούργησε στα πλαίσια του Ο.Ο.Σ.Α. ένα ειδικό πρόγραμμα τεχνικής βοήθειας το Μεσογειακό Περιφερειακό Πρόγραμμα, (Mediterranean Regional Project). Με τη λειτουργία του προγράμματος αυτού, χώρες όπως η Ελλάδα και η Τουρκία δημιούργησαν τα Εθνικά τους Κέντρα για επιστημονικό υλικό. Για τις χώρες της Μεσογείου θεωρήθηκε απαραίτητη η δημιουργία κεντρικών γραφείων στα Υπουργεία Παιδείας με σκοπό τη συλλογή στατιστικών στοιχείων. Παράλληλα κρίθηκε αναγκαία η λειτουργία ενός ισχυρού συμβουλίου επιστημονικής και τεχνικής εκπαίδευσης με πρώτο στόχο το σχεδιασμό και τον εξοπλισμό σχολικών εργαστηρίων και την οργάνωση σεμιναρίων για την επιμόρφωση των καθηγητών.

Η πρωτοβουλία για την προώθηση των διαφόρων πολιτικών προερχόταν από τον ίδιο τον οργανισμό και όχι από τη χώρα που λάμβανε τη βοήθεια. Έτσι, τα προγράμματα του Ο.Ο.Σ.Α. διαμορφώθηκαν μάλλον με βάση τις αντιλήψεις της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Παραγωγικότητας για τις ανάγκες των χωρών παρά με βάση τις εκτιμήσεις της ίδιας της χώρας. Η Ελλάδα μπορεί να ήταν μέλος της επιτροπής, δεν είχε όμως καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των προγραμμάτων (όπως εξ άλλου και οι άλλες χώρες-λήπτες βοήθειας).

Η Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Παραγωγικότητας συμβούλευσε την Ελληνική κυβέρνηση πάνω σε θέματα αναγκαίας διοικητικής δομής για την προετοιμασία ενός οικονομικού αναπτυξιακού προγράμματος και με βάση τις προτάσεις της στήθηκε στην ουσία η Διεύθυνση Προγραμματισμού του Υπουργείου Συντονισμού. Με τη στήριξη της ίδιας υπηρεσίας δημιουργήθηκε το ΕΛ.ΚΕ.ΠΑ., το οποίο έπαιξε ρόλο καταλυτικό προωθώντας στην Ελλάδα δυτικά μοντέλα διοίκησης επιχειρήσεων, λογιστικής, κανόνων της αγοράς κ.λ.π.

Η συνδυασμένη επιρροή ξένων αποστολών και διεθνών οργανισμών οδήγησε τις ελληνικές αρχές στην αναγνώριση της τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης ως

ουσιαστικού γνωρίσματος της αναπτυξιακής διαδικασίας. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην επανεκπαίδευση των δασκάλων. Οι εμπειρογνώμονες της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Παραγωγικότητας μελέτησαν τις συνθήκες της επαγγελματικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα και προετοίμασαν ένα πρόγραμμα για την άσκηση των βιομηχανικών δασκάλων. Σύμφωνα με την άποψη που τελικά επικράτησε η εκπαίδευση των δασκάλων των επαγγελματικών σχολών έπρεπε να γίνει σε μια οργανωμένη θεσμικά βάση (Πεσματζόγλου, 1995: 84-85).

Με βάση το σκεπτικό αυτό ιδρύθηκε το 1959 η ΣΕΛΕΤΕ (Ν.Δ. 3971/59) στα πλαίσια εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που επιχείρησε η κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε. Η ίδρυση της ΣΕΛΕΤΕ χρηματοδοτήθηκε κατά 50% από κονδύλια της αμερικάνικης τεχνικής βοήθειας και κατά 50% από το Ελληνικό δημόσιο και είχε ως κύριο στόχο την ανάπτυξη της τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης με την ίδρυση δύο Σχολών Υπομηχανικών και έξι Μέσων Τεχνικών Σχολών (Βεργίδης,1982:21). Ο Ο.Ο.Σ.Α. και ο Ο.Η.Ε. προσέφεραν εξοπλισμό και ειδικούς για την οργάνωση της Σχολής. Ευρωπαίοι και Αμερικανοί ειδικοί δραστηριοποιήθηκαν για την καθοδήγηση και ανάπτυξη των προγραμμάτων του περιεχομένου και των μεθόδων διδασκαλίας στη ΣΕΛΕΤΕ. Ο σχεδιασμός των κτιρίων και των εργαστηρίων έγινε από συμβούλους του Ο.Ο.Σ.Α. οι οποίοι προσδιόρισαν και τον αναγκαίο εξοπλισμό.

Σχετικά με την εκπαίδευση και την έρευνα η δεύτερη έκθεση του Ο.Ο.Σ.Α. επισημαίνει ότι στην Ελλάδα σημαντικό πρόβλημα δημιουργείται από την ανυπαρξία εμφανών κυβερνητικών μηχανισμών για τον εντοπισμό των προβλημάτων στον τομέα της εκπαίδευσης ενώ επισημαίνεται και ανυπαρξία συνεκτικής πολιτικής, καθώς οι τεχνικές και επαγγελματικές σχολές υπάγονται στην αρμοδιότητα διαφορετικών υπουργείων (Γεωργίας, Εργασίας, Εμπορικής Ναυτιλίας και Παιδείας). Παράλληλα διαπιστώνεται ότι υπάρχει επικάλυψη αρμοδιοτήτων των Υπουργείων Παιδείας και Εξωτερικών ως προς τις εξωτερικές πολιτιστικές σχέσεις (OEDC, Report on the Creation of a New Interministerial Corps of State Administrators in Greece, September 1966:1-3).

Η εισήγηση του οργανισμού για την επίλυση των προβλημάτων αυτών προτείνει την επεξεργασία μιας συνολικής πολιτικής για το προσωπικό της δημόσιας διοίκησης και τη διαμόρφωση μιας διοικητικής ελίτ κορυφαίων λειτουργών που θα προωθήσει τη μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος. Ο Γάλλος εισηγητής χρησιμοποίησε το γαλλικό μοντέλο για την αναδιοργάνωση της δημόσιας διοίκησης στην Ελλάδα, προτείνοντας μεταξύ άλλων και τον μετασχηματισμό της Παντείου σε ένα είδος εθνικής σχολής δημόσιας διοίκησης κατά τα πρότυπα της Γαλλικής Ε.Ν.Α. (Ecole Nationale d' Administration). Παράλληλα ο εισηγητής σκέπτεται και με όρους ομάδας πίεσης και κρίνει χρήσιμη τη συσπείρωση κορυφαίων προσωπικοτήτων με σημαντικό κύρος,

που θα διατυπώσουν προτάσεις για την ανάληψη της αναγκαίας δραστηριότητας, ώστε πολιτικά κόμματα, συνδικάτα και βουλή να υιοθετήσουν μια θετική στάση απέναντι στη μεταρρύθμιση. Σημαντικό είναι τέλος να επισημανθεί ότι ο ίδιος ο Ο.Ο.Σ.Α. θεωρούσε αυτές τις ενημερωμένες επισκοπήσεις της κατάστασης των πραγμάτων ως την πιο χρήσιμη μορφή βοήθειας που μπορούσε να παράσχει "προσφέροντας αφενός κάθε δυνατή υποστήριξη και πιέζοντας αφετέρου τις κυβερνήσεις να πράξουν τα θεωρούμενα ως αναγκαία για την οικονομική ανάπτυξη, παρά το βραχυπρόθεσμο οικονομικό ή πολιτικό κόστος" (Maddison,1965: 27).

Η σημαντικότερη εμπλοκή του Ο.Ο.Σ.Α. στον αναπροσανατολισμό της πανεπιστημιακής παιδείας στην Ελλάδα εμφανίζεται στην περίπτωση του Πανεπιστημίου της Πάτρας. Το 1966 αναλαμβάνει τη διακυβέρνηση της χώρας η Ένωση Κέντρου και εξαγγέλλεται η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση των Παπανδρέου-Παπανούτσου. Ταυτόχρονα εξαγγέλλεται η ίδρυση τρίτου Πανεπιστημίου στην Πάτρα, με βάση σχέδιο που είχε εκπονηθεί από εμπειρογνώμονα του Ο.Ο.Σ.Α. σε συνεργασία με υπηρεσιακούς παράγοντες. Σύμφωνα με τον Δ. Βεργίδη "το νέο πανεπιστήμιο θα ήταν διεθνές, με την έννοια ότι θα δεχόταν σπουδαστές από αναπτυσσόμενες χώρες και υπήρχε η φιλοδοξία να γίνει ξενόγλωσσο, όπως το Πανεπιστήμιο του Τελ-Αβιβ. Άλλωστε, σύμφωνα με κυβερνητικές δηλώσεις της εποχής, η επιλογή της Πάτρας δεν ήταν τυχαία, η πόλη προοριζόταν να γίνει "γέφυρα" ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Μέση Ανατολή (Βεργίδης, 1982:23). Σύμφωνα και με την άποψη του Πεσματζόγλου "το Πανεπιστήμιο της Πάτρας θα λειτουργούσε ως εκπαιδευτικός μαγνητικός πόλος έλξης για τους φοιτητές από τις χώρες της Μέσης Ανατολής, μειώνοντας τη ροή σπουδαστών προς τις ανατολικοευρωπαϊκές σοσιαλιστικές χώρες" (Πεσματζόγλου, 1995:67).

3.2. Η Παρέμβαση της Διεθνούς Τράπεζας

Το 1968 η δικτατορική άρχισε επαφές με τη Διεθνή Τράπεζα για τη χρηματοδότησή του Πανεπιστημίου της Πάτρας και. Η Διεθνής Τράπεζα επιδιώκοντας τη δημιουργία ενός τεχνολογικού ιδρύματος σύμφωνα με τα αμερικανικά πρότυπα, έθεσε όρους που αφορούσαν όχι μόνο τη διάρθρωση και τα προγράμματα σπουδών, αλλά προέβλεπαν τη λειτουργία του Πανεπιστημίου Πατρών σύμφωνα με νέες αρχές, με βάση το τμήμα και όχι την έδρα και με Διοικητικό Συμβούλιο αποτελούμενο από εκπροσώπους της βιομηχανίας, του εμπορίου, των γραμμάτων και της επιστήμης" (Βεργίδης, 1982:23). Με αυτό τον τρόπο το Πανεπιστήμιο Πατρών θεωρήθηκε ότι θα λειτουργήσει ως ένας πόλος εκσυγχρονισμού, προσελκύοντας κυρίως πανεπιστημιακό δυναμικό που είχε ολοκληρώσει τις σπουδές του στην Αμερική.

Περαιτέρω ανάμειξη της Διεθνούς Τράπεζας στα εκπαιδευτικά πράγματα σημειώνεται με τη χρηματοδότηση τεσσάρων προγραμμάτων που σκοπό είχαν την προώθηση της τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης[33].

Το πρώτο εκπαιδευτικό πρόγραμμα της Τράπεζας εκπονήθηκε στη διάρκεια της διακυβέρνησης της Ένωσης Κέντρου αλλά υπογράφηκε στη διάρκεια της δικτατορίας (το 1970) και αφορούσε τη δημιουργία πέντε ΚΑΤΕΕ τα οποία θα αποτελούσαν μορφή εκπαίδευσης εναλλακτική της πανεπιστημιακής.

Η Διεθνής Τράπεζα σε εισήγηση της επισημαίνει ότι αυτή ήταν η πρώτη απόπειρα εισαγωγής στην Ελλάδα μιας βαθμίδας εκπαίδευσης πολλαπλών κατευθύνσεων, η οποία θα παρείχε πτυχιακού επιπέδου εξειδικευμένη κατάρτιση (Πεσματζόγλου, 1995:97). Η παρέμβαση της Διεθνούς Τράπεζας στην ανώτερη τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση αποδεικνύεται καταλυτική καθώς οδηγεί στην κατάργηση της προηγούμενης παράδοσης στον τομέα αυτό, π.χ. Μικρό Πολυτεχνείο (Βεργίδης,1982: 30-31).

Το 1972 υπογράφηκε η δεύτερη σύμβαση για τη δημιουργία αλυσίδας σχολών εργατοτεχνιτών από τον Ο.Α.Ε.Δ., για την γενικότερη ανάπτυξη της τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης και για την αναδιοργάνωση του Πανεπιστημίου Πατρών. Με το τρίτο πρόγραμμα (1975) χρηματοδοτήθηκαν σε πειραματική βάση 10 πολυδύναμα σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης τα οποία παρείχαν για πρώτη φορά τεχνικά μαθήματα σ' αυτή την εκπαιδευτική βαθμίδα. Το τέταρτο χρηματοδοτικό πρόγραμμα (1978) προέβλεπε τη δημιουργία μιας ΣΕΛΜΕ στην Αθήνα, δέκα κέντρων επαγγελματικής και τεχνικής εκπαίδευσης και τεσσάρων νέων ΚΑΤΕΕ (Βεργίδης, 1982:24).

Σύμφωνα με έκθεση της Διεθνούς Τράπεζας η εξάπλωση του συστήματος τεχνικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα, τα κέντρα επαγγελματικής κατάρτισης, τα δευτεροβάθμια τεχνικά σχολεία και τα λυκειακά ινστιτούτα οφείλονταν σε μεγάλο βαθμό στο διάλογο που εγκαινιάστηκε με την παρέμβασή της. Στην έκθεση καταγράφεται ότι η στρατηγική της Τράπεζας διαμορφώθηκε με σκοπό να συμβάλλει στον εκσυγχρονισμό και την αναβάθμιση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Ο στόχος ήταν να μεταβληθεί το εκπαιδευτικό σύστημα σε ένα πιο αποτελεσματικό όργανο αναπτυξιακής πολιτικής.

Η εισήγηση των στελεχών της Διεθνούς Τράπεζας συμπερασματικά συμπυκνώνει τη στρατηγική της ως εξής: Να μεταμορφωθεί ένα παραδοσιακό, κλασικό εκπαιδευτικό

---

[33] Να σημειωθεί ότι τα εκπαιδευτικά προγράμματα της Διεθνούς Τράπεζας εντάσσονταν σε ένα ολοκληρωμένο δεκαπενταετές σχέδιο οικονομικής ανάπτυξης, το "Σχέδιο Προτύπου Μακροχρονίου Αναπτύξεως της Ελλάδος 1972-1987".

σύστημα σε ένα σύστημα σύγχρονο, τεχνικό, επαγγελματικά προσανατολισμένο στην αποτελεσματική αντιμετώπιση των αναγκών σε ανθρώπινο δυναμικό. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των εισηγητών η ελληνική κυβέρνηση επιθυμούσε τη χρηματοδότηση της κατάρτισης του ανθρώπινου δυναμικού, αλλά δεν έμοιαζε να ενδιαφέρεται για προτάσεις βελτίωσης ή μεταρρύθμισης του παραδοσιακού εκπαιδευτικού συστήματος. Με βάση αυτή τη διαπίστωση η Τράπεζα θα ακολουθούσε μια στρατηγική που θα αντιμετώπιζε θετικά τα αιτήματα στήριξης των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που είχαν ως στόχο την ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού, ενώ από την άλλη μεριά θα συνέχιζε να πιέζει για τις αναγκαίες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις (World Bank Document Staff Appraisal Report, Fourth Education Project, 21 Φεβρουαρίου 1978: 15-16).

3.3. Η Διαμόρφωση του Εκπαιδευτικού Κλίματος στην Ελλάδα

Οι στρατηγικές επιλογές των διεθνών οργανισμών και οι πολιτικές που ασκήθηκαν από τους διεθνικούς δρώντες στην περίοδο 1950-74 έτειναν σε μια διαφοροποίηση και αναδιάρθρωση της δομής του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Είναι σαφές ότι οι περισσότερες εκθέσεις και οι εισηγήσεις των εμπειρογνωμόνων των διεθνών οργανισμών διέπονται από μια συγκεκριμένη θεωρία και χρησιμοποιούν συγκεκριμένα μοντέλα. Πρωταρχικά εκφράζουν εναλλακτικές εφαρμογές του νεοκλασικού μοντέλου και της εκσυγχρονιστικής θεωρίας σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Σύμφωνα με τη λογική των μοντέλων αυτών, τα οποία αποτέλεσαν το κυρίαρχο επιστημονικό παράδειγμα της περιόδου, οι χώρες ομαδοποιούνται ανάλογα με το επίπεδο της οικονομικής τους ανάπτυξης. Οι τελικές προτάσεις των εμπειρογνωμόνων βασίζονται σε μάλλον ανεπεξέργαστες συνταγές σχεδιασμού του ανθρώπινου δυναμικού και αποδοτικότητας της εκπαίδευσης. Η Ελλάδα δεν αποτελεί εξαίρεση στον γενικότερο κανόνα σύμφωνα με τον οποίο η ειδική επίπτωσή των περιφερειακών πολιτικών αυτών σε κάθε συγκεκριμένη χώρα δεν εξετάζεται (Πεσματζόγλου, 1995: 109).

Τα αποτελέσματα των πολιτικών που ασκήθηκαν δεν ήταν ωστόσο πάντοτε τα προβλεπόμενα. Διαμεσολαβήθηκαν από τις κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν σε κάθε χώρα καθώς και από τις συγκρούσεις συμφερόντων διαφόρων ομάδων.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα για την Ελλάδα αποτελεί και πάλι το Πανεπιστήμιο της Πάτρας, του οποίου η λειτουργία καθυστέρησε για μια περίπου δεκαετία λόγω συνεχών συζητήσεων και διαφωνιών για την τοποθεσία στην οποία θα χτιζόταν το Πανε-

πιστήμιο[34]. Είναι λοιπόν σημαντικό να κατανοήσουμε την πολιτική που ασκείται από τους διεθνικούς δρώντες ως κανονιστικό πλαίσιο της δράσης των εθνικών κρατών, που νομιμοποιεί ορισμένες πολιτικές και αποθαρρύνει άλλες. Ως τάση παγκοσμιοποίησης και όχι ως παράγοντα που τελεσίδικα προδιαγράφει τις εξελίξεις σε κάθε χώρα. Εξ άλλου, εκ μέρους των διεθνικών δρώντων δεν υπάρχει επιβολή εκπαιδευτικών πολιτικών.

Για παράδειγμα, δεν ασκήθηκε ποτέ άμεση πίεση για τη συμμετοχή του ελληνικού κράτους στις διαδικασίες ανταλλαγών ή την αποδοχή της τεχνικής βοήθειας. Έμμεση πίεση μπορεί ίσως να θεωρηθεί ότι ασκήθηκε υπό την έννοια ότι η βοήθεια θα δινόταν μόνον εάν εκπληρώνονταν οι προτεινόμενοι όροι. Αυτό όμως που σαφώς συνέβη είναι ότι οι διεθνικοί δρώντες αναζήτησαν και επέλεξαν τους κατάλληλους ανθρώπους που κατανόησαν και υποστήριξαν θέσεις ταυτόσημες με αυτές που προβάλλονταν από τους χρηματοδότες οργανισμούς (ιδιωτικούς ή διεθνείς).

Έτσι η σημαντικότερη ίσως επίπτωση από την εφαρμογή του διεθνούς πλαισίου πολιτικής στην Ελλάδα συνδέεται με τη διαπλαστική δράση των διεθνικών δρώντων. Η δράση αυτή αφορά στη διαμόρφωση ενός εκπαιδευτικού κλίματος, που προωθεί και νομιμοποιεί ορισμένες πολιτικές και πρακτικές και αποκλείει άλλες ως ακατάλληλες για το συγκεκριμένο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης μιας χώρας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση της Ελλάδας, προκρίνει για παράδειγμα τη στροφή προς την επαγγελματική και τεχνική εκπαίδευση, ενώ αποθαρρύνει την ανάπτυξη και την αναδιοργάνωση των πανεπιστημιακών σπουδών και της πρωτογενούς έρευνας. Η διαπλαστική δράση των διεθνικών δρώντων συνδέεται επίσης με την αποδοχή και την εσωτερίκευση συγκεκριμένων προτύπων, μια που οι εισηγήσεις των εμπειρογνωμόνων αντανακλούν μια (συνειδητή ή ασυνείδητη) αποδοχή αξιών, συμπεριφορών και προδιαγραφών πολιτικής παγκόσμιας εμβέλειας. Και σε αυτό το σημείο πολιτικοί και αξιωματούχοι της Ελληνικής δημόσιας διοίκησης, πτυχιούχοι, μεταπτυχιακοί και ερευνητές που σπούδασαν και εργάστηκαν στο εξωτερικό, συγκροτούν ένα σημαντικό κρίκο στη διαδικασία μεταβίβασης ενός ξένου προτύπου.

Η απόλυτη πίστη στις δυτικές αξίες σε ατομικό επίπεδο συνδυάζεται με ένα αίσθημα ασφάλειας που αναπτύσσεται μέσα από τη μίμηση πρακτικών που έχουν ήδη νομιμοποιηθεί αλλού. Επομένως θεσμοί, σχολεία και ιδρύματα ανώτερης εκπαίδευσης (επανα)σχεδιάζονται με βάση τη φαντασίωση του ξένου προτύπου. Με τέτοιους τρό-

[34] Χωρίς να μπορεί να τεκμηριωθεί φαίνεται ότι η δυστοκία στη λήψη της απόφασης σχετιζόταν με την υπεραξία που θα αποκτούσε η γη στην περιοχή του Πανεπιστημίου και την κτηματική περιουσία στην ευρύτερη περιφέρεια της Πάτρας ισχυρών πολιτικών παραγόντων της εποχής.

που φτάνει να αποτυπώνεται η εκσυγχρονιστική ιδεολογία σε θεσμικό επίπεδο και να επιδιώκεται η επέκταση του εκπαιδευτικού συστήματος μέσα από προγράμματα που έχουν ως πρότυπα ευρωπαϊκές ή αμερικανικές εμπειρίες. Σε εθνικό επίπεδο η εκσυγχρονιστική ιδεολογία μεταβάλλεται σε ένα ισχυρό όραμα στο οποίο έχουν προσδεθεί οι συλλογικές προσδοκίες. Παράλληλα συντίθεται η κοινή πίστη ότι, στους περισσότερους εκπαιδευτικούς τομείς, η προτεινόμενη μίμηση μπορεί να επιφέρει την επιδιωκόμενη πολιτική και πολιτιστική αναβάθμιση (Πεσματζόγλου, 1995: 112-114). Και η αναβάθμιση αυτή συναρτάται από τη διαφυγή της Ελλάδας από την υπανάπτυξη και την ένταξή της στη χορεία των αναπτυγμένων χωρών.

Η λογική αυτή έθεσε ως πρώτη προτεραιότητα της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής την ανάπτυξη του κατάλληλου επαγγελματικού και τεχνικού δυναμικού στο εσωτερικό. Καθόρισε ως ένα βαθμό και τους όρους διαμόρφωσης της διεθνούς διάστασης της εκπαιδευτικής πολιτικής. Έτσι η Ελληνική πολιτεία προσανατολίζεται, στα πλαίσια των προγραμμάτων εκπαιδευτικών ανταλλαγών και τεχνικής βοήθειας, προς μια πολιτική αποστολής Ελλήνων στο εξωτερικό. Παράλληλα, εκ των πραγμάτων αποθαρρύνεται η διαμόρφωση μιας πολιτικής προσέλκυσης ξένων φοιτητών. Διότι όταν η πολιτική ανάπτυξης των πανεπιστημιακών σπουδών και της πρωτογενούς έρευνας κρίνεται σε περιφερειακό επίπεδο ακατάλληλη για το οικονομικό, πολιτικό και εκπαιδευτικό επίπεδο ανάπτυξης της χώρας, τότε για ποιο σκοπό να χαραχθεί μια πολιτική προσέλκυσης ξένων φοιτητών, η οποία θα προϋπέθετε μια διάθεση δυναμικής προβολής της εικόνας του κράτους στο διεθνή χώρο.

Η λογική του μικρού, λιγότερο αναπτυγμένου κράτους η οποία προωθήθηκε από τους διεθνικούς δρώντες στα πλαίσια της περιφερειακής πολιτικής του δυτικού συνασπισμού και την οποία ενστερνίστηκε η Ελληνική πολιτεία, έθεσε το ευρύτερο πλαίσιο δράσης. Στα πλαίσια της ανασυγκρότησης του κράτους ώθησε στη χάραξη μιας εσωστρεφούς εκπαιδευτικής πολιτικής και διαμόρφωσε τους όρους για τη δημιουργία μιας πολιτικής αποστολής Ελλήνων στο εξωτερικό. Ωστόσο εάν η πολιτική των διεθνικών δρώντων εφαρμοζόταν πλήρως, η διεθνής διάσταση της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής θα έπρεπε (λογικά) να εξαντλείται σε μια πολιτική αποστολής και να απουσιάζουν οποιαδήποτε στοιχεία μιας πολιτικής προσέλκυσης.

Η έρευνα έδειξε ότι κάτι τέτοιο δεν αληθεύει. Η διεθνής διάσταση της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής περιλαμβάνει και μια πολιτική προσέλκυσης. Ιδιότυπη και προσδιορισμένη από τις ειδικές ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες της Ελλάδας. Όχι με την έννοια ότι οι Ελληνικές εξελίξεις δεν ερμηνεύονται επαρκώς από ευρύτερα θεωρητικά μοντέλα, αλλά στη βάση της θεωρητικής άποψης που διατυπώθηκε στο πρώτο κεφάλαιο αυτής της μελέτης. Ότι ιδιοτυπίες και ιδιαιτερότητες εμφανίζονται σε

κάθε συγκεκριμένη περίπτωση αποτύπωσης των τάσεων της παγκοσμιοποίησης, μια που οι τελικές δομές και δράσεις (πολιτικές) αποτελούν προϊόν της δράσης υποκειμένων της εθνικής και υπερεθνικής πολιτικής σκηνής με τις δομές μιας προηγούμενης φάσης. Με την έννοια ότι η παγκοσμιοποίηση, ως αντικειμενική τάση, μορφοποιείται από την αλληλαντίδραση ανάμεσα στη δράση των παικτών-υποκειμένων με τους θεσμούς και τις δομές. Έτσι ενώ τα δρώντα συλλογικά υποκείμενα, οι διεθνικοί δρώντες, μπορούν να "κατασκευάσουν" και πράγματι "κατασκευάζουν την πραγματικότητα", το κάνουν αυτό μέσα "συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες" που προσδίνουν νόημα στις πράξεις τους (Dessler, 1989:443).

Στην περίπτωση της Ελλάδας που εδώ μας ενδιαφέρει, η εμφάνιση μιας μάλλον ιδιότυπης πολιτικής προσέλκυσης ξένων φοιτητών μπορεί να νοηθεί ως το τελικό αποτέλεσμα της συνδυασμένης δράσης των τάσεων της παγκοσμιοποίησης με προηγούμενες δράσεις και προϋπάρχουσες δομές κάτω από συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες. Στις συνθήκες που προσδιόρισαν τη διαμόρφωση αυτή την πολιτική θα εστιάσει το υπόλοιπο του κεφαλαίου.

4. Οι Ιστορικές Συνθήκες & η Διεθνής Διάσταση της Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

4.1. Το Πανεπιστήμιο & η Εκπαιδευτική Πολιτική της Εθνικιστικής Περιόδου.

Όπως ήδη επισημαίνει ο Κ. Τσουκαλάς, (1987) η ίδρυση του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1837 επτά μόλις χρόνια μετά την ίδρυση του Ελληνικού κράτους, δεν εξυπηρετούσε μόνο τις ανάγκες του Ελλαδικού πληθυσμού αλλά βρισκόταν σε στενή σχέση με την Ελληνική ομογένεια. Το Πανεπιστήμιο Αθηνών, με εξαίρεση τις Θεολογικές Σχολές της Χάλκης και των Ιεροσολύμων, υπήρξε για πολλά χρόνια το μόνο ελληνόφωνο ίδρυμα στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου. Κλήθηκε κατά συνέπεια να εξυπηρετήσει τις ανάγκες όλου του Ελληνισμού και από την αρχή περιλάμβανε στους κόλπους του μεγάλο ποσοστό "ετεροχθόνων". Στο διάστημα των 75 χρόνων που μεσολαβούν από την ίδρυση του Πανεπιστημίου Αθηνών μέχρι τους βαλκανικούς πολέμους, 10.142 φοιτητές επί συνόλου 24.803, (ποσοστό περίπου 40%) προερχόταν από την ελληνική ομογένεια. Μάλιστα τα πρώτα χρόνια οι ομογενείς ήταν περισσότεροι από τους Έλληνες υπηκόους (Ο εορτασμός της 75ης επετείου του Πανεπιστημίου Αθηνών, 1919: 366-377).

Μπορεί να υποστηριχθεί ότι η παρουσία των ομογενών ήταν εξ ίσου έντονη σε όλα τα ανώτερα και ανώτατα ιδρύματα. Για παράδειγμα στην Σχολή Ανώτερων Εμπορικών και Βιομηχανικών Σπουδών που ιδρύθηκε στην Αθήνα από το Μαρασλή, σε σύνολο 298 φοιτητών οι 92 προέρχονταν από την Ελληνική ομογένεια (Αναστασόπου-

λος, 1947,τομ.2 : 784-785). Η εικόνα αυτή επιβεβαιώνεται από σειρά περιγραφών και εκτιμήσεων που πείθουν για το μεγάλο αριθμό φοιτητών που προερχόταν από τις κοινότητες της ομογένειας και που εξακολουθούσαν τις σπουδές τους στην ανεξάρτητη μητροπολιτική Ελλάδα.

Η οικοδόμηση αλλά και η λειτουργία των πανεπιστημιακών μηχανισμών της χώρας βρισκόταν σε άμεση εξάρτηση με τις ελληνικές κοινότητες εκτός ελληνικών συνόρων. Εξ άλλου, στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η δημιουργία Πανεπιστημίου ήταν πρακτικά αδύνατη κάτω από ένα καθεστώς που απειλούσε μόνιμα τις ξένες κοινότητες με καταπιέσεις και διωγμούς. Έτσι οι μηχανισμοί της ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα ασκούσαν τον κοινωνικό τους ρόλο και μέσα στο ανεξάρτητο βασίλειο, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της ομογένειας, τόσο από την άποψη της προέλευσης των φοιτητών, όσο και από την άποψη της μελλοντικής ενσωμάτωσης των διπλωματούχων. "Το Πανεπιστήμιο Αθηνών συγκροτούσε το χώρο της παραγωγής της διανοητικής αφρόκρεμας του έθνους...(και)...υπήρξε ο κατ' εξοχήν χώρος διανοητικής και ιδεολογικής σύνθεσης του Ελληνισμού στο σύνολό του και ένας τόπος οργάνωσης του κοινωνικού επιμερισμού των ανώτατων στελεχών του. Εξυπηρετείται έτσι ο κοινωνικός καταμερισμός εργασίας ενός χώρου πολύ ευρύτερου από αυτόν που οριοθετείται από τα σύνορα του ανεξάρτητου κράτους" (Τσουκαλάς, 1987: 443).

Κατά τον Κιτρομηλίδη, το Πανεπιστήμιο Αθηνών μεταβλήθηκε στον κατ' εξοχήν χώρο παραγωγής των ευαγγελιστών της εθνικής ιδέας, ελέγχοντας αποκλειστικά το εκπαιδευτικό σύστημα του αλύτρωτου ελληνισμού. Πέτυχε σταδιακά αλλά αποφασιστικά την ένταξη του εκτός του ελληνικού κράτους ελληνισμού στο συμβολικό και ψυχολογικό σύστημα του νεοελληνικού εθνικισμού. "Τέθηκαν έτσι τα θεμέλια της δημιουργίας ενωτικών κινημάτων στα αλύτρωτα εδάφη και η πολιτική του εθνικού κέντρου που ακολουθούσε το ελληνικό κράτος μεταστοιχειώθηκε σε αίτημα ελευθερίας και αυτοδιάθεσης των αλύτρωτων πληθυσμών. Η διαδικασία αυτή απέκτησε εντυπωσιακή ευρύτητα και πυκνότητα κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και τις δύο πρώτες του εικοστού" (Κιτρομηλίδης,1987:153). Και ο Τσουκαλάς συμφωνεί εδώ ότι "η εθνική συνείδηση που αναπαραγόταν στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου ήταν στενά συνδεδεμένη με τον "πολιτιστικό πατριωτισμό" που ενσάρκωναν όλοι οι σχολικοί μηχανισμοί και κυρίως το Πανεπιστήμιο Αθηνών, το σύμβολο της πνευματικής αναγέννησης του έθνους. Το γεγονός ότι πρόσωπα, πολύ συχνά τελείως αγράμματα, αποφάσιζαν να στείλουν τις οικονομίες τους στα πολιτιστικά έργα και την εθνική εκπαίδευση θα ήταν ακατανόητο αν δεν είχε λάβει χώρα μια γενική συνείδηση ταύτισης των εθνικών συμφερόντων με την πολιτιστική υπεροχή" (Τσουκαλάς, 1987: 492).

Στην περίοδο 1880-1920 διεξήχθη εξ άλλου ένας πραγματικός σχολικός πόλεμος για την επέκταση του Ελληνικού σχολικού δικτύου στις περιοχές της Μακεδονίας (Βούρη,1992) και της Θράκης[35] (Μπελιά,1995) ο οποίος δεν μπορεί να ερμηνευθεί παρά μόνο σε σχέση με τις ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις.

Η εκπαιδευτική πολιτική που ασκήθηκε αποσκοπούσε στη συγκράτηση του χριστιανικού πληθυσμού στην εκκλησιαστική δικαιοδοσία του Πατριαρχείου και την απομάκρυνσή του από την επιρροή της Βουλγαρικής Εξαρχίας. Αποσκοπούσε επίσης στη διεύρυνση του ελληνικού σχολικού δικτύου στις σλαβόφωνες περιοχές και στη διάδοση της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού εθνισμού. Η ίδρυση ή διοργάνωση διδασκαλείων για την κατάρτιση του διδασκαλικού κλάδου σκοπό είχε τη διαμόρφωση της ρευστής εθνικής συνείδησης των ξενόφωνων χριστιανών στις περιοχές της Κεντρικής Μακεδονίας και της Θράκης.

Μέσα από αυτό το πρίσμα μπορεί να ερμηνευθεί η διεύρυνση των υποτροφιών στους μαθητές της μέσης εκπαίδευσης. Η επιλογή τους στηρίζεται στην αντίληψη ότι το "κράτιστον των ημετέρων όπλων είναι η δι' υποτροφιών παρασκευή ιερέων, διδασκάλων και άλλων εγχωρίων πρακτόρων, λαμβανομένων εκ των επιρροήν εχόντων οίκων των κοινοτήτων" (Βούρη,1992:159). Εκτός από το συγκεκριμένο κοινωνικό κριτήριο, με βάση το οποίο επιλέγονται οι υπότροφοι, αποδίδεται προτεραιότητα στους μαθητές των σλαβόφωνων περιοχών, έπειτα στους βλαχόφωνους και αλβανόφωνους και τέλος στους ελληνόφωνους μαθητές.

Άμεσα συνυφασμένη με την επιδίωξη δημιουργίας εγχώριων φορέων εθνικής δράσης είναι και η απόφαση αναγνώρισης γυμνασίων της Μακεδονίας και της Θράκης ως ισότιμων με τα Γυμνάσια του ελληνικού κράτους. Τέτοια απόφαση λήφθηκε για παράδειγμα για το τετρατάξιο Γυμνάσιο του Μοναστηρίου. Με την προαγωγή αυτή παρεχόταν το δικαίωμα στους απόφοιτους μαθητές του να εγγραφούν στο Εθνικό Πανεπιστήμιο χωρίς εξετάσεις. "Το συγκεκριμένο μέτρο επιλέγεται για την προσέλκυση όχι μόνο των εύπορων ... αλλά και των άπορων μαθητών" (Βούρη, 1992:158).

Είναι προφανές λοιπόν ότι η εκπαιδευτική πολιτική της εθνικιστικής περιόδου απέβλεπε στη δημιουργία ισχυρών ποσοτικών τεκμηρίων της ελληνικής εθνικής δύναμης στους συγκεκριμένους χώρους της Μακεδονίας και της Θράκης, με απώτερο σκοπό να υποστηριχτούν οι ελληνικές εδαφικές αξιώσεις κατά τη στιγμή της διανομής και να ενσωματωθούν τελικά οι πληθυσμοί αυτοί στα όρια του Ελληνικού κράτους. Είναι μια πολιτική που αποσκοπεί στη διεύρυνση του Ελληνικού "ζωτικού χώρου".

---

[35] Προκειμένου για τη Θράκη τα σχολεία από 220 το 1878 στις παραμονές των βαλκανικών

Η πολιτική προσέλκυσης των ομογενών αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της διεθνούς διάστασης της εκπαιδευτικής πολιτικής της περιόδου, η οποία συνίστατο στην εισαγωγή των ομογενών στο εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα, την έκθεσή τους στα εθνικά ιδεώδη και, στη συνέχεια, είτε την επιστροφή ή διοχέτευσή τους στις αλύτρωτες περιοχές, με σκοπό τη διάχυση και εμπέδωση των αξιών και των θέσεων που εκπορεύονταν από το εθνικό κέντρο στις περιοχές αυτές είτε εναλλακτικά την ενσωμάτωσή τους στους μηχανισμούς του Ελληνικού κράτους.

Είναι δυνατόν λοιπόν να υποστηριχθεί ότι, παρά όποιες αντιφάσεις και ελλείψεις της, η εκπαιδευτική πολιτική της εθνικιστικής περιόδου αποτελεί μια πολιτική "διεθνοποίησης" της Ελληνικής εκπαίδευσης, συνυφασμένη με τη Μεγάλη Ιδέα και τις Ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις. Η πολιτική αυτή διαθέτει μια σαφή διεθνή διάσταση, που αφορά την ενσωμάτωση μεγάλου μέρους της ομογένειας στο Ελληνικό κράτος, και λειτούργησε ως πολιτική συμπληρωματική της εξωτερικής. Εξ άλλου οι Ελληνικές διεκδικήσεις την περίοδο αυτή βασίζονται στην τρέχουσα τότε εθνολογική πραγματικότητα στην νότια Βαλκανική, το Αιγαίο και τη Δυτική Μικρά Ασία. Η εκτός συνόρων παρουσία της ομογένειας που τότε καταγράφεται αγγίζει το 45% του Ελληνικού πληθυσμού.[36] Ο Ε. Βενιζέλος στη Συνδιάσκεψη των Παρισίων, τον Ιανουάριο του 1919, πα-

---

πολέμων έχουν διπλασιαστεί και φθάνουν τα 416.

[36] "151.000 Έλληνες στη Βόρειο Ήπειρο και την Αλβανία, 731.000 στη Θράκη και την ευρύτερη περιοχή της Κωνσταντινούπολης, 1.694.000 στη Μικρά Ασία, 102.000 στα Δωδεκάνησα, 235.000 στην Κύπρο και ακόμη 150.000 στην Αίγυπτο και τη Βόρεια Αφρική, 450.000 στην Αμερική, 450.000 στη Νότια Ρωσία. Η μαζική αυτή παρουσία σε συνδυασμό με την ανάγκη για την εξασφάλιση της ισορροπίας και της ειρήνης επιβάλλει κατά τον Βενιζέλο την υιοθέτηση των Ελληνικών διεκδικήσεων στη Θράκη, τη Μικρά Ασία, τα Δωδεκάνησα και την Κύπρο. Το μεγαλύτερο τμήμα της Β. Ηπείρου, νότια από το ακρωτήριο Γραμμάλα, με πληθυσμό 120.000 και 80.000 Αλβανούς οφείλει να παραχωρηθεί στην Ελλάδα. Ο συσχετισμός του Ελληνικού και του Βουλγαρικού στοιχείου στη Θράκη και στο βιλαέτι της Κωνσταντινούπολης – 731.000 απέναντι σε 112.000- στερεί από κάθε έρεισμα τις βουλγαρικές αξιώσεις για έξοδο στο Αιγαίο, βασισμένες σε γεωπολιτικά κριτήρια, αντίθετα στην αρχή του δικαίου των εθνοτήτων. Κατά συνέπεια, σύμφωνα με τις Ελληνικές αξιώσεις πάντα, τα νότια βουλγαρικά σύνορα πρέπει να συμπέσουν με την κοίτη του Άρδα και ανατολικότερα, ως τις ακτές του Ευξείνου Πόντου με τη μεθοριακή γραμμή του 1913. Στη δυτική Μικρά Ασία, τμήμα από το βιλαέτι της Προύσας και σχεδόν όλο το βιλαέτι του Αιδινίου – η περιοχή δηλαδή ανάμεσα στη θάλασσα του Μαρμαρά και τον κόλπο της Αττάλειας- οφείλει να ενσωματωθεί στον κορμό του ελληνικού βασιλείου της περιοχής, δεδομένου ότι κατοικείται από 1.000.000 Έλληνες. Η αποτίμηση των πληθυσμιακών δεδομένων δεν άφηνε αμφισβήτηση για τον Ελληνικό χαρακτήρα των Δωδεκανήσων και της Κύπρου, όπου η εκβιαστική επιβολή της Ιταλίας και της Βρετανίας αντίστοιχα αντέφασκε και με τους κανόνες της διεθνούς νομιμότητας: τα Δωδεκάνησα εξακολουθούσαν να αποτελούν, από διεθνή νομική άποψη αναπόσπαστο τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η κατακράτησή τους γινόταν κατά παράβαση των όρων της ιταλοτουρκικής συνθήκης του 1912, ενώ η Κύπρος είχε προσαρτηθεί με μονομερή πράξη από τη Μ. Βρετανία στη διάρκεια του πολέμου. Η Κωνσταντινούπολη, κατοικημένη από 304.459 Έλληνες θα όφειλε μαζί με την περιοχή των Στενών να υπαχθεί σε διεθνές καθεστώς υπό την προστασία της Κοινωνίας των Εθνών. Τέλος στην περιοχή του Πόντου, το βιλαέτι της Τραπεζούντας όπως και νότια των Αδάνων, που υστερούσαν αριθμητικά απέναντι στους Τούρκους της περιοχής, θα ήταν δυνα-

ρουσιάζει και αναλύει τα στατιστικά στοιχεία που συνθέτουν την εθνολογική εικόνα στις επίδικες περιοχές και με βάση αυτά επιχειρεί να εδραιώσει τις διεκδικήσεις του αλύτρωτου Ελληνισμού.

Η εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου μόνο μερικώς επέτυχε τους στόχους της. Κι αυτό γιατί οι εθνικές συνειδήσεις στα υπόλοιπα κράτη της Βαλκανικής δεν είχαν ακόμη παγιωθεί. Η βασική αδυναμία της Ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής οφειλόταν στο ότι έλλειπε ένα οργανωτικό κέντρο που θα προγραμμάτιζε και θα συντόνιζε τον εκπαιδευτικό τομέα στον οθωμανικό χώρο. Η ανομοιογενής ανάπτυξη και διείσδυση του ελληνικού σχολικού δικτύου κατά περιοχές ερμηνεύεται αφενός από την έλλειψη συντονισμού της εθνικής δραστηριότητας, η οποία για πολύ καιρό υπακούει σε δύο διαφορετικά κέντρα εξουσίας και αποφάσεων (Αθήνα, Φανάρι) και αφετέρου από την ιδιωτική, κοινοτική ή εκκλησιαστική βάση πάνω στην οποία ήταν οργανωμένο το εκπαιδευτικό σύστημα στον οθωμανικό χώρο. Τα δύο αυτά γεγονότα είχαν ως αποτέλεσμα αντιφάσεις, παλινδρομήσεις και παρεκκλίσεις από τον όποιο αρχικό κρατικό σχεδιασμό.

4.2. Η Αναδίπλωση της Ελληνικής Πολιτικής.

Με την ήττα του 1922-23 η εθνικιστική περίοδος ολοκληρώνεται. Οι ανακατατάξεις του πρώτου παγκόσμιου πολέμου, οι βαλκανικές συρράξεις, οι ανταλλαγές πληθυσμών, η κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η δημιουργία του Τουρκικού εθνικού κράτους, αποτελούν ιστορικές συνθήκες που οδηγούν σε μια πλήρη αναδίπλωση της Ελληνικής εξωτερικής και εκπαιδευτικής πολιτικής. Έτσι μέχρι το 1930 οι Ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις έχουν περιοριστεί (σε σχέση με τις μαξιμαλιστικές θέσεις που εκτέθηκαν στη συνδιάσκεψη του Παρισιού). Η Ελλάδα έχει ενταχθεί στη διεθνή τάξη πραγμάτων ως κράτος με εθνικές κοινότητες εκτός των συνόρων της, ορισμένες από τις οποίες έχουν αναγνωρισθεί, βάσει διεθνών συνθηκών, ως "μειονότητες".

Η Ελληνική Πολιτεία εγκαταλείπει την πολιτική εθνικού κέντρου που ακολούθησε στη διάρκεια της εθνικιστικής περιόδου. Η διεθνής διάσταση της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής συρρικνώνεται και αποβάλλει τον προηγούμενο επιθετικό χαρακτήρα της. Η Ελλάδα προσανατολίζεται προς την άσκηση μιας πολιτικής στήριξης και κατά το δυνατόν προστασίας των ομογενών στους τόπους της μόνιμης εγκατάστασής τους. Η

τό να ενσωματωθούν σ' ένα ιδιαίτερο αρμενικό κράτος της Ανατολής" (Σβολόπουλος, 1992:141-145).

διεθνής διάσταση της εκπαιδευτικής πολιτικής εξαρτάται πλέον από τη μάλλον αμφίβολη εξομάλυνση των διπλωματικών σχέσεων με τις γειτονικές χώρες, ενώ ως αποτελεσματικότερος δρόμος για την προστασία της ομογένειας κρίνεται ο σεβασμός των όρων και η εφαρμογή των διατάξεων των διεθνών συνθηκών.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της πολιτικής αυτής αποτελεί η στάση του Ελληνικού κράτους στη διάρκεια του Σχολικού Αγώνα στη Βόρειο Ήπειρο (1933-35). Η διοικητική αυτονομία της Βορείου Ηπείρου αναγνωρίστηκε το 1914 με το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας, το οποίο εξασφάλισε τον ελληνοχριστιανικό της χαρακτήρα και τη χρήση της ελληνικής γλώσσας στα σχολεία, τις εκκλησίες, τα δικαστήρια και τις δημόσιες υπηρεσίες. Με τη Διακήρυξη της 10ης Οκτωβρίου 1921, η οποία επαναβεβαίωνε το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας, η Αλβανία δεσμεύτηκε στην Κοινωνία των Εθνών να σεβαστεί τα δικαιώματα των Βορειοηπειρωτών στη θρησκεία και την εκπαίδευση (Χαρβαλιάς, 1994: 179-80).

Ωστόσο το 1927 το αλβανικό υπουργείο Παιδείας επέβαλε την υποχρεωτική διδασκαλία όλων των μαθημάτων των ελληνικών κοινοτήτων της Βορείου Ηπείρου στην αλβανική γλώσσα. "Από τότε οι αλβανικές αρχές, με τη βοήθεια των αστυνομικών οργάνων, άρχισαν να πραγματοποιούν αιφνιδιαστικές έρευνες και ανακρίσεις στα ελληνικά σχολεία για να πιστοποιούν την εφαρμογή της εγκυκλίου του αρμοδίου υπουργείου, γεγονός το οποίο συνέβαλε συστηματικά στη διάλυση της εκπαιδευτικής δραστηριότητας του Βορειοηπειρωτικού ελληνισμού και στη διακοπή της λειτουργίας πολλών ελληνικών σχολείων" (Βακαλόπουλος, 1992:858). Από το 1928 αρχίζει η συρρίκνωση του Ελληνικού σχολικού δικτύου στη Βόρειο Ήπειρο[37].

Το 1933, η κυβέρνηση Αχμέτ Ζώγου, τροποποιώντας το Αλβανικό Σύνταγμα (άρ.206) κατάργησε τα δευτεροβάθμια ελληνικά εκπαιδευτήρια της Βορείου Ηπείρου. Ο Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου αντέδρασε ξεκινώντας σχολικό αγώνα. "Με την πρωτοβουλία του τραπεζίτη Ματθαίου Σαχίνη, (...) συγκροτήθηκε η "Νέα Φιλική Εταιρεία". Στους κόλπους της συμμετείχαν ο γραμματέας του Ελληνικού Υποπροξενείου στο Αργυροκάστρου Γ. Παπαδόπουλος καθώς και ο Υποπρόξενος Αριστομένης Μιλιαρέσης. Η ίδρυση της εταιρείας σκοπό είχε να συντονίσει τον αγώνα των βορει-

---

[37] Σύμφωνα με στοιχεία που παραθέτει ο Γ.Χ. Παπαδόπουλος στο βιβλίο του "Η Εθνική Ελληνική Μειονότητα εις την Αλβανίαν και το Σχολικόν Αυτής Ζήτημα" το 1928-29 λειτουργούσαν 31 Ελληνικά σχολεία στην επαρχεία Αργυροκάστρου και 24 στην επαρχία του Δέλβινου.[37] Ένα χρόνο αργότερα, το 1929-30 λειτούργησαν ελληνικά σχολεία σε ορισμένα μόνο χωριά της επαρχίας του Αργυροκάστρου, αφού οι αλβανικές αρχές δεν ενέκριναν το διορισμό των Ελλήνων δασκάλων, ενώ στην επαρχία του Δέλβινου ανεστάλη η λειτουργία των σχολείων στους Άγιους Σαράντα, το Δέλβινο και έξι ακόμη χωριά. Την ίδια σχολική χρονιά υπηρετούσαν στα ελληνικά χωριά 12 αποσπασμένοι δάσκαλοι, 53 κοινοτικοί και 21 κυβερνητικοί.

οηπειρωτών και να διαφυλάξει τα σχολικά προνόμια.... Τα στελέχη της εταιρείας συγκέντρωσαν με απόλυτη μυστικότητα περισσότερες από 30.000 υπογραφές δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για το σχολικό αγώνα του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού" (Βακαλόπουλος,1992: 870). Η τακτική της Ελληνικής πολιτείας θεωρεί προσφορότερη την προσφυγή σε διεθνείς οργανισμούς, το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης και την Κοινωνία των Εθνών.

Το 1935 το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης γνωμάτευσε ότι η Αλβανική Κυβέρνηση δεν είχε δικαίωμα να κλείσει τα ελληνικά σχολεία. Η Αλβανική κυβέρνηση, για να αποφύγει μια διεθνή καταδίκη στην Κοινωνία των Εθνών, υπέβαλε το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους "σχέδιο περί των Ελληνικών Σχολείων". Στο πρώτο άρθρο προβλεπόταν η ελεύθερη λειτουργία των ιδιωτικών σχολείων, ενώ στο άρθρο 8 καθοριζόταν η εναρμόνιση της λειτουργίας των σχολείων αυτών σύμφωνα με τον οργανικό νόμο της δημόσιας εκπαίδευσης και αναφερόταν ότι το "σχολικό πρόγραμμα θα είναι το επίσημο που ισχύει για όλα τα σχολεία του κράτους, αλλά η ύλη των μαθημάτων όλων των τάξεων θα αναπτύσσεται στη γλώσσα της μειονότητας" (Χαρβαλιάς,1994: 181). Η σχετική επιτυχία της Ελληνικής τακτικής στη συγκεκριμένη περίπτωση ήταν βραχύβια καθώς πολύ σύντομα ξέσπασε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και επήλθε πλήρης ανατροπή των πολιτικών συνθηκών.

Αντίστοιχα, ο Ελευθέριος Βενιζέλος διακηρύσσει ότι την καλύτερη πολιτική για την στήριξη του Ελληνισμού της Κωνσταντινούπολης αποτελεί η καλή συνεννόηση μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, στα πλαίσια της ελληνοτουρκικής φιλίας (και του άξονα Αθήνας-Άγκυρας, που επιχειρείται να δημιουργηθεί σε εκείνη την περίοδο). Στα πλαίσια της Ελληνοτουρκικής συνεννόησης και με γνώμονα τις διατάξεις της συνθήκης της Λωζάννης επιδιώχθηκε και η διασφάλιση της ελληνικής μειονότητας στην Ίμβρο και Τένεδο καθώς και η απρόσκοπτη επιτέλεση της αποστολής του Οικουμενικού Πατριαρχείου (Κιτρομηλίδης,1983: 158). Αυτή η αναδίπλωση της ελληνικής πολιτικής συναντά την αντίδραση και της ομογένειας η οποία επιζητεί την προστασία του εθνικού κέντρου και πίεζε για την ενεργό παρέμβαση του Ελληνικού κράτους, αλλά και του Ελληνικού λαού.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η έντονη αντίδραση της Ελληνικής κοινής γνώμης για την κατάσταση που επικρατούσε στην Ίμβρο και την Τένεδο. Στην περίπτωση της Ίμβρου και της Τενέδου, οι Τούρκοι "εκμεταλλευόμενοι το γεγονός ότι το τοπικό καθεστώς των νησιών δεν συνδεόταν άμεσα με τις διατάξεις της Συνθήκης της Λωζάννης για την προστασία των μειονοτήτων οι Τούρκοι επέβαλαν με το Ν. 1151/27 περί Τοπικής Αυτοδιοικήσεως εκπαιδευτικό σύστημα όμοιο με των Τουρκικών σχο-

λείων. Με το άρθρο 14 του νόμου αυτού καθιερώθηκε υποχρεωτικά η Τουρκική εκπαίδευση στην Ίμβρο και την Τένεδο ενώ η διδασκαλία της Ελληνικής γλώσσας και της ορθόδοξης θρησκείας περιορίστηκαν σε μια ώρα την ημέρα, εκτός του κανονικού προγράμματος. Η εφαρμογή του άρθρου 14 ήταν άμεση και παρέμεινε σε ισχύ μέχρι το 1951 (Αλεξανδρής, 1991:54).

Λίγο πριν τη δημοσίευση του νόμου οι τουρκικές αρχές έκλεισαν και το Ελληνικό Σχολαρχείο της Ίμβρου, με το πρόσχημα ότι το σχολείο αυτό λειτουργούσε ως λύκειο και έπρεπε να προσλάβει καθηγητές αναγνωρισμένους από το Τουρκικό Υπουργείο Παιδείας. Καθώς η Άγκυρα δεν ενέκρινε τους ομογενείς δασκάλους, το Σχολαρχείο έκλεισε για να ανοίξει την επόμενη χρονιά σαν τουρκική κυβερνητική σχολή όπου τα παιδιά της Ίμβρου διδάσκονταν αποκλειστικά την Τουρκική γλώσσα και ιδεολογία. Με την υποβάθμιση της εκπαίδευσης και στα δύο νησιά οι Έλληνες της περιοχής δεν είχαν άλλη επιλογή παρά να στείλουν τα παιδιά τους στη Λήμνο και τη Λέσβο για να συνεχίσουν τις σπουδές τους[38] (Αλεξανδρής, 1991:55).

Σύσσωμος ο Ελληνικός Τύπος παρότρυνε την κυβέρνηση να δράσει. Ωστόσο η κυβέρνηση απέφυγε μια Ελληνο-τουρκική αντιπαράθεση επί του ζητήματος που θα οδηγούσε σε όξυνση των σχέσεων. Το Μάρτιο του 1925 η ελληνική κυβέρνηση με υπόμνημά της στην Κοινωνία των Εθνών έδωσε μια εικόνα της κατάστασης που επικρατούσε στα νησιά. Ωστόσο, παρά τη συνεχιζόμενη παραβίαση των δικαιωμάτων των Ελλήνων της Ίμβρου και Τενέδου, δεν ήταν σε θέση να καταγγείλει την Άγκυρα στην Κοινωνία των Εθνών. Σύμφωνα με την εκτίμηση του Αλεξανδρή, κάτω από τις συνθήκες αυτές, η ίδρυση Ελληνικού Υποπροξενείου στην Ίμβρο θα ήταν ίσως ο αποτελεσματικότερος τρόπος ενίσχυσης του ελληνικού στοιχείου. Ανεξάρτητα από την πιθανή αντίδραση της Τουρκίας, η Ελλάδα επίσημα δεν ζήτησε ποτέ την ίδρυση τέτοιου υποπροξενείου (Αλεξανδρής,1991: 56-57).

Στην περίπτωση της Ίμβρου και της Τενέδου η αδυναμία εξομάλυνσης των διπλωματικών σχέσεων οδήγησε σε αποτυχία της Ελληνικής πολιτικής. Σαφώς η Τουρκική κυβέρνηση έβλεπε την ύπαρξη συμπαγών Ελληνικών πληθυσμών σε μια περιοχή ευαίσθητη (όπως η είσοδος των Στενών) με αρκετή δυσφορία. Οι Τουρκικές ανησυχίες ενισχύονταν από τις συνεχιζόμενες τεταμένες σχέσεις μεταξύ Αθήνας και Άγκυρας. Ακόμα και μετά το Μικρασιατικό Πόλεμο οι Τούρκοι συνέχισαν να υποψιάζονται πως

---

[38] Σύμφωνα με στοιχεία που παραθέτει ο Αλεξανδρής (1991:54-55) πριν από την Τουρκική προσάρτηση η Ίμβρος είχε 10 σχολεία με 1.385 μαθητές και η Τένεδος 2 με 450. Δέκα χρόνια αργότερα στην Ίμβρο λειτουργούσαν πέντε σχολές πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης με 750 μαθητές ενώ στην Τένεδο είχαν κλείσει από το 1923 και τα δύο σχολεία.

η Ελλάδα έτρεφε βλέψεις σε βάρος της Ανατολικής Θράκης και της Κωνσταντινούπολης. Με δεδομένα αυτά τα αισθήματα, οι Τούρκοι όχι μόνο δεν ήταν διατεθειμένοι να εφαρμόσουν ένα καθεστώς που θα διασφάλιζε τον Ελληνικό χαρακτήρα των νησιών αλλά, ανυπομονούσαν να μετατρέψουν την πληθυσμιακή σύνθεση τους.

Αντίστοιχη αδυναμία παρέμβασης επιδεικνύει η Ελληνική Πολιτεία στην περίπτωση των ομογενών της Κωνσταντινούπολης. Στην προσπάθεια για τον εκτουρκισμό της Κωνσταντινούπολης οι Τουρκικές αρχές έπληξαν τα ως τότε ακμάζοντα ομογενειακά εκπαιδευτήρια και κοινοτικά ιδρύματα. Στα πλαίσια αυτής της πολιτικής έκλεισε το 1925 ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος της Κωνσταντινούπολης και η βιβλιοθήκη του μεταφέρθηκε στην Άγκυρα. Ήδη όμως από το 1922, εφαρμόστηκε ο Κεμαλικός νόμος σχετικά με την ανάδειξη "ιδρυτή", προσώπου δηλαδή έπ' ονόματι του οποίου λειτουργούσε κάθε μειονοτική σχολή στην Τουρκία. Οι τουρκικές αρχές υπέδειξαν ως ιδρυτές άτομα της αρεσκείας τους μεταγράφοντας συνάμα τα σχολικά κτίρια και τα περιουσιακά τους στοιχεία στο όνομα των ιδρυτών. Με τον τρόπο αυτό διακόπηκε η σχέση ανάμεσα στα σχολεία της ομογένειας και το Οικουμενικό Πατριαρχείο ενώ παράλληλα απαγορεύθηκε και κάθε άμεση ή έμμεση σχέση ανάμεσα στο εθνικό κέντρο και τα ελληνορθόδοξα σχολεία της Κωνσταντινούπολης[39].

Στα πλαίσια της "πολιτικής αναδίπλωσης", η εξασφάλιση του ελληνικού πληθυσμού της Δωδεκανήσου επιδιώχθηκε με ρύθμιση των σχέσεων της Ελλάδας με την Ιταλία, ενώ κρίθηκε ότι ο καλύτερος τρόπος προώθησης των εθνικών πόθων των Κυπρίων για ένωση με την Ελλάδα θα βρισκόταν στο πλαίσιο της Αγγλοελληνικής συνεννόησης.

Άσχετα από τη σχετική επιτυχία ή αποτυχία τους, και η επιθετική πολιτική της εθνικιστικής περιόδου, που συνοδεύτηκε από μια πολιτική "διεθνοποίησης" των σπουδών στην Ελλάδα, και η αμυντική "πολιτική αναδίπλωσης" μετά την ήττα του 1922, που αποσκοπούσε στην κατά το δυνατόν στήριξη της ομογένειας, αποτέλεσαν το υπόβα-

---

[39] Με την εποπτεία του Τουρκικού Υπουργείου Παιδείας άρχισε μια εξονυχιστική έρευνα σχετική με τις πολιτικές συμπάθειες των Ελλήνων δασκάλων της Κωνσταντινούπολης που οδήγησε στην παύση 156 ατόμων (104 Ομογενών και 52 Ελλήνων υπηκόων), οι οποίοι χαρακτηρίστηκαν ως ακατάλληλοι να διδάξουν στα σχολεία της Τουρκίας.
Παράλληλα, η υποχρεωτική διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας στα μειονοτικά σχολεία επεκτάθηκε στα μαθήματα της τουρκικής ιστορίας, γεωγραφίας, γυμναστικής και πατριωτικών γνώσεων. "Σύντομα τα τουρκικά μαθήματα κατέλαβαν ένα υπερβολικά μεγάλο μέρος των ωρών διδασκαλίας, περιορίζοντας σε τέτοιο βαθμό την ελληνική εκπαίδευση που κατέστη σχεδόν αδύνατος ο καταρτισμός των μαθητών στη μητρική τους γλώσσα...(ενώ) οι έλληνες καθηγητές υποχρεώθηκαν να υποστούν εξετάσεις στην τουρκική γλώσσα ενώπιον ειδικής επιτροπής για να λάβουν νέα άδεια διδασκαλίας" (Αλεξανδρής, 1991: 41).

θρο πάνω στο οποίο χαράχθηκε η εκπαιδευτική πολιτική της μεταπολεμικής περιόδου. Η σχέση εθνικού κέντρου που κατά περιόδους απέκτησε το Ελληνικό κράτος με τον εκτός συνόρων Ελληνισμό, η αδυναμία ουσιαστικής στήριξης των ομογενών στους τόπους μόνιμης διαμονής τους, μια αίσθηση ευθύνης ίσως και ενοχής οδήγησαν την Ελληνική πολιτεία μεταπολεμικά στην εφαρμογή μιας πολιτικής διευκόλυνσης της επιστροφής των ομογενών στην Ελλάδα.

Η σχέση της Ελλάδας με την ομογένειά της και οι δυσμενείς πολιτικές περιστάσεις της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου αποτέλεσαν το βασικό λόγο για την άσκηση μιας εκπαιδευτικής πολιτικής προσέλκυσης και διευκόλυνσης της εισόδου των ομογενών στην Ελληνική πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Η σχέση του Ελληνικού κράτους με την ομογένεια και η μακρά παράδοση φοίτησης των ομογενών στα πανεπιστημιακά ιδρύματα της Ελλάδας οδήγησε μεταπολεμικά σε έναν χαρακτηριστικά ελληνικό, ιδιότυπο ορισμό του "ξένου φοιτητή".

5. Συμπεράσματα: Η Πολιτική 1950-1975

5.1 Ένα "Κλειστό" Εκπαιδευτικό Σύστημα & η Ιδιότυπη Οριοθέτηση του "Ξένου".

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 περίπου, η πρόσβαση των φοιτητών στα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης εξαρτάται από "δοκιμασίες" ή εισιτήριες εξετάσεις. Το σύστημα αυτό εφαρμόζεται στα περισσότερα ιδρύματα σχεδόν από την αρχή της λειτουργίας τους. Το σκεπτικό σύμφωνα με το οποίο εισάγονται οι εξετάσεις αναλύεται στην Εισηγητική Έκθεση του Ν.Δ. της 12/5/1926. Σύμφωνα μ' αυτήν "η εγκύκλιος γυμνασιακή μόρφωσις των φοιτητών ήτο ατελής, οτέ μεν κατ' ανάγκην καταβιβάζουσα την πανεπιστημιακήν διδασκαλίαν εις στοιχειώδες επίπεδον ή υπό το προσήκον ύψος, οτέ δε καθιστώσα αυτήν ατελή ή ελλιπή και αδιανόητον ενίοτε" (Παπαπάνου, 1970:398). Καθώς η κοινωνική ζήτηση για πανεπιστημιακές σπουδές εμφανίζεται αυξημένη, οι εξετάσεις θεωρούνται ως ο αποτελεσματικότερος τρόπο επιλογής των αρίστων.

Ο αριθμός των υποψήφιων φοιτητών, που χρόνο το χρόνο γίνεται μεγαλύτερος, τελικά επιβάλλει την καθιέρωση numerus clausus, "κλειστού" δηλαδή αριθμού εισακτέων στα ιδρύματα ανώτερης και ανώτατης εκπαίδευσης. Σε άλλα ιδρύματα ο numerus

clausus εφαρμόζεται από την ίδρυσή τους (π. χ. Α.Σ.Ο.Ε.Ε.) σε άλλα καθιερώνεται σταδιακά και όχι για όλες τις σχολές.[40]

Τα παραπάνω υποδηλώνουν ότι η πρόσβαση στα Α.Ε.Ι. από την αρχή του προηγούμενου ακόμη αιώνα δεν ήταν ελεύθερη και ότι το σύστημα ανώτερης και ανώτατης εκπαίδευσης δεν λειτούργησε σαν ένα σύστημα "ανοιχτό".

Δεδομένου του τρόπου λειτουργίας των ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης και της ύπαρξης numerous clausus, είναι λογικό να διασφαλίζεται νομοθετικά η πρόσβαση στην ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση σε "υποψηφίους ειδικών κατηγοριών", οι οποίοι θεωρείται ότι συναγωνίζονται κάτω από άνισους όρους για μια θέση στο σύστημα.

Στους "υποψηφίους ειδικών κατηγοριών" περιλαμβάνονται και οι ξένοι φοιτητές. Σύμφωνα με τη νομοθεσία, ήδη από την πρώτη μεταπολεμική περίοδο διαχωρίζονται δύο κατηγορίες ξένων φοιτητών και για τις οποίες ισχύουν ειδικές, ευνοϊκότερες ρυθμίσεις. Αυτές είναι:

- οι αλλογενείς-αλλοδαποί και
- οι ομογενείς ή Έλληνες του εξωτερικού. Οι Κύπριοι, μέχρι το 1966 περιλαμβάνονται στην κατηγορία των ομογενών, ενώ στη συνέχεια αυτονομούνται και θεωρούνται ως τρίτη, ξεχωριστή κατηγορία.

Η κατηγορία των "αλλοδαπών-αλλογενών" καθορίζεται σαφώς και ο ορισμός αυτός ισχύει μέχρι σήμερα. Αλλοδαπός-αλλογενής είναι αυτός του οποίου ούτε η μητέρα ούτε ο πατέρας είναι Έλληνας.

Δε συμβαίνει όμως το ίδιο με την κατηγορία των "ομογενών"[41]. Το περιεχόμενο της έννοιας του ομογενούς είναι συνυφασμένο με τις ιστορικές ιδιαιτερότητες τόπου και χρόνου, τις ανάγκες των εθνικών περιστάσεων και την πολιτική βούληση της εκάστοτε κυβέρνησης.

Ιστορικά ο όρος ομογενής φαίνεται να αναφέρεται σε δύο διαφορετικά πράγματα:

- σε λιγότερο ή περισσότερο συμπαγείς πληθυσμούς γύρω από τα εκάστοτε σύνορά μας. Πληθυσμούς "αλύτρωτους", ορισμένοι από τους οποίους ενσωματώθη-

---

[40] Στα Πανεπιστήμια Αθηνών και Θεσσαλονίκης numerus clausus εφαρμόζεται από το 1930 (Ν.4620/30) και όχι για όλες τις σχολές. Στο Πολυτεχνείο από το 1918 για τη Σχολή Τοπογράφων (Ν.1565) και από το 1943 για τις υπόλοιπες Σχολές (Ν. 220/43).

[41] Στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα η έννοια του ομογενούς οριοθετείται από την αντιπαράθεση προς την καταρρέουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία και την ανάγκη δικαίωσης των Ελληνικών αιτημάτων στα μάτια των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής. Από τα τέλη του 19ου αιώνα φορτίζεται από τις εθνικιστικές διαμάχες ανάμεσα στο Ελληνικό κράτος και τους υπόλοιπους αναπτυσσόμενους Βαλκανικούς εθνικισμούς, κυρίως το Βουλγαρικό.

καν στο Ελληνικό Κράτος στην περίοδο 1880-1923. Άλλοι όμως, παρέμειναν εκτός εθνικού κορμού και με αυτούς η Ελλάδα κατά περιόδους απέκτησε μια σχέση εθνικού κέντρου.[42]

- σε "ένα δίκτυο παροικιών που η πυκνότητα, η έκταση και ως ένα βαθμό και η ίδια του η επιβίωση εξαρτάται από τις Ευρωπαϊκές επιλογές" (Σκοπετέα, 1988:68). Οι παροικίες δεν εκπροσωπούν διεκδικούμενα εδάφη και το πρόβλημα των σχέσεων τους με την Ελλάδα δεν αποτελεί εσωτερική υπόθεση μόνο.

Ιστορικά λοιπόν η έννοια του ομογενούς φαίνεται να συναρτάται από την εθνολογική πραγματικότητα στην ευρύτερη περιοχή μας και τη φυλετική καταγωγή. Νομικά ωστόσο η έννοια του ομογενούς συναρτήθηκε με την εθνική συνείδηση.

Σύμφωνα με γνωμάτευση του Κ.Π. Χορτάτου η έννοια του ομογενούς συμπίπτει με εκείνη του Έθνους. "Δυνάμει του άρθρου 1 παρ. 2 εδάφιον γ' του κατά νομοθετική εξουσιοδότησιν εκδοθέντος Β.Δ. 339/1965 ορίζεται ότι προς καθορισμόν της εννοίας του Έθνους, απαραίτητον στοιχείον τυγχάνει εκείνο της εθνικής συνειδήσεως ούτινος τα μέλη καλούνται ομοεθνείς ή ομογενείς. Ούτω ως ομογενής χαρακτηρίζεται εκείνος όστις διαμένων εις το εξωτερικόν έχει ελληνικήν εθνικήν συνείδησιν. Κατά συνέπειαν έλληνες ομογενείς είναι εκείνοι οι οποίοι, τόσον αυτοί, όσον και οι άμεσοι ή απώτεροι αυτών γεννήτορες, συνεδέοντο προς το ελληνικόν έθνος με ελληνικήν εθνικήν συνείδησιν και δη ομιλούντες την ελληνικήν γλώσσαν, πιστεύοντες εις την εν Ελλάδι επικρατούσαν θρησκεία και ακολουθούντες εις το εξωτερικόν τα ήθη και έθιμα, έχοντες συνείδησιν ότι ανήκουν εις το Ελληνικόν έθνος, συνδεόμενοι μετ' αυτού δια κοινών πόθων και κοινών ιδανικών" (Κ. Π. Χορτάτος, 1998: 297)

Κατά τον Αστικό Κώδικα "ομογενείς είναι πάντες οι εις το αυτό έθνος ανήκοντες" (άρθρο 31 παρ. 1). Σύμφωνα με τις ερμηνευτικές σημειώσεις του Ζιμπουλάκη "παρ' ημίν επεκράτησε να καλούνται ούτω πάντες οι Ελληνικής καταγωγής ή εθνικότητος, οι οποίοι απέκτησαν αλλοδαπήν ιθαγένειαν" (Ζιμπουλάκης, 1968:19).

Σύμφωνα δε με τον Κώδικα Ιθαγένειας (άρ.5, όπως τροποποιήθηκε με τον Α.Ν. 481/68), "ομογενείς απόλιδες ή αγνώστου ιθαγενείας κατοικούντες εν τη αλλοδαπή, οίτινες συμπεριφέρονται πράγματι ως Έλληνες, δύνανται, εφ' όσον έχουσι συμπλη-

---

[42] Κατά τη Σκοπετέα η κατεστημένη ορολογία του 19ου αιώνα αναφέρεται στους συμπαγείς Ελληνικούς πληθυσμούς εκτός συνόρων με την έκφραση "έξω αδελφοί" και για τη διασπορά προτιμά τη λέξη ομογενείς. "Οι "έξω αδελφοί" σχετίζονται άμεσα με την επεξεργασία του απελευθερωτικού προορισμού του Βασιλείου....Είναι πληθυσμοί που το Ελληνικό κράτος διεκδικεί, μαζί με τα εδάφη που κατοικούν – τα Ελληνικά irredenta" (Σκοπετέα, 1988:67).

ρώσει το εικοστόν πρώτον έτος της ηλικίας των να αναγνωρισθώσιν ως Έλληνες την ιθαγένειαν", εάν υποβάλουν σχετική αίτηση στις Ελληνικές προξενικές αρχές[43].

Κατά τον Καραγιάννη παρά την ευγενή προσπάθεια του Υπουργείου Εσωτερικών να τοποθετήσει σε ορθή βάση τις έννοιες ομογενής και αλλογενής το αποτέλεσμα δεν είναι ικανοποιητικό. Η εγκύκλιος 412/121559/19-12-61 δίνει μεγαλύτερη βαρύτητα στην εθνική συνείδηση παρά στη φυλετική καταγωγή.

Σύμφωνα με την άποψη του Καραγιάννη, αποτέλεσμα της τακτικής αυτής είναι να αναγνωρισθούν ως ομογενείς Βαυαροί, Ισραηλίτες κ.α. ως "εμφορούμενοι υπό ελληνικής εθνικής συνειδήσεως" και να θεωρηθούν ως αλλογενείς άτομα με ελληνική φυλετική καταγωγή. Ο καθορισμός δε των παραγόντων οι οποίοι συντελούν στην μετάπτωση ενός ομογενούς σε αλλογενή κρίνεται τελείως εξωπραγματικός[44] (Καραγιάννης,1988:10). Εν τέλει, παρά τη συγκεκριμένη ιστορική της διάσταση, νομικά η έννοια του "ομογενούς" ορίζεται με βάση την "αίσθηση" ότι το άτομο ανήκει στο Ελληνικό έθνος, πράγμα που αποδεικνύεται από το γεγονός ότι πράγματι συμπεριφέρεται σαν Έλληνας[45].

---

[43] Στο άρθρο αυτό έχουν επέλθει δύο τροποποιήσεις χωρίς ουσιαστική σημασία: α. αλλαγή στην ηλικία μετά την οποία μπορεί ο "ομογενής" να υποβάλλει αίτηση για να του αποδοθεί η ελληνική ιθαγένεια. Σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις ο ομογενής πρέπει να έχει συμπληρώσει το 18ο έτος της ηλικίας του, να έχει δηλαδή ενηλικιωθεί. β. Ο Υπουργός των Εσωτερικών έχει τη δυνατότητα να ορίσει αρμόδιες για τη διαδικασία απόδοσης της ιθαγένειας τις κατά τόπους Νομαρχίες.

[44] Το Υπουργείο Εσωτερικών τους απαριθμεί:

α. Η μη εγγραφή των προσώπων εις τα ελληνικά προξενικά τμήματα,

β. Η μη τήρηση των υποχρεώσεών τους έναντι των ελληνικών προξενικών Αρχών,

γ. Η μακρόχρονη διακοπή κάθε επαφής με τις ελληνικές προξενικές Αρχές,

δ. Η αποφυγή παρουσίας ή συμμετοχής σε εθνικές εορταστικές εκδηλώσεις,

ε. Η απόκτηση ξένης υπηκοότητας με τη θέλησή τους,

στ. Η χρησιμοποίηση ξένων διαβατηρίων στα ταξίδια τους,

ζ. η αυτόβουλος υπηρεσία τους στις ένοπλες δυνάμεις της αλλοδαπής.

Το Διεθνές Ινστιτούτο Ιθαγένειας κρίνει τις παραπάνω θέσεις ως εξωπραγματικές διότι οι υπό στοιχεία α, β, γ, δ, περιπτώσεις δεν είναι δυνατόν να εφαρμοσθούν, λόγω των κινδύνων που διατρέχουν στην αλλοδαπή οι ομογενείς. Οι περιπτώσεις δε ε, στ, ζ, επιβάλλονται για λόγους συμφέροντος. Όλα όμως τα παραπάνω δεν αποδεικνύουν την έλλειψη εθνικής συνειδήσεως. Συμπερασματικά ως πρώτος παράγοντας θα πρέπει να εκλαμβάνεται για τον καθορισμό ατόμων ως ομογενών, η φυλετική καταγωγή και κατόπιν η εθνική συνείδηση, η οποία είναι δυνατόν να διαταραχθεί ακόμη και για λόγους αντιπάθειας προς την εκάστοτε κυβέρνηση (Καραγιάννης,1988:11).

[45] Σχετική είναι και η απόφαση του ΣτΕ. 2756/83 "...κατ' άρθρον 1 παρ. 1 και 5 Π.Υ.Σ. 165/63 (Ν.Δ. 4377/64) δια του όρου ομογενής νοείται ο ανήκων εις το ελληνικόν γένος ή έθνος, ήτοι ο κεκτημένος την ελληνικής εθνικήν συνείδησιν, συναγομένην κυρίως εκ των συνδεόντων αυτόν προς το ελληνικόν έθνος στοιχείων και χαρακτηριστικών της προσώπικότητός του, των αναφερομένων ιδία εις την καταγωγήν (εκ πατρός, μητρός ή απωτέρων προγόνων), γλώσσαν, θρησκείαν, εθνικάς παραδόσεις και εν γένει την κοινήν συνείδησιν των ιστορικών πεπρωμένων του έθνους".

Το σημαντικό ερώτημα που ανακύπτει σε αυτή την περίπτωση είναι γιατί η Ελληνική πολιτεία επέλεξε να βασίσει τον ορισμό του ομογενούς στην εθνική συνείδηση και όχι στη φυλετική καταγωγή.

Θα υπερέβαινε κατά πολύ τους σκοπούς αυτής της μελέτης μια λεπτομερής ανάλυση των πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών στις δεκαετίες του '50 και του '60. Οφείλουμε όμως να επισημάνουμε ότι αυτή η πολιτική επιλογή γίνεται στην αρχή της δεκαετίας του '60, μια περίοδο έντονου αντι-κομμουνισμού και διχασμού της Ελληνικής κοινωνίας σε εθνικόφρονες και μη. Σε μια τέτοια περίοδο η σύνδεση της έννοιας του ομογενούς με την εθνική συνείδηση διευκολύνει την πολιτική εκμετάλλευση του ζητήματος και την υπαγωγή στην κατηγορία των ομογενών ατόμων με βάση τις πολιτικές τους πεποιθήσεις. Παράλληλα είναι σημαντικό να επισημανθεί εδώ ότι η διαδικασία που τηρείται για την ανάκτηση ή την απόδοση της Ελληνικής ιθαγένειας βασίζεται στην πολιτική βούληση της εκάστοτε κυβέρνησης. Αρμόδιος φορέας σε όλες τις περιπτώσεις είναι το Υπουργείο Εσωτερικών και όταν πρόκειται για καθορισμό ή διαπίστωση της ιθαγένειας και όταν για πρώτη φορά αρχίζει η διαδικασία αυτή και δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για την κρίση της ιθαγένειας. Στις περιπτώσεις όπου υπάρχουν πλήρη στοιχεία για την έκδοση των σχετικών αποφάσεων το Υπουργείο Εσωτερικών μπορεί να εκχωρήσει αρμοδιότητα (διαπιστωτικού χαρακτήρα) στις Νομαρχίες (Παπασιώτη–Πασιά,1994:152-53)[46].

Είναι λογικά ακόλουθο λοιπόν να παρατηρείται μια ιδιαίτερη ρευστότητα στη χρήση του όρου "ομογενής" σύμφωνα με τις περιστάσεις και τις ανάγκες που η εκάστοτε νομοθεσία έρχεται να καλύψει αλλά και την πολιτική βούληση της κυβέρνησης. Για παράδειγμα σύμφωνα με το Ν. 799/48 ορίζονται ως ομογενείς οι Κύπριοι και όσοι κατέφυγαν στην Ελλάδα (με όλη τους την οικογένεια) από την Τουρκία, την Βόρειο Ήπειρο, τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία από το 1947 και μετά. Με τον Α. Ν. 955/49 η κατηγορία των ομογενών διευρύνεται και περιλαμβάνει και τους "εκ Νοτιοσλαβίας και Ρωσίας διαφυγόντες από το 1947 και μετά" καθώς και όσους κατέφυγαν στην Ελλάδα από την Αίγυπτο και την Κωνσταντινούπολη.

Όσο αφορά την πρόσβαση στην ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση είναι προφανές ότι ο νομοθέτης και στο Ν.799/48 και στον 955/49 αλλά και σε μεταγενέστερους νόμους, δημιουργώντας την ιδιαίτερη κατηγορία των "ομογενών" προσπαθεί να δια-

---

[46] Τέτοια διαδικασία για την απόδοση της ιθαγένειας μέσω των Νομαρχιών ακολουθήθηκε για το μαζικό επαναπατρισμό των Ποντίων στις δεκαετίες του 1980 και 1990 (ακόμη και όταν δεν υπήρχαν πλήρη στοιχεία) κι αυτό γιατί, όπως τονίζεται στην υπ' αριθμ. 32/24.5.1990 εγκύκλιο του Υπουργείου Εσωτερικών, "πρόθεση της Πολιτείας είναι η εξυπηρέτηση των εν λόγω προ-

σφαλίσει ευνοϊκούς όρους και να διευκολύνει την είσοδο στην πανεπιστημιακή (και αργότερα την τριτοβάθμια εκπαίδευση) Ελλήνων "το γένος" οι οποίοι:

- δεν διαθέτουν Ελληνική υπηκοότητα,
- δεν έχουν δεχθεί Ελληνική παιδεία άλλα έχουν κάποιο τίτλο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από τις χώρες της μέχρι τότε μόνιμης διαμονής τους και
- έχουν καταφύγει στην Ελλάδα λόγω δυσμενών πολιτικών περιστάσεων.

Πρακτικά λοιπόν η έννοια του ομογενούς αναφέρεται σε πρόσφυγες που ζητούν να εγκατασταθούν στην Ελλάδα λόγω δυσμενών πολιτικών συνθηκών στους τόπους μόνιμης διαμονής τους. Είτε γιατί οι χώρες στις οποίες μέχρι τότε διέμεναν (κάτω από τις ειδικές συνθήκες του διπολισμού) εντάσσονται στον ανατολικό συνασπισμό, (Βουλγαρία, Ρουμανία, Νοτιοσλαβία, Ρωσία, Βόρειος Ήπειρος) είτε γιατί οι συγκεκριμένες Ελληνικές παροικίες διαλύονται λόγω ειδικών πολιτικών συνθηκών και εθνικών διεκδικήσεων (Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως, της Ίμβρου και της Τενέδου καθώς και της Αιγύπτου).

Δεν υπάρχει σαφής διαχωρισμός των ομογενών από τους Έλληνες τους εξωτερικού. Παρά το γεγονός αυτό ο όρος "Έλληνες του Εξωτερικού" φαίνεται να χρησιμοποιείται περισσότερο για τους απόδημους Έλληνες, των οποίων η μετανάστευση θεωρείται, στην περίοδο εκείνη μακρόχρονη μεν αλλά προσωρινή, οι οποίοι δεν αντιμετωπίζουν δυσμενείς περιστάσεις στους τόπους διαμονής τους. Όταν η νομοθεσία αναφέρεται σε Έλληνες του εξωτερικού φαίνεται να εννοεί συνήθως τον Ελληνισμό της Αμερικής, της Αυστραλίας και της Δυτικής Ευρώπης[47].

Οι κατηγορίες λοιπόν που χρησιμοποιούνται από την Νομοθεσία και το Υπουργείο Παιδείας οριοθετούν την έννοια του "ξένου φοιτητή" με έναν τρόπο που αντανακλά την Ελληνική ιδιαιτερότητα. Η κατηγορία των αλλογενών-αλλοδαπών αναφέρεται στους τυπικά και ουσιαστικά ξένους. Αντίθετα οι κατηγορίες των "ομογενών" των "Ελλήνων του Εξωτερικού" αναφέρονται σε άτομα που "τυπικά" θεωρούμε ξένους, δεδομένου ότι η πλειονότητά τους δεν διαθέτει την Ελληνική υπηκοότητα, ουσιαστικά όμως "δικούς μας ανθρώπους".

σώπων σε οποιοδήποτε σημείο της χώρας είναι εγκατεστημένοι, χωρίς να απαιτείται η προσέλευσή τους στην Αθήνα" (Παπασιώτη–Πασιά,1994:158).

[47] Πρώτη χρήση του όρου βρίσκεται στον Α. Ν. 799/1948 ο οποίος προβλέπει ότι οι "εκ του εν τη Αλλοδαπή Ελληνισμού προερχόμενοι" εγγράφονται στα Α.Ε.Ι. χωρίς εισιτήριες εξετάσεις και καθ' υπέρβαση του εκάστοτε οριζόμενου αριθμού εισακτέων.

5.2. Ο Έλεγχος της Πρόσβασης στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση.

Παρά το γεγονός ότι από τη δεκαετία του 1930 όλες οι πανεπιστημιακού επιπέδου Σχολές λειτούργησαν στη βάση κλειστού αριθμού εισακτέων (numerous clausus), η πρόσβαση των ξένων φοιτητών στην ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση είναι ελεύθερη μέχρι το 1965. Αλλοδαποί-αλλογενείς και ομογενείς-Έλληνες του εξωτερικού εγγράφονται στις ανώτερες και ανώτατες σχολές άνευ εξετάσεων και καθ' υπέρβαση του αριθμού εισακτέων. Η παρέμβαση της πολιτείας περιορίζεται στη ρύθμιση των προϋποθέσεων για την υπαγωγή ενός ατόμου στους υποψηφίους ειδικών κατηγοριών.

Η απουσία ποσοστώσεων στους αριθμούς ξένων φοιτητών που επιθυμούν να εισαχθούν στα Α.Ε.Ι. ερμηνεύεται από το γεγονός ότι το κράτος δεν ελέγχει κεντρικά την πρόσβαση των φοιτητών (Ελλήνων και ξένων) στην ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση. Κατά συνέπεια η ελληνική πολιτεία (και ο αρμόδιος φορέας της το Υπουργείο Παιδείας) δεν έχει συνολική εικόνα του αριθμού ξένων φοιτητών, ομογενών και αλλογενών που εισάγονται στα Α.Ε.Ι., ώστε να εκτιμήσει την κατάσταση και να επιβάλλει περιορισμούς ή ποσοστώσεις.

Η εισαγωγή Ελλήνων και ξένων φοιτητών στην ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση ελέγχεται από τα ίδια τα ιδρύματα. Ο αριθμός εισακτέων σε κάθε Σχολή ορίζεται με απόφαση της Συγκλήτου και οι εξετάσεις για την εισαγωγή των Ελλήνων υποψηφίων διενεργούνται από τις Σχολές[48]. Η εγγραφή των ξένων φοιτητών γίνεται μετά από απ' ευθείας συνεννόηση των ενδιαφερόμενων με τις Γραμματείες των Σχολών, χωρίς παρέμβαση του Υπουργείου Παιδείας.

Ανατροπή των συνθηκών αυτών επέρχεται το 1965 με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση Παπανδρέου-Παπανούτσου. Με την καθιέρωση του ακαδημαϊκού απολυτήριου ως προϋπόθεσης για την εγγραφή στα Α.Ε.Ι. (Ν.1379/64) το κράτος αποκτά τον έλεγχο της πρόσβασης στα πανεπιστήμια και στις ανώτατες και τις ανώτερες Σχολές, όπως για παράδειγμα την Εθνική Ακαδημία Σωματικής Αγωγής και τις Παιδαγωγικές Ακαδημίες.[49]

---

[48] Εξαίρεση αποτελεί η τριετία 1938-40, οπότε δοκιμάζεται για πρώτη φορά ένα σύστημα γενικών εξετάσεων που διενεργούνται στις έδρες των Γενικών Επιθεωρητών Μέσης Εκπαίδευσης (διάταγμα της 13.9.38). Το ίδιο σύστημα ισχύει και το 1964-65 πριν την καθιέρωση του ακαδημαϊκού απολυτήριου (Παπαπάνου,1970:403).

[49] Χορηγείται σε δύο τύπους (Α και Β) : ο ένας παρέχει δικαίωμα εγγραφής στη Θεολογική, τη Φιλοσοφική και τη Νομική Σχολή των Πανεπιστημίων, ο άλλος στη Φυσικομαθηματική, την Ιατρική, την Οδοντιατρική, την Κτηνιατρική, τη Γεωπονική και Δασολογική και τις Σχολές του Πολυτεχνείου. Και οι δύο τύποι θεωρούνται ισότιμοι και ισχύουν εξ ίσου για την εγγραφή των

Το συγκεκριμένο σύστημα δεν ίσχυσε για μεγάλο χρονικό διάσημα, όλα όμως τα συστήματα που το αντικατέστησαν, είτε επρόκειτο για συστήματα Πανελλαδικών είτε για συστήματα Γενικών εξετάσεων, διέπονταν από την ίδια βασική φιλοσοφία. Παρά τις όποιες αλλαγές και τροποποιήσεις, συστήματα διεξαγωγής εξετάσεων κεντρικά ελεγχόμενων από το Υπουργείο Παιδείας, αποτέλεσαν μέχρι σήμερα τη βάση για την επιλογή των υποψηφίων και εισαγωγή τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (Χρυσάκης, 1991:179).

Για τον κεντρικό έλεγχο της εισαγωγής των Ελλήνων υποψηφίων στα ιδρύματα ανώτερης και ανώτατης εκπαίδευσης δημιουργείται το 1966 στο Υπουργείο Παιδείας η Διεύθυνση Φοιτητικής Μέριμνας. Λίγο αργότερα δημιουργείται το Τμήμα Εισιτηρίων Εξετάσεων (το οποίο υπάγεται στη Διεύθυνση αυτή), το οποίο διενεργεί μέχρι σήμερα τις εξετάσεις σε πανελλαδικό επίπεδο. Η διαδικασία επιλογής των ξένων φοιτητών για μια μικρή, μεταβατική περίοδο παραμένει στα ιδρύματα. Μέχρι το 1971 ωστόσο, σταδιακά, και οι διαδικασίες επιλογής και εισαγωγής των ξένων φοιτητών στα Α.Ε.Ι. περιέρχονται στον έλεγχο του κράτους.

5.3. Διαδικασίες Εισαγωγής Ξένων Φοιτητών

Με την καθιέρωση του ακαδημαϊκού απολυτηρίου (ως προϋπόθεσης για την εγγραφή στα Α.Ε.Ι.) εμφανίζεται η ανάγκη νομοθετικής ρύθμισης για τους ελεύθερα μετακινούμενους ξένους φοιτητές. Παράλληλα με τον κεντρικό έλεγχο των διαδικασιών εισαγωγής ξένων φοιτητών διαμορφώνονται και οι πρώτες ποσοστώσεις για τους ομογενείς-Έλληνες του εξωτερικού και τους αλλοδαπούς-αλλογενείς.

Το Β. Δ. 546/29.6.65, "Περί του τρόπου διενεργείας εξετάσεων Ακαδημαϊκού Απολυτηρίου και επιλογής υποψηφίων δια τα Α.Ε.Ι.", (στο άρ.39 παρ. 1 και 2) ορίζει ότι οι αλλοδαποί μη Έλληνες το γένος και την υπηκοότητα εγγράφονται σε όλες τις Σχολές, χωρίς Ακαδημαϊκό Απολυτήριο και σε αριθμό απεριόριστο. Οι Έλληνες το γένος "...εγγράφονται εις τας Σχολάς του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου, την Πολυτεχνικήν Σχολήν του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και το Χημικόν Τμήμα της Φυσικομαθηματικής Σχολής αμφοτέρων των Πανεπιστημίων, άνευ Ακαδημαϊκού Απολυτηρίου και είς ποσοστόν 10% επί του δι' εκάστην εκ των σχολών τούτων οριζομένου εκάστοτε αριθμού εισακτέων, εξ ων 5% εκ Κύπρου και 5% εκ λοιπών χωρών. Εις πάσας δε

υποψήφιων στις υπόλοιπες Σχολές. Για την απόκτηση του τίτλου αυτού διενεργούνταν εξετάσεις στην περίοδο από 1 Σεπτεμβρίου έως 10 Οκτωβρίου, σε διάφορες πόλεις της χώρας, ενώπιον επιτροπών που στελεχώνονταν από λειτουργούς της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και στις οποίες προέδρευαν Καθηγητές Α.Ε.Ι.

τας άλλας Πανεπιστημιακάς και λοιπάς Σχολάς μεταγυμνασιακής εκπαιδεύσεως εγγράφονται, ωσαύτως άνευ Ακαδημαϊκού Απολυτηρίου και εις αριθμόν απεριόριστον, εξαιρέσει των Παιδαγωγικών Ακαδημιών, εις ας εγγράφονται μέχρι συμπληρώσεως του εκ των υποψηφίων της κατηγορίας ταύτης οριζομένου αριθμού".

Οι διατάξεις του συγκεκριμένου Β.Δ. αρχικά ισχύουν για τους ομογενείς που κατέφυγαν στην Ελλάδα από την Αίγυπτο και την Τουρκία, λόγω δυσμενών πολιτικών συνθηκών καθώς και για τους Έλληνες του εξωτερικού. Τον επόμενο χρόνο με το Ν.Δ. 4542/66 διευκρινίζεται ότι τα ευεργετήματα του Β. Δ. 546/29.6.65 ισχύουν και για τους ομογενείς που κατέφυγαν στην Ελλάδα από τη Ρωσία, τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία, τη Νοτιοσλαβία, την Πολωνία, την Ουγγαρία κατ' ανώτατο όριο 8 χρόνια πριν τη διεξαγωγή των εξετάσεων. Καθορίζεται επίσης ότι ισχύουν για τους ομογενείς που κατέφυγαν στην Ελλάδα από τη Βόρειο Ήπειρο μετά το 1920 και από την Τουρκία μετά το 1954, άσχετα από την υπηκοότητα που διαθέτουν.[50]

Από το 1966 παγιώνονται οι τρεις κατηγορίες ξένων φοιτητών που ισχύουν μέχρι σήμερα (αλλογενείς, ομογενείς- Έλληνες του εξωτερικού και Κύπριοι). Ο διαχωρισμός των Κυπρίων από τους υπόλοιπους ομογενείς οφείλεται στην πολιτική απόφαση της Ελληνικής πολιτείας να εκχωρήσει στο Υπουργείο Παιδείας της Κύπρου τον έλεγχο της πρόσβασης των Κυπρίων στις Ελληνική ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευσης.

Η απόφαση αυτή υλοποιείται με το Ν.Δ. 4543/66[51], με το οποίο θεσπίζεται ειδική διαδικασία εισαγωγής των Κυπρίων στα Ελληνικά Α.Ε.Ι. (η οποία ισχύει μέχρι σήμερα), μέσω διαγωνισμού που διενεργείται από το Υπουργείο Παιδείας της Κύπρου. Με το Ν.Δ. 4543 καθορίζεται ότι ο Παγκύπριος διαγωνισμός αφορά την επιλογή υποψηφίων για τις Σχολές στις οποίες η Ελληνική Κυβέρνηση έχει επιβάλλει ποσοστώσεις. Συγκεκριμένα ορίζεται ότι "η δια την εγγραφήν εις τας Σχολάς Ε.Μ.Π., την Πολυτεχνικήν Σχολήν του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και τα Τμήματα Φυσικόν και Χημικόν της Φυσικομαθηματικής Σχολής αμφοτέρων των Πανεπιστημίων και των Παιδαγωγικών Ακαδημιών, προτεραιότης των ομογενών εκ Κύπρου καθορίζεται εκ της σειράς βαθμολογίας των αποτελεσμάτων των υπό του Υπουργείου Παιδείας της Κύπρου διενεργουμένων προς τον σκοπόν τούτον εξετάσεων".

---

[50] Το 1969 με το Β. Δ. 586 στην κατηγορία των ομογενών περιλαμβάνονται όσοι κατέφυγαν από τη Βόρειο Ήπειρο μετά το 1939 και, από τις άλλες περιοχές, όσοι κατέφυγαν στην Ελλάδα κατ' ανώτατο όριο 5 χρόνια πριν το χρόνο διεξαγωγής των εξετάσεων.

[51] Παράγραφος 2 εδάφιο.1ο του1ου άρθρου του Ν.Δ. 4543/66.

Το 1970 (Β. Δ. 425/70) οριστικοποιούνται και οι διαδικασίες για τον κεντρικό έλεγχο της πρόσβασης των υπόλοιπων ομογενών-Ελλήνων του εξωτερικού και αλλοδαπών-αλλογενών στα Α.Ε.Ι. Σύμφωνα με το διάταγμα οι ομογενείς και Έλληνες του εξωτερικού εισάγονται "επί τη βάσει της γενικής βαθμολογίας τους σε ειδικές γραπτές εξετάσεις, οι οποίες διενεργούνται από το Υπουργείο Παιδείας μέσα στο πρώτο δεκαπενθήμερο του Οκτωβρίου ενώπιον επιτροπών ων τα μέλη ορίζονται υπό των οικείων Σχολών ή Ιδρυμάτων".

Οι αλλοδαποί-αλλογενείς εγγράφονται στα Α.Ε.Ι. υπό δύο προϋποθέσεις:

- ότι ο τίτλος σπουδών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που κατέχουν τους παρέχει δικαίωμα εγγραφής στην Ανώτατη εκπαίδευση της χώρας προέλευσής τους και
- ότι γνωρίζουν επαρκώς την Ελληνική γλώσσα. Η γνώση της γλώσσας διαπιστώνεται μετά από δοκιμασία των υποψηφίων "ενώπιον επιτροπών εκ Καθηγητών οριζομένων υπό των οικείων Σχολών ή Ιδρυμάτων, ή άλλως εκ πιστοποιητικού επιτυχούς περατώσεως ειδικής σειράς μαθημάτων ελληνικής γλώσσης. Η διδασκαλία των μαθημάτων τούτων ανατίθεται εις το Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, η δε Φιλοσοφική Σχολή αυτού οργανώνει προς τούτο ειδικόν ετήσιον πρόγραμμα διδασκαλίας της ελληνικής ορίζουσα κατά τας εκάστοτε ανάγκας το κατάλληλον διδακτικόν προσωπικόν και την ωριαίαν αυτού αντιμισθίαν." Παράλληλα επιβάλλονται δίδακτρα για τη διδασκαλία της Ελληνικής γλώσσας.

Θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι με το διάταγμα αυτό η Ελληνική πολιτεία διατηρεί τον άμεσο έλεγχο της πρόσβασης των ομογενών-Ελλήνων του εξωτερικού στην τριτοβάθμια εκπαίδευση θεσπίζοντας ειδικές εισιτήριες εξετάσεις, ενώ εκχωρεί μερικό έλεγχο της πρόσβασης των αλλοδαπών-αλλογενών στα Υπουργεία Παιδείας των χωρών προέλευσής τους, τα οποία θεωρούνται αρμόδια να κρίνουν εάν οι τίτλοι σπουδών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που διαθέτουν οι αλλογενείς υποψήφιοι είναι επαρκείς για την εισαγωγή τους σε ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης.

Τη διετία 1970-71 η κρατική πολιτική για τους ξένους φοιτητές διαμορφώνεται ως εξής: ομογενείς-Έλληνες του εξωτερικού και αλλοδαποί-αλλογενείς εγγράφονται σε αριθμούς απεριόριστους στις θεωρητικής κατεύθυνσης ανώτερες και ανώτατες σχολές, ενώ ποσοστώσεις στους αριθμούς ξένων φοιτητών εισάγονται μόνο στις "ακριβές" θετικής κατεύθυνσης σχολές (πολυτεχνικές, ιατρικές και φυσικομαθηματικές).

Το Β. Δ. 425/70 αυξάνει από 5% σε 10% του αριθμού εισακτέων το ποσοστό Κυπρίων που μπορεί να εγγραφεί στις σχολές του Φυσικομαθηματικού, Γεωπονικού-

Δασολογικού, Ιατρικού, Φαρμακευτικού και Τεχνικού Κύκλου. Το ποσοστό των Ελλήνων του εξωτερικού και των ομογενών από άλλες περιοχές που μπορεί να εγγραφεί σ' σχολές θετικής κατεύθυνσης παραμένει στο 5% του αριθμού εισακτέων (το οποίο ισχύει ήδη από το 1965). Έτσι συνολικά αυξάνεται από 10% σε 15% το ποσοστό των ομογενών (Κυπρίων και άλλων) που εισάγεται στις σχολές θετικής κατεύθυνσης, για τις οποίες έχουν θεσπιστεί ποσοστώσεις.

Το 1971 (με το Β.Δ.412/24.6.71) εισάγονται ποσοστώσεις και στον αριθμό των αλλοδαπών-αλλογενών που εγγράφονται στις Σχολές του Φυσικομαθηματικού, Γεωπονικού-Δασολογικού, Ιατρικού, Φαρμακευτικού & Τεχνικού Κύκλου Σπουδών. Το ποσοστό των αλλοδαπών-αλλογενών που μπορούν να εγγραφούν στις σχολές θετικής κατεύθυνσης ορίζεται στο 10% του αριθμού εισακτέων. Στις υπόλοιπες (θεωρητικής κατεύθυνσης) σχολές οι αλλοδαποί-αλλογενείς εγγράφονται σε απεριόριστους αριθμούς.

5.4. Η Διεθνής Διάσταση της Ελληνικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής (1950-75).

Μπορεί να υποστηριχτεί ότι η εκπαιδευτική πολιτική μεταπολεμικά διαμορφώνεται ως αποτέλεσμα αφενός της πολιτικής που ασκείται από τους διεθνικούς δρώντες στα πλαίσια του δυτικού συνασπισμού και αφετέρου των ειδικών πολιτικών συνθηκών της περιόδου. Η Ελληνική Πολιτεία καλείται να αντιμετωπίσει τη διάλυση των ελληνικών κοινοτήτων του εξωτερικού, ένα κύμα προσφύγων προς την Ελλάδα, που έρχεται ως αποτέλεσμα του διπολισμού και της εμφάνισης νεο-εθνικιστικών απελευθερωτικών κινημάτων και την απαίτηση και των ομογενών και της κοινής γνώμης για στήριξη και προστασία της ελληνικής ομογένειας.

Η εφαρμογή της διεθνούς πολιτικής στην Ελλάδα και η δράση των διεθνών οργανισμών και των ιδιωτικών διεθνικών δρώντων ωθεί την ελληνική πολιτεία προς τη διαμόρφωση μιας εσωστρεφούς εκπαιδευτικής πολιτικής. Σύμφωνα με την πολιτική αυτή, η οποία αποτελεί την κυρίαρχη τάση της περιόδου, η εθνική προσπάθεια επικεντρώνεται στην ανάπτυξη της τεχνικής εκπαίδευσης και της επαγγελματικής κατάρτισης. Από την άποψη αυτή χαρακτηριστική είναι η πολιτική για την τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση που ασκείται μέσα από το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών, το Διοικητικό Συμβούλιο του οποίου απασχολήθηκε ιδιαίτερα με το ζήτημα αυτό στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του. Ήδη στην πρώτη επετηρίδα του ΙΚΥ (Επετηρίδα 1951:61-66) καταγράφονται λεπτομερώς οι τεχνικές και επαγγελματικές σχολές που λειτουργούσαν σε κάθε νομό της χώρας, ενώ ο Γ. Παπανδρέου Αντιπρόεδρος της

Κυβέρνησης και Υπουργός Εθνικής Παιδείας στον λόγο του προς το Δ.Σ. του ΙΚΥ επισημαίνει ότι "κάμνομεν ανασυγκρότησιν και δεν έχομεν επαρκή αριθμόν μηχανικών" (Επετηρίδα Ι.Κ.Υ. 1951: 18).

Στην επετηρίδα του 1953 η εισήγηση του πρώτου αντιπροέδρου του Ι.Κ.Υ. αντιναυάρχου Φωκά πραγματεύεται αναλυτικά το ζήτημα της τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης. "Ως προς την ποιοτικήν επάρκειαν (των τεχνικών σχολών) σαφή εικόνα του τρόπου λειτουργίας των δίδει η έκθεσις, η υποβληθείσα εις την Κυβέρνησιν κατά το 1952 από την Αποστολήν του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας, η οποία επεσκέφθη ειδικώς την Ελλάδα και εμελέτησε με πολλήν προσοχήν και βαθείαν γνώσιν του θέματος τα σχετικά προς την επαγγελματικήν εκπαίδευσιν....Το χάσμα μεταξύ της επαγγελματικής εκπαιδεύσεως που υπάρχει εις τον τόπον μας και εκείνης που έπρεπε να υπάρχει είναι παμμέγιστον. ... Και μια προβάλλει επιταγή: το χάσμα αυτό, αν δεν ημπορεί εντελώς να εκλείψει, είναι ανάγκη τουλάχιστον σημαντικά να μειωθή...Η κοινωνική και εθνική αυτή ανάγκη είναι και θα αποτελέση, το ελπίζομεν, αντικείμενον της κυβερνητικής μερίμνης. Ωστόσον το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών ενόμισεν ότι επεβάλλετο εντός του πλαισίου της δράσεώς του να βοηθήσει εις το έργον. Εκρίθη ότι προς δύο μόνον κατευθύνσεις ηδύνατο και έπρεπε να στραφή η συμβολή του. Εις την προκήρυξιν πρώτον διαγωνισμών δι υποτροφίας Εξωτερικού μεταξύ τεχνικών επιστημόνων δια την τεχνικήν των τελειοποίησιν ...ώστε επανερχόμενοι να χρησιμοποιηθούν ως στελέχη διοικητικά και συμβουλευτικά της τεχνικής μορφωτικής προσπαθείας. Να ενισχύση δεύτερον οικονομικώς πτωχούς άλλ' αριστεύοντας μαθητάς των κατωτέρων Επαγγελματικών Σχολών" (Επετηρίδα Ι.Κ.Υ., 1953:17-20).

Στα πλαίσια της ανασυγκρότησης, η διεθνής διάσταση της εκπαίδευσης συνίσταται πρωτίστως σε μια εκπαιδευτική πολιτική αποστολής των Ελλήνων για μετεκπαίδευση στο εξωτερικό, ώστε να δημιουργηθεί το εγχώριο επιστημονικό και τεχνικό δυναμικό.

Στον πρώτο του λόγο στο Δ.Σ. του Ι.Κ.Υ. ο Γ. Παπανδρέου, αναγγέλλει τους βασικούς στόχους του Ιδρύματος: "Υπάρχει ένα μεγάλο παράπονο του Λαού μας, ότι η Δημοκρατική Πολιτεία μας είναι εις την εκπαίδευσιν πλουτοκρατική. Άλλ' αυτό είναι έγκλημα απέναντι του Λαού και του Έθνους, διότι .... μόνο οι εύποροι από το χωριό και από την επαρχίαν ηδύναντο να συνεχίσουν σπουδάς. Όλαι αι άλλα αξίαι, τα τάλαντα της φυλής εχάνοντο. Αναγγέλλω σήμερον την μεγάλην είδησιν εις τον Λαόν μας ότι από το Δημοτικόν Σχολείον, όσοι αξίζουν θα προσχωρήσουν ως υπότροφοι του Κράτους εις την Μέσην Παιδείαν και από αυτήν όσοι διακρίνονται θα γίνωνται υπότροφοι εις την Ανωτάτην Παιδείαν, από δε την Ανωτάτην θα γίνωνται υπότροφοι

εις το εξωτερικόν. Θα ήθελα να προσδιορίσω τον αριθμό των υποτροφιών, δια να δώσω την έκτασιν του σκοπού μου: πιστεύω ότι περίπου οι μισοί από τους αποφοίτους των ανωτάτων σχολών μας θα έπρεπε να γίνωνται υπότροφοι εις το εξωτερικόν...Η πλήρης εφαρμογή του συστήματος αυτού, ασφαλώς συνεπάγεται την πνευματικήν αναγέννησιν της χώρας...Θα παύσωμεν τοιουτοτρόπως να είμεθα πνευματικώς επαρχία της Ευρώπης, δια να γίνωμεν και ημείς πνευματική πρωτεύουσα και ίσως μάλιστα πρωτοπορία, διότι είναι αναμφισβήτητον το πνευματικόν τάλαντον της φυλής μας" (Επετηρίδα Ι.Κ.Υ. 1951: 13-14).

Η δράση των διεθνικών δρώντων φαίνεται να καθορίζει ως ένα βαθμό την κρατική πολιτική απροστολής Ελλήνων στο εξωτερικό. Η Ελληνική πολιτεία σχεδιάζει την πολιτική αυτή υπολογίζοντας στην οικονομική στήριξη των εκπαιδευτικών ανταλλαγών από διεθνικούς δρώντες. Στον ίδιο λόγο του ο Γ. Παπανδρέου ανακοινώνει ότι εξασφάλισε 20 δισεκατομμύρια ετησίως για υποτροφίες εξωτερικού και επισημαίνει : "Πιστεύω ότι και 40 αν γίνουν και 80 και 100 δισεκατομμύρια αν γίνουν ...θα είναι τίποτε. Αλλά πιστεύω ακόμη ότι δεν θα χρειασθή ίσως ο ελληνικός προϋπολογισμός να δώσει και άλλα. Προβλέπω ότι η Αμερική θα περάση πολύ γρήγορα εις ένα εκπολιτιστικόν σχέδιον, το οποίον θα ολοκληρώσει το οικονομικόν σχέδιον Μάρσαλ... Δεν είναι δυνατόν αι Δημοκρατίαι, παρά να δημιουργήσουν ένα κοινόν πνευματικόν κλίμα, το οποίον σήμερον δεν υπάρχει...μόναι αι οικονομικαί σχέσεις δεν δημιουργούν την ψυχικήν ενότητα των λαών των δημοκρατιών... Δι' αυτό η αμοιβαιότης των υποτροφιών μεταξύ Αμερικής και Ευρώπης θα χρησιμοποιηθή, δια να δημιουργήση μίαν ενναιαίαν πνευματικήν ατμόσφαιραν, εντός της οποίας θα αναπτυχθή η ιδέα της ελευθερίας και της δικαιοσύνης και θα υπάρξη το ενιαίον πνευματικόν μέτωπον εναντίον του κομμουνισμού" (Επετηρίδα Ι.Κ.Υ. 1951: 19-20).

Η διαμόρφωση της διεθνούς διάστασης της εκπαιδευτικής πολιτικής φαίνεται να μορφοποιείται μέσα από την αλληλαντίδραση της διεθνούς πολιτικής με την παλαιότερη εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους και τις πολιτικές συνθήκες της περιόδου. Οδηγούμαστε έτσι στο εσωτερικό στη διαμόρφωση ιδιότυπων κατηγοριών ξένων φοιτητών (των αλλογενών αφενός και των ομογενών ή Ελλήνων του εξωτερικού αφετέρου) οι οποίες αντανακλούν την ελληνική ιδιαιτερότητα. Η κρατική πολιτική απέναντι στις διαφορετικές κατηγορίες ξένων φοιτητών διαφοροποιείται βάση το ενδιαφέρον της ελληνικής πολιτείας για την κάθε κατηγορία.

Η ελληνική εκπαιδευτική πολιτική προς τους αλλοδαπούς-αλλογενείς αντανακλά το μάλλον χαμηλό βαθμό ενσωμάτωσης του ελληνικού κράτους στο διεθνές σύστημα

και τη θέση του στο διεθνή χώρο. Διαμορφώνεται στα πλαίσια των διεθνών υποχρεώσεων που έχει αναλάβει η Ελλάδα απέναντι σε συμμάχους και εταίρους. Ο κύριος σκοπός της πολιτικής αυτής είναι η πληρέστερη ενσωμάτωση της χώρας στο διεθνές σύστημα και η ένταξή της στη χορεία των αναπτυγμένων κρατών. Δεν μπορεί να ερμηνευθεί παρά ως ανταπόκριση της Ελλάδας στις προτεραιότητες που έθεσαν και τις πρωτοβουλίες που ανέλαβαν οι διεθνικοί δρώντες και οι ξένες κυβερνήσεις.

Η στάση αυτή του Ελληνικού κράτους αντικατοπτρίζεται στο μικρό αριθμό διμερών μορφωτικών συμβάσεων[52] που έχει συνάψει η Ελλάδα με τρίτες χώρες στην περίοδο αυτή.

Από το 1939 μέχρι τη μεταπολίτευση η Ελλάδα συνήψε 18 μόνον μορφωτικές συμβάσεις, οκτώ από τις οποίες με χώρες του Ο.Ο.Σ.Α. Από τις δεκαοκτώ αυτές συμβάσεις οι δεκατρείς κυρώθηκαν μέχρι το 1965[53]. Μία μόνο μορφωτική σύμβαση υπογράφηκε στη διάρκεια της δικτατορίας (με την Κεντρική Αφρική), ενώ κυρώθηκαν και δημοσιεύτηκαν πέντε μόνο συμβάσεις, πού όλες είχαν υπογραφεί πριν το 1967.) Το γεγονός αυτό αντανακλά την περαιτέρω απομόνωση της Ελλάδας από το διεθνές σύστημα στην διάρκεια της δικτατορίας.

Μέχρι το 1956 έχουν συναφθεί οι μορφωτικές συμβάσεις με τις μεγάλες Ευρωπαϊκές χώρες, τη Γαλλία, το Ηνωμένο Βασίλειο, τη Γερμανία και την Ιταλία. Η μορφή και το

---

[52] Οι μορφωτικές συμβάσεις εξετάζονται αναλυτικότερα σε ειδικό κεφάλαιο στο δεύτερο μέρος.

[53] Υπογράφηκαν οι παρακάτω μορφωτικές συμβάσεις:

1.	Α.Ν.	1608/39	Μορφωτική Σύμβαση με τη Γαλλία
2.	Ν.	2010/52	Μορφωτική Σύμβαση με το Λίβανο
3.	Ν.	2073/52	Μορφωτική Σύμβαση με την Τουρκία
4.	Ν.Δ.	2616/53	Μορφωτική Σύμβαση με τη Μεγάλη Βρετανία
5.	Ν.Δ.	2617/53	Μορφωτική Σύμβαση με τις Κάτω Χώρες
6.	Ν.	3476/54	Μορφωτική Σύμβαση με την Ιταλία
7.	Ν.	3164/55	Μορφωτική Σύμβαση με την Αιθιοπία
8.	Ν.	3569/56	Μορφωτική Σύμβαση με το Βέλγιο
9.	Ν.	3585/56	Μορφωτική Σύμβαση με τη Δυτική Γερμανία
10.	Ν.	3705/57	Μορφωτική Σύμβαση με την Αίγυπτο
11.	Ν.Δ.	4003/59	Μορφωτική Σύμβαση με τη Γιουγκοσλαβία
12.	Ν.Δ.	4271/62	Μορφωτική Σύμβαση με την Ινδία
13.	Ν.	4314/64	Μορφωτική Σύμβαση με την Ουρουγουάη
14.	Α.Ν.	55/67	Μορφωτική Σύμβαση με τη Ρουμανία
15.	Α.Ν.	168/67	Μορφωτική Σύμβαση με τη Χιλή
16.	Ν.	322/68	Μορφωτική Σύμβαση με το Ιράν
17.	Ν.Δ.	251/69	Μορφωτική Σύμβαση με την Ισπανία
18.	Ν.Δ.	502/70	Μορφωτική Σύμβαση με τη Νότιο Κορέα.

περιεχόμενο των συμβάσεων αυτών διαφέρει, σε σύγκριση με συμβάσεις που υπογράφηκαν μεταγενέστερα με άλλες χώρες, καθώς αναφέρονται διεξοδικά σε θέματα που σπάνια ρυθμίζονται στα πλαίσια μορφωτικών συμβάσεων. Για παράδειγμα παραχωρείται στις τέσσερις αυτές χώρες το δικαίωμα ίδρυσης μορφωτικών ιδρυμάτων στο Ελληνικό έδαφος και ρυθμίζονται οι όροι λειτουργίας τους. Οι συμβάσεις υπογράφονται σε πλαίσιο αμοιβαιότητας και έτσι η Ελλάδα διατηρεί το δικαίωμα να ιδρύσει αντίστοιχα Ελληνικά μορφωτικά ιδρύματα στις εν λόγω χώρες. Ωστόσο, όπως αποδεικνύεται από την υλοποίηση των συμβάσεων αυτών, σπάνια ιδρύθηκαν Ελληνικά μορφωτικά ιδρύματα στο εξωτερικό και στην περίπτωση που αυτό συνέβη, (π.χ. Γαλλία) υπολειτούργησαν.

Έτσι οι μορφωτικές συμβάσεις, που συνάπτονται με πρωτοβουλία των μεγάλων Ευρωπαϊκών χωρών, φαίνεται μάλλον να εξυπηρετούν τους στόχους των χωρών αυτών στην Ελλάδα. Υποδηλώνουν την επιθυμία των ελληνικών κυβερνήσεων για πληρέστερη ενσωμάτωση της χώρας στο δυτικό συνασπισμό και επαναβεβαιώνουν την πρόθεση της Ελλάδας να εντείνει τους εκπαιδευτικούς δεσμούς της με τις συγκεκριμένες χώρες της δυτικής Ευρώπης. Εάν εξυπηρετείται κάποια πολιτική στην προκειμένη περίπτωση αυτή είναι η πολιτική αποστολής των Ελλήνων στο εξωτερικό, σύμφωνα με το διεθνές πλαίσιο πολιτικής που προτείνεται από τους διεθνικούς δρώντες την πρώτη μεταπολεμική περίοδο.

Οι μορφωτικές συμβάσεις της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου δεν λειτούργησαν ως μηχανισμός για την άσκηση πολιτικής προσέλκυσης αλλοδαπών-αλλογενών. Αυτό συνάγεται από το γεγονός ότι μέχρι το 1966 η Ελληνική πολιτεία δεν χορηγεί υποτροφίες προς αλλογενείς. Μόλις το 1966 κυρώνεται και η Πράξη Υπουργικού Συμβουλίου 211/14.10.66 "Περί εκτελέσεως εις βάρος του Κρατικού Προϋπολογισμού υπουργικών αποφάσεων περί μορφωτικών ανταλλαγών κατ' εφαρμογήν των υπογραφομένων επισήμων προγραμμάτων"[54]. Από τότε υπάρχει δυνατότητα να πραγματοποιηθούν ανταλλαγές αλλογενών υποτρόφων στα πλαίσια των Μορφωτικών Συμβάσεων. Το ότι πριν το 1966 δεν χορηγούνται υποτροφίες προς αλλογενείς επιβεβαιώνεται και από τα στοιχεία του Ι.Κ.Υ. (που μέχρι το 1969 ήταν ο μόνος φορέας χορήγησης κρατικών υποτροφιών). Σύμφωνα με τα στοιχεία που προκύπτουν από τις επετηρίδες του Ι.Κ.Υ. υποτροφίες προς αλλοδαπούς-αλλογενείς χορηγούνται μετά

---

[54] Σύμφωνα με την παραπάνω πράξη επιτρέπεται και η υπογραφή επισήμων προγραμμάτων ανταλλαγών με χώρες με τις οποίες δεν έχει υπογραφεί Μορφωτική Συμφωνία.

το 1966[55]. Ωστόσο η πρώτη επίσημη αναφορά σε υποτρόφους της Ελληνικής Κυβέρνησης βρίσκεται στο Β.Δ. 790/26.12.69[56]. Φαίνεται λοιπόν ότι μόλις στη δεκαετία του 1970 αρχίζει να αναπτύσσεται μια πολιτική υποτροφιών προς τους αλλογενείς. Εξ άλλου χαρακτηριστικό του μειωμένου κρατικού ενδιαφέροντος για την προσέλκυση των αλλογενών, είναι το γεγονός ότι η Ελληνική Πολιτεία εκχωρεί τον έλεγχο για την εισαγωγή των αλλογενών υποψηφίων στα Υπουργεία Παιδείας των χωρών από τις οποίες προέρχονται οι αλλογενείς.

Οι τάσεις παγκοσμιοποίησης του διεθνούς συστήματος μεταπολεμικά και ο διπολισμός αποτελούν το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο χαράσσεται η εκπαιδευτική πολιτική και προς τους ομογενείς. Η ένταξη της Ελλάδας στο περιφερειακό σύστημα του Ν.Α.Τ.Ο/ Ο.Ο.Σ.Α. οδηγεί σε μια υποβάθμιση της πολιτικής στήριξης των Ελληνικών μειονοτήτων στον τόπο εγκατάστασής τους. Διαλύονται οι Ελληνικές κοινότητες στα Βαλκάνια (Βουλγαρία, Ρουμανία, Αλβανία) και στη Μέση Ανατολή (Αίγυπτος). Οι προς Βορρά ελληνικές μειονότητες, όσες παραμένουν εκτός ελληνικού χώρου εντάσσονται στον ανατολικό συνασπισμό, με τον οποίο οι διπλωματικές σχέσεις παραμένουν παγωμένες ή εμφορούνται επί χρόνια από το πνεύμα του ψυχρού πολέμου, με αποτέλεσμα και τη μειωμένη δυνατότητα παρέμβασης και στο εκπαιδευτικό επίπεδο.

Στο ιδεολογικό επίπεδο, τα εθνικά θέματα που κυριαρχούν μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αν και εμφανίζονται πολύ περιορισμένα σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους, εκφράζονται και πάλι πάνω σε εθνολογική βάση. Στις 18 Οκτωβρίου του 1944 ο Γ. Παπανδρέου απευθύνθηκε στο λαό της Αθήνας με τον πρώτο του λόγο μετά την απελευθέρωση, διακηρύσσοντας το ζωτικό ενδιαφέρον της κυβέρνησης για την ικανοποίηση των ανεκπλήρωτων εδαφικών διεκδικήσεων της Ελλάδας: "η Βόρειος Ήπειρος αποτελεί αναπόσπαστον τμήμα της Ελλάδος και έχει προφανώς καθαγιασθεί

---

[55] Στην περίοδο 1952-1978 δημοσίευε κάθε χρόνο επετηρίδες που περιείχαν ονομαστικούς καταλόγους των υποτρόφων όλων των κατηγοριών. Από τις επετηρίδες προκύπτει ότι στην περίοδο 1954-1966 το Ι.Κ.Υ. χορήγησε 310 υποτροφίες προς ξένους φοιτητές, όλες προς ομογενείς-Έλληνες του εξωτερικού (241) και Κυπρίους (69). Στην περίοδο 1967-1974 χορηγήθηκαν 1.535 υποτροφίες μέσω Ι.Κ.Υ. 388 προς ομογενείς-Έλληνες του εξωτερικού, 384 προς Κυπρίους και 763 προς αλλοδαπούς-αλλογενείς. Είναι εντυπωσιακό ότι οι 444 από τις 763 αυτές υποτροφίες χορηγήθηκαν την διετία 1970-71. Την τετραετία 1975-1978 χορηγήθηκαν άλλες 376 υποτροφίες: οι 75 προς ομογενείς-Έλληνες του εξωτερικού, 270 προς Κυπρίους και 31 προς αλλοδαπούς-αλλογενείς (Επετηρίδες Ι.Κ.Υ. 1954-1978)

[56] Το Β.Δ. 790/26.12.69 ορίζει ότι Υπότροφοι του Υπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως εγγράφονται ως υπεράριθμοι και άνευ εξετάσεων στις Θεολογικές και τις Φιλοσοφικές Σχολές των Πανεπιστημίων, στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες και στη Σχολή Νηπιαγωγών Καλλιθέας. Ο αριθμός των υποτρόφων αυτών καθορίζεται κάθε χρόνο με σχετική απόφαση του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, η οποία δημοσιεύεται στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

και από τους τάφους των ηρώων μας. Τα Δωδεκάνησα θα επανέλθουν εις την Ελλάδα. Πέρα όμως από το δικαίωμα της "εθνικής ολοκληρώσεως" υπάρχει και το δικαίωμα της εθνικής ασφάλειας: εφόσον δεν έχει κατοχυρωθεί η ασφάλεια των συνόρων από ένα σύστημα καθολικής εφαρμογής, η Ελλάδα έχει το δικαίωμα, μετά από τρεις εισβολές στο διάστημα μιας γενεάς, να αποκτήσει "σπονδυλική στήλη" κατά μήκος της ευαίσθητης μεθορίου στη Μακεδονία και τη Θράκη" (Σβολόπουλος,1992: 311). Με το λόγο αυτό επιβεβαιώνεται η βασική σύμπτωση των θέσεων του Γ. Παπανδρέου με εκείνες του πρώτου εξόριστου Έλληνα πρωθυπουργού, Εμμανουήλ Τσουδερού[57]. Ένα μόλις μήνα μετά την πτώση της Κρήτης, ο Τσουδερός, σε απόρρητο υπόμνημα προς το Γεώργιο το Β΄, είχε προσδιορίσει ως ελάχιστο όριο των εθνικών εδαφικών διεκδικήσεων την αποκατάσταση της Ελληνικής κυριαρχίας σε τρεις περιοχές Βόρειο Ήπειρο, Δωδεκάνησα, Κύπρο. Ωστόσο, ότι υπήρχε ως αίτημα εθνικό δεν μπορούσε να εκφραστεί με μια αυτόνομη (εξωτερική και εκπαιδευτική) πολιτική. Έτσι τα αντίστοιχα εγχειρήματα παρέμειναν στο χώρο της ρητορείας.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα του πως οι συνθήκες του διπολισμού επηρέασαν τη διεθνή διάσταση της εκπαιδευτικής πολιτικής αποτελούν οι εξελίξεις στο Βορειοηπειρωτικό και τα Ελληνοτουρκικά. Η ένταξη των δύο χωρών (Αλβανίας – Τουρκίας) σε διαφορετικούς συνασπισμούς οδήγησε σε διαφορετικές εξελίξεις στα εκπαιδευτικά ζητήματα.

Μεταπολεμικά οι εξελίξεις του Βορειοηπειρωτικού υπήρξαν καταλυτικές για την εκπαιδευτική στήριξη της Ελληνικής μειονότητας, δεδομένης της ριζικής μεταβολής του χάρτη της Ευρώπης. Η Αλβανία περιέρχεται στη σφαίρα επιρροής της Ε.Σ.Σ.Δ. και ανακηρύσσεται Λαϊκή Δημοκρατία (1946).

Το Φεβρουάριο του 1946 η Ελληνική κυβέρνηση απευθύνθηκε στο Συμβούλιο Υπουργών των Τεσσάρων Δυνάμεων (Αγγλία, Γαλλία, Ε.Σ.Σ.Δ., Η.Π.Α.) με θέμα τη σύναψη ειρήνης με την και τη διευθέτηση του Βορειοηπειρωτικού. Παράλληλα, επιτροπή από Βορειοηπειρώτες, με πρόεδρο το Μητροπολίτη Αργυροκάστρου Παντελεήμονα[58], εξέθεσε τις δικές της απόψεις στην Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων της Αμερικανικής Γερουσίας. "Στις 26 Μαρτίου του 1946, η Επιτροπή τάχθηκε ομόφωνα υπέρ της απόδοσης της Βορείου Ηπείρου στην Ελλάδα κατά την επικείμενη διάσκε-

---

[57] Σκόπιμη ήταν από μεριάς του Γ. Παπανδρέου η αποφυγή αναφοράς στην Κύπρο για την Ένωση , για την οποία οι Ελληνικές κυβερνήσεις κατέβαλαν διπλωματικές προσπάθειες μέσω διμερών επαφών με τους Βρετανούς ιθύνοντες.

[58] Μέλη της επιτροπής ήσαν ο Β. Ιωαννίδης από την Πρεμετή, ο Π. Μαμόπουλος από το Αργυρόκαστρο, ο Μ. Σπυρομίλιος από τη Χιμάρα και ο Ι. Κοντούλης από την Κορυτσά.

ψη ειρήνης του Παρισιού. Στις 26 Ιουλίου του 46 η Αμερικανική Γερουσία επαναβεβαίωσε παμψηφιακά το παραπάνω ψήφισμα" (Βακαλόπουλος, 1992:890).

Παρά το γεγονός αυτό το Στέϊτ Ντιπάρτμεντ ζήτησε ανάλυση και μελέτη του ζητήματος με στρατηγικά κριτήρια, την οποία ανέλαβε το Αμερικανικό Υπουργείο των Εξωτερικών.[59] Το συμβούλιο των τεσσάρων στο οποίο είχε τεθεί το ζήτημα παρέπεμψε όλο το θέμα προς συζήτηση στην ολομέλεια της διάσκεψης ειρήνης του Παρισιού. Ο Γ. Χαρβαλιάς παραθέτει την πληροφορία ότι ο τότε Υπουργός των Εξωτερικών των Η.Π.Α., Ιάκωβος Μπερνς, φρόντισε προσωπικά να αποσυρθεί η ερώτηση της Ελλάδος για το θέμα της Βορείου Ηπείρου από την ατζέντα της ειρηνευτικής διάσκεψης του Παρισιού" (Χαρβαλιάς, 1994:123). Με παρέμβαση της Ε.Σ.Σ.Δ. το ζήτημα παραπέμφθηκε ξανά στο συμβούλιο των τεσσάρων για να παραμείνει τελικά μετέωρο (Βακαλόπουλος,1992:891).

Η αδυναμία αποκατάστασης των Ελληνοαλβανικών διπλωματικών σχέσεων κάτω από τις συνθήκες του διπολισμού επηρέασε αποφασιστικά την εξέλιξη των εκπαιδευτικών ζητημάτων και υποβάθμισε την οποιαδήποτε δυνατότητα της Αθήνας να παρέμβει αποτελεσματικά για την προστασία της Ελληνικής μειονότητας της Βορείου Ηπείρου. Μέχρι το 1960 περίπου η Ελληνική πολιτική συνέχισε να αποδίδει κάποια σημασία στην επίλυσή του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος. Ωστόσο, τελευταία ενέργεια της Ελληνικής πολιτικής – μετά την οποία μπορούμε να θεωρήσουμε ότι εγκαταλείπεται οριστικά το θέμα – αποτέλεσε η προσπάθεια του Σοφοκλή Βενιζέλου να ζητήσει παρέμβαση του Νικήτα Χρουτσώφ για άσκηση πίεσης στον Εμβέρ Χότζα, ώστε

---

[59] "Το πόρισμα του Μικτού Επιτελείου των ενόπλων δυνάμεων των Η.Π.Α. επεσήμανε αρχικά τη γεωφυσική θέση της Βορείου Ηπείρου τονίζοντας ότι *το λιγοστό περίσσευμα της παραγωγής τροφίμων της περιοχής είχε μεγάλη σημασία για την Αλβανία που γενικά είναι χώρα φτωχή*.. .θεωρούσε ότι σε περίπτωση επίθεσης η Ελλάδα θα ήταν σε θέση να υπερασπίσει με επιτυχία τα σύνορά της και ότι η προσάρτηση της Βορείου Ηπείρου στην Ελλάδα θα ενίσχυε μεν τις αμυντικές δυνατότητες της χώρας *αλλά όχι στο βαθμό που να εγγυάται την επιτυχή αντιμετώπιση μιας επίθεσης από συνασπισμό κρατών στον οποίο θα συμμετείχε και η Αλβανία*. Το πόρισμα υπογράμμιζε την αδυναμία του Ελληνικού κράτους, ακόμη και σε περίπτωση ενσωμάτωσης της Βορείου Ηπείρου να αντισταθεί σε επίθεση...χωρίς την παροχή αποτελεσματικής εξωτερικής βοήθειας. Επίσης επεσήμαινε ότι (μια τέτοια) προσάρτηση θ' αποστερούσε την Αλβανία από τις αμυντικές της θέσεις σε περίπτωση επίθεσης από τα νότια, ενώ η Ελλάδα θα είχε τη δυνατότητα να ελέγξει το έδαφος κατά μήκος της αλβανικής μεθορίου που προσφερόταν για άμυνα. Τέλος καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι *η εκχώρηση αυτού του εδάφους θα ήταν δυνατό να προκαλέσει ανταρτικό αγώνα που θα έθετε σε κίνδυνο την ειρήνη στα Βαλκάνια*, θεωρούσε ότι η απώλεια της Βορείου Ηπείρου για την Αλβανία αύξανε σε επικίνδυνο βαθμό την οικονομική εξάρτησή της από τη Γιουγκοσλαβία, ενέτεινε τη στρατιωτική συνεργασία μαζί της και έκαμε πιθανότερη την ενσωμάτωσή της ως τμήμα μιας Γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας" (Βακαλόπουλος,1992:890-891).

ν' αναγνωρίσει και πάλι καθεστώς αυτονομίας στη Βόρειο Ήπειρο. Στον εκπαιδευτικό τομέα, "η επιβολή της αθεΐας στην Αλβανία το 1967 (...) οδήγησε σε κατάργηση οποιασδήποτε θρησκευτικής και εκκλησιαστικής δράσης(...) παράλυση και αφελληνισμό της ελληνικής εκπαίδευσης, αλλοίωση του ελληνικού στοιχείου με διαρκείς μετακινήσεις και μαζικούς εποικισμούς της περιοχής και αναγνώριση εκ μέρους των Αλβανικών αρχών ορισμένων μόνων μειονοτικών περιοχών" (Βακαλόπουλος,1992:892).

Αντίστροφο παράδειγμα αποτελεί η εξομάλυνση των σχέσεων Ελλάδας- Τουρκίας, που οδήγησε σε υπογραφή μορφωτικής σύμβασης. Η εξομάλυνση αυτή οφείλεται στην πίεση και τη δράση των υπερεθνικών οργανισμών του Δυτικού συνασπισμού μέσα από σχήματα πολυμερούς διπλωματίας (N.A.T.O., O.H.E., Συμβούλιο της Ευρώπης).

Με κοινή αφετηρία την επιθυμία τους να ενταχθούν στο δυτικό σύστημα και η Ελλάδα και η Τουρκία εξεδήλωσαν την επιθυμία τους να ενταχθούν στο ΝΑΤΟ, αμέσως μετά την ίδρυση της συμμαχίας. Η Μεγάλη Βρετανία, οι χώρες της Μπενελούξ και οι Σκανδιναβικές χώρες αντέδρασαν, θεωρώντας ότι η ένταξη των δύο χωρών στο ΝΑΤΟ σχετιζόταν περισσότερο με τις επιδιώξεις της Αμερικής στη Μέση Ανατολή παρά με τους στόχους της συμμαχίας[60]. Με την Αμερικάνικη πίεση και υπό το βάρος των ψυχροπολεμικών εξελίξεων (δοκιμή ατομικής βόμβας από τους Σοβιετικούς το 1949 και πόλεμος της Κορέας το 1950) οι αντιδράσεις υποχώρησαν και στις 15.2.1952 οι δύο χώρες κλήθηκαν επίσημα να συμμετάσχουν στο ΝΑΤΟ. Η πράξη

---

[60] Το Αμερικανικό ενδιαφέρον για τη λεκάνη της Νοτιοανατολικής Μεσογείου ήταν αυξημένο λόγω του ψυχρού πολέμου. Το Εθνικό Συμβούλιο Ασφαλείας και το αμερικάνικο Πεντάγωνο είχαν ετοιμάσει στην περίοδο 1946-49 σειρά εκθέσεων που προσδιόριζαν τον ενιαίο στρατηγικό ρόλο της Ελλάδας και της Τουρκίας στην περιοχή με παράλληλους σχεδιασμούς και διπλή αποστολή:

- Τη φύλαξη των στενών των Δαρδανελίων, μοναδική πρόσβαση της Ε.Σ.Σ.Δ. προς τη Μεσόγειο
- Τη φύλαξη της θαλάσσιας και χερσαίας οδού προς τις περιοχές του Κόλπου, της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής.

Για την Τουρκία, σύμφωνα με τις Αμερικανικές εκτιμήσεις, προβλεπόταν από την αρχή ένας ρόλος πιο εξωστρεφής δεδομένου ότι "δεσπόζει επί των μεγάλων διαδρόμων αέρος, θαλάσσης και ξηράς της Σοβιετικής Ενώσεως προς την περιοχή Καίρου – Διώρυγας του Σουέζ και τις πετρελαιοπηγές της Μέσης Ανατολής", (Ρουμπάτης, 1986:48). Ζητείται δε "η ανάπτυξη της μαχητικότητας του Τουρκικού στρατού ώστε να είναι σε θέση να επιβραδύνει μια σοβιετική επίθεση μέχρις ότου καταστεί δυνατή η εμπλοκή αμερικανικών ή συμμαχικών δυνάμεων" (Roubatis, 1979:47). Για την Ελλάδα αντίστοιχα προβλέπεται η δημιουργία στρατού ικανού να διατηρήσει την εσωτερική ασφάλεια, ώστε να αποφευχθεί η κομμουνιστική κυριαρχία και να προκαλέσει κάποια καθυστέρηση στις σοβιετικές ή δορυφορικές τους δυνάμεις σε περίπτωση πολέμου και να υποβοηθήσει συνολικά την πολεμική προσπάθεια. (Roubatis, 1979:47)

εισόδου επικυρώθηκε πολύ σύντομα, μόλις τρεις μέρες αργότερα, από τα κοινοβούλια της Αθήνας και της Άγκυρας (18.2.1952).

Η ένταξη της Τουρκίας στο Δυτικό συνασπισμό οδήγησε σε μια ραγδαία βελτίωση των Ελληνοτουρκικών εξωτερικών και εκπαιδευτικών σχέσεων τουλάχιστον στην αρχή της μεταπολεμικής περιόδου και πριν εμφανιστούν οι επιπλοκές στο Κυπριακό. Ένας από τους όρους που έμμεσα έθεσε η Ουάσινγκτον για τη συμπαράσταση της και την παροχή τεχνικής βοήθειας στις δύο χώρες ήταν και η αποκατάσταση των σχέσεων, θέση με την οποία φαίνεται ότι συμφωνούσε και η Αγγλία. Στην Αθήνα ωστόσο φαίνεται ότι υπήρχαν δεύτερες σκέψεις για τη γρήγορη αναθέρμανση των σχέσεων με την Άγκυρα. Οι δισταγμοί οφείλονταν στη στάση που κράτησε η Τουρκία κατά την περίοδο του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου αλλά και η συμπεριφορά της απέναντι στην Ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης[61]

Οι αυξημένες ελληνοτουρκικές επαφές, τόσο σε διμερές επίπεδο όσο και στα πλαίσια των διεθνών οργανισμών (Ο.Η.Ε., Ν.Α.Τ.Ο., Συμβούλιο της Ευρώπης) και οι διεθνείς πιέσεις έδωσαν την ευκαιρία στις δύο χώρες να ασχοληθούν με τα δικαιώματα των μειονοτήτων. Έγινε έτσι κατορθωτό, με την πίεση του διεθνούς συστήματος, αυτό που δεν είχε γίνει εφικτό στην περίοδο της Ελληνοτουρκικής φιλίας μεταξύ Βενιζέλου-Ατατούρκ. "Με την υπόδειξη του Συμβουλίου της Ευρώπης, οι δύο χώρες άρχισαν διαπραγματεύσεις για τη σύναψη μορφωτικής συμφωνίας. Πράγματι στις 20.4.1952 υπογράφηκε στην Άγκυρα η μορφωτική συμφωνία Κουτσουμάνου-Akdur.

Παρά το γεγονός ότι η σύμβαση δεν περιείχε σαφείς διατάξεις σχετικές με τη μειονοτική παιδεία, προέβλεπε την ανταλλαγή εκπαιδευτικών και διδακτικού υλικού για τα μειονοτικά σχολεία των δύο χωρών. Με εγκύκλιο του Τουρκικού Υπουργείου Παιδείας τα ομογενειακά σχολεία εξαιρέθηκαν από το φόρο εισοδήματος και το βακουφικό φόρο mukataa. Με την άφιξη εκπαιδευτικών από την Ελλάδα και την άρση των περιορισμών στη διδασκαλία της μειονοτικής γλώσσας παρατηρήθηκε μια σημαντική

---

[61] Ιδιαίτερα καυστικά ήταν τα σχόλια που έκαμε ο Κρανιωτάκης από την εφημερίδα *Ελευθερία* κατηγορώντας την Κυβέρνηση της Άγκυρας ότι με τη φορολογία βαρλίκ επιχείρησε να εξοντώσει οικονομικά τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης. Με τον ίδιο επικριτικό τόνο ο ελληνικός τύπος σχολίασε τη στάση των Τούρκων προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ακόμη και στο κυβερνητικό επίπεδο παρέμενε έντονη η καχυποψία κατά του Ελληνισμού και του Πατριαρχείου. Έτσι ο Τούρκος Υπουργός Εξωτερικών Hasan Saka είχε αποκαλύψει στον Άγγλο πρεσβευτή Sir Maurice Peterson ότι η Άγκυρα θεωρούσε το θέμα της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη ως τη μόνη εκκρεμότητα ανάμεσα στη χώρα του και την Ελλάδα. Σε ένα άλλο τηλεγράφημά του ο άγγλος διπλωμάτης ανέφερε ότι ο τούρκος πρωθυπουργός Surku Sarakoglu τον είχε πληροφορήσει ότι η Άγκυρα μελετούσε το ενδεχόμενο να ζητήσει από την Αθήνα την απομάκρυνση του Πατριαρχείου από την Τουρκία (Αλεξανδρής,1991:114-115).

βελτίωση στην ελληνική εκπαίδευση στην Κωνσταντινούπολη που αντικατοπτρίζεται και στον αριθμό των μαθητών. Ενώ λοιπόν κατά το σχολικό έτος 1945-46 υπήρχαν 3.762 εγγεγραμμένοι ομογενείς μαθητές, το 1956-57 αριθμούσαν 6.912" (Αλεξανδρής,1991:137).

Αντίστοιχες θετικές επιπτώσεις είχε η προσέγγιση των δύο χωρών και στην εκπαιδευτική κατάσταση της Ίμβρου και της Τενέδου. Το 1951 καταργείται από την Τουρκική εθνοσυνέλευση ο νόμος 1151/27 και αντικαθίσταται από το Νόμο 5713, ο οποίος επανέφερε την εφαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος που ακολουθούσαν τα ελληνικά σχολεία της Κωνσταντινούπολης. "Έτσι από το 1952-53 προστέθηκαν στο πρόγραμμα των ελληνικών σχολείων στην Ίμβρο και την Τένεδο ελληνικά μαθήματα και οι έλληνες δάσκαλοι επέστρεψαν στα νησιά από την Κωνσταντινούπολη (...) Με πρωτοβουλία του Μητροπολίτη Ίμβρου Μελίτωνος αναγέρθηκαν νέα σχολεία και κοινοτικά κτίρια με χρήματα που συγκεντρώθηκαν από την Ιμβριώτικη διασπορά και τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης (...) Ταυτόχρονα ιδρύθηκαν και μορφωτικοί σύνδεσμοι που στόχευαν στη διατήρηση και ανάπτυξη της εθνικής, θρησκευτικής και πολιτιστικής ιδιαιτερότητας των Ιμβρίων και των Τενεδίων" (Αλεξανδρής,1991:140-141).

Μετά το 1954-55 η κατάσταση αντιστρέφεται καθώς το σύνολο των ελληνοτουρκικών σχέσεων εισέρχεται στην τροχιά του κυπριακού και ιδιαίτερη ένταση δημιουργείται μετά την προσφυγή της Ελλάδας στον Ο.Η.Ε. (1954). Από τα μέσα της δεκαετίας του '50 η επιδείνωση των Ελληνοτουρκικών σχέσεων λόγω του Κυπριακού οδηγεί στο διωγμό του Ελληνικού στοιχείου το 1955 και τη συνακόλουθη μαζική έξοδό του από την Κωνσταντινούπολη.

Από την αρχή το Κυπριακό αντανακλούσε το δίλημμα μεταξύ αφ' ενός των πολιτικών οικονομικών και στρατηγικών αναγκών της χώρας και των υποχρεώσεων που απέρρεαν από την ένταξή της στο Δυτικό συνασπισμό, και τις απαιτήσεις του εθνικισμού και της ελληνικής κοινής γνώμης αφ' ετέρου[62]. Στη μεταπολεμική περίοδο διαδοχικές συντηρητικές κυβερνήσεις υποστήριζαν λύσεις που προωθούσαν τα στρατηγικά συμφέροντα της Ελλάδας και τις σχέσεις της χώρας με το ΝΑΤΟ, τις Η.Π.Α. και την Τουρκία. Έτσι ως το 1974 η Ελλάδα δεν εγκατέλειψε το ΝΑΤΟ ή τις Η.Π.Α. (παρά την

---

[62] Η πολιτική του Βενιζέλου ανατρέπεται ως προς το Κυπριακό τουλάχιστον, και η ιδεολογία του εθνικού κέντρου αναβίωσε ως προς την Κύπρο "για να επικαλύψει την αδυναμία της εξαρτημένης εξωτερικής πολιτικής του ελληνικού κράτους να προωθήσει το αίτημα της εθνικής αποκατάστασης του Κυπριακού ελληνισμού" (Κιτρομηλίδης,1983:159).

αρνητική στάση τους) λόγω του Κυπριακού αλλά αποδέχθηκε τις συστάσεις τους για τη λύση του προβλήματος. Οι διαφωνίες μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας αντανακλούσαν τις εντάσεις ανάμεσα σε μια Ελλάδα που επιθυμούσε και επιχειρούσε να ενταχθεί σε ένα ευρύτερο συνασπισμό και μια Κύπρο που ακολουθούσε τη στρατηγική των αδεσμεύτων. Οι διαφωνίες πάνω στις αποφάσεις και τις πράξεις των δύο κυβερνήσεων ήταν αναπόφευκτες (Κουφουδάκης,1991:218-219). Αποφασιστικός όμως παράγοντας που επέτρεψε την κλιμάκωση της έντασης ανάμεσα Ελλάδα και Τουρκία ήταν και η χαλάρωση του ψυχροπολεμικού κλίματος από τα μέσα της δεκαετίας του 1960. Η μείωση του ενδιαφέροντος του διεθνούς παράγοντα για τη σταθερότητα στη Ν.Α. πτέρυγα του ΝΑΤΟ επέτρεψε την εκδήλωση του πραξικοπήματος που προσέφερε την ευκαιρία για την τουρκική εισβολή.

Η Ελλάδα εμφανίζεται ανίσχυρη να στηρίξει την ελληνική ομογένεια στο εξωτερικό. Υπό την πίεση της ομογένειας και της Ελληνικής κοινής γνώμης ασκεί στο εσωτερικό της μιαν εκπαιδευτική πολιτική στήριξης των ομογενών προσφύγων, διευκολύνοντας την εισαγωγή τους στα Α.Ε.Ι. και επιτρέποντας την άνευ εξετάσεων εγγραφή τους σε απεριόριστο αριθμό στην ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση. Η πολιτική αυτή διαμορφώνεται και ως αποτέλεσμα της εκπαιδευτικής πολιτικής προσέλκυσης των ομογενών και διεθνοποίησης των σπουδών στην Ελλάδα, η οποία ασκήθηκε σε όλη την εθνικιστική περίοδο μέχρι το 1922-23. Είναι μια πολιτική που αφορά όλους όσοι κατέφυγαν στην Ελλάδα λόγω δυσμενών πολιτικών περιστάσεων στους τόπους μόνιμης διαμονής τους, αλλά κυρίως Κωνσταντινουπολίτες, Ίμβριους, Τενέδιους και Κύπριους, οι οποίοι αποτελούν ένα μεγάλο κομμάτι της Ελληνικής ομογένειας.

Η διαφορετική στάση του Ελληνικού κράτους απέναντι στους ομογενείς επιβεβαιώνεται από δύο ακόμη γεγονότα. Πρώτον η Ελληνική Πολιτεία διατηρεί τον πλήρη έλεγχο για την εισαγωγή των ομογενών στα Α.Ε.Ι. και το δικαίωμα να υπαγάγει σε αυτήν την κατηγορία άτομα άσχετα από την υπηκοότητα ή/και την καταγένειά τους. Δεύτερον η εκπαιδευτική πολιτική που ασκείται στο εσωτερικό για τους Έλληνες πολίτες περιλαμβάνει και τους ομογενείς. Έτσι από την αρχή της λειτουργίας του το Ι.Κ.Υ. εκπονεί ειδικά προγράμματα υποτροφιών εσωτερικού και εξωτερικού για τους ομογενείς.

Από το 1971 που οι υποτροφίες εσωτερικού του Ι.Κ.Υ. χορηγούνται κατόπιν ειδικού διαγωνισμού (και η εισαγωγή των ομογενών στο εκπαιδευτικό σύστημα γίνεται μέσω ειδικών εισιτηρίων εξετάσεων) οι ομογενείς διευκολύνονται και απαλλάσσονται από ειδικούς διαγωνισμούς για τη χορήγηση της υποτροφίας. Σύμφωνα με το Άρθρο 4 του Ν.Δ. 1010/71 (Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων τινών περί

Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών) "Αι υποτροφίαι είς πρωτοετείς ομογενείς σπουδαστάς παρέχονται εντός του αριθμού των θέσεων του προγράμματος επί τη βάσει προτεραιότητος επιτυχίας αυτών εις τας εισαγωγικάς εξετάσεις των Ανωτέρων ή Ανωτάτων Σχολών ή Σχολών Επαγγελματικής Εκπαιδεύσεως ή εις τους ειδικώς προς τούτω μερίμνη του Ι.Κ.Υ. διενεργούμενους διαγωνισμούς και εφ' όσον ούτοι έτυχον εις το Απολυτήριον Μέσης Εκπαιδεύσεως διαγωγής Κοσμιωτάτης"

Όπως γίνεται προφανές από όλα τα παραπάνω, μεταπολεμικά η επίδραση των τάσεων παγκοσμιοποίησης του διεθνούς συστήματος είναι καταλυτική. Με την ένταξη της Ελλάδας στον δυτικό συνασπισμό επηρεάζεται η εξωτερική πολιτική της χώρας. Επηρεάζεται η εκπαιδευτική πολιτική και στο εσωτερικό (με την αναδιάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος και τη στροφή προς την τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση) και ως προς τη διεθνή της διάσταση που αφορά αφενός την πολιτική αποστολής Ελλήνων στο εξωτερικό και αφετέρου την προσέλκυση ξένων φοιτητών (αλλογενών και ομογενών) προς την Ελλάδα. Μπορεί να υποστηριχτεί ότι από την πρώτη μεταπολεμική περίοδο η εκπαιδευτική πολιτική διαφεύγει από τον αποκλειστικό έλεγχο του κράτους και διαμορφώνεται σε σχέση με τις ιδέες που προωθούνται και τις πολιτικές που χαράσσονται από άλλους ισχυρούς διεθνικούς φορείς και παίκτες του παγκόσμιου χώρου.